

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASI
(2002-2013)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Engin BOZTAŞ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mahmut AKPINAR**

Ankara-2014

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASI
(2002-2013)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Engin BOZTAŞ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mahmut AKPINAR**

Ankara-2014

Turgut zal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu niversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

25/08/2014

Engin BOZTAŞ

ONAY

Engin BOZTAŞ tarafından hazırlanan ‘‘Türkiye’nin İıran Politikası (2002-2013)’’ başlıklı bu çalışma, 22/04/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Doç. Dr. Ramazan TAŞ

Yrd. Doç. Dr. Farkhad ALİMUKHAMEDOV

ÖNSÖZ

Yüzyıllardır sınır komşumuz olan İran ile tarihsel süreçte din, kültür ve etnik bağlarımız bulunmaktadır. Etnik yapısı içerisinde önemli Türk nüfusu barındıran İran ile tarihte ve günümüzde, özellikle sınır anlaşmazlıkları ve bölgesel güç olma yolunda çatışmalar yaşanmıştır. İran ile ilişkilerimizin değişken bir grafik çizdiği tarihsel süreçten, günümüzde AK Parti iktidarı döneminde Türkiye'nin İran politikasını ele aldığımız bu çalışmada; AK Partinin iktidara geldiği 2002 yılından günümüze kadar geçen sürede Türkiye'nin İran politikasını ve iki ülke arasındaki ilişkileri incelemeye çalıştık. İki ülke arasındaki ilişkilerin geçmişinin çok eskilere dayanması nedeniyle, konuyu AK Parti iktidarı dönemindeki Türkiye-İran ilişkileri ile sınırlamak zorunda kaldık. Bu çalışmada Türkiye-İran ilişkilerinin AK Parti iktidarları dönemindeki politikalara bağlı gelişimini ve AK Parti içerisindeki İslamcı unsurların İran politikası üzerindeki etkilerinin belirlenmesine çaba gösterilmiştir.

Bu çalışmada, çalışmamın her aşamasında bana desteğini ve yardımını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mahmut Akpınar'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın her anında kendilerinden esirgediğim ilgi ve zamana rağmen bana destek ve sevgilerini esirgemeyen aileme teşekkür ediyorum.

ÖZET

Engin BOZTAŞ. Türkiye'nin İran Politikası (2002-2013), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

2002 yılında gerçekleştirilen Genel Seçimler sonucu Milli Görüş çizgisindeki siyasilerin ağırlıkta olduğu, liberal ve muhafazakâr kişiler tarafından kurulan AK Partinin iktidara gelmesinden sonra Türkiye'nin İran politikası ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada; İran'ın tarihçesi, ekonomik, sosyal, coğrafi ve siyasal özellikleri literatür taraması ile bilimsel olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı ise; ortak kültürel ve dini değerlere sahip olduğumuz İran ile ilişkilerimizin AK Parti iktidarı dönemindeki politikalara göre gelişiminin belirlenmesidir.

Çalışma sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda; İran İslam Devrimi sonrası durulan ve gerileyen Türkiye-İran ilişkilerinin AK Parti iktidarları döneminde Türkiye'nin dış politika bağlamında Müslüman ülkeler ve özellikle İran ile geliştirilmesi yönünde önemli aşamalar kaydedildiği, ancak 2011 yılında Suriye'de yaşananlara Türkiye'nin tepki göstermesi, İran'ın ise Suriye yanlısı politikaları sebebiyle kısa bir süreliğine gerilemiş gibi gözükse de aslında arka planda ilişkilerin artarak devam etmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Yine bilgiler doğrultusunda, AK Parti içerisindeki İslamcı unsurların partinin dış politikasında ve özellikle İran politikasında belirleyici ve etkin bir role sahip olduğu ve İran ile ilişkilere önem verdiklerini söylememiz mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, AK Parti, İran, Dış Politika, Milli Görüş, Mut'a.

ABSTRACT

Engin BOZTAŞ. Turkey's Iran Policy, Master's Thesis, Ankara, 2014.

In the General Elections in 2002 as a result of politicians dominated the line of National Vision, founded by people with liberal and conservative policy of Iran, and Turkey's AK Party came to power after the development of relations between the two countries is the subject of this study.

In this study the history of Iran, the economic, social, geographical and political features of the scientific literature have been reviewed. The objective of this study was the common cultural and religious values that we have relations with Iran, based on the development of policies to determine the period of the AK Party government.

Working according to the information obtained as a result of Iran after the Islamic Revolution in Iran and Turkey and declining emphasis Turkey's foreign policy in the context of relations between the AK Party came to power in Iran and the Muslim countries, and in particular recorded significant progress in the direction of development, but in 2011 Turkey's reaction to what happened in Syria show, it can be said that though it seems worsened for a short period, in the background their relationship continues to grow.

However, based on the information Islamist elements within the party, the AK Party's foreign policy, and in particular to have an active role in Iranian politics and the decisive importance to relations with Iran is possible to say that they have.

Key Words: Turkey, AK Party, Iran, Foreign Policy, National Opinion, Mut'a.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	İ
ÖZET.....	İİ
ABSTRACT.....	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
İÇİNDEKİLER	İV
KISALTMALAR.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK İRAN'IN DEMOGRAFİK, SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL YAPISI, İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DEVRİM SONRASI İRAN YÖNETİMİ

1.1. İRAN'IN GENEL PROFİLİ VE İRAN'DAKİ İSLAM ÖĞRETİLERİ	5
1.1.1. İran Hakkında Genel Bilgi	5
1.1.2. İran Tarihçesi.....	7
1.1.3. İran'ın Coğrafi Yapısı.....	10
1.1.4. İran'ın Demografik Yapısı ve Özellikleri.....	11
1.1.5. İran Ekonomisi ve Doğal Kaynakları.....	15
1.1.6. İran'da Siyasal Yapı	18
1.1.7. İran'ın Dini Yapısı-Şia ve İmameye.....	22
1.1.8. İran'ın Dış Politikası	26
1.2. BİR ŞAHİN YIKILIŞI, İRAN İSLAM DEVRİMİ	28
1.3. DEVRİMDEN GÜNÜMÜZE İRAN'IN SİYASAL YAPISI VE POLİTİKALARI.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTEN GÜNÜMÜZE TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. TARİHSEL SÜREÇTEN OSMANLI DÖNEMİNE KADAR TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ	42
2.2. OSMANLI DÖNEMİNDE TÜRK-İRAN İLİŞKİSİ	46
2.3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİSİ	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2002-2013 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASINI ETKİLEYEN UNSURLAR

3.1. AK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ .	57
3.1.1. Ekonomik İlişkiler.....	60
3.1.2. Siyasal İlişkiler.....	73
3.2. PARTİ İÇİNDEKİ İSLAMCI UNSURLAR VE AK PARTİ’NİN İRAN POLİTİKASINA ETKİLERİ	88
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	96

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Paketi/Bağdat Paketi
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
HAKY	: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PKK	: Ayrılıkçı Kürt Terör Örgütü
RCD	: Kalkınma İçin Ekonomik İşbirliği Örgütü
REFAHYOL	: Refah Partisi-Doğru Yol Partisi Koalisyon Ortaklığı
SAVAK	: İslam Devrimi Öncesi İran İstihbarat Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UGYK	: Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: İnan Temel Ekonomik Göstergeleri	16
Tablo 2: Petrol Üreten Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri (2011)	17
Tablo 3: 2003-2007 Yılları Türkiye-İnan Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar).....	61
Tablo 4: 2005-2007 Yılları Türkiye'nin İthalatında Petrol ve Doğalgaz Ürünlerinin Hacmi (Milyon Dolar).....	62
Tablo 5: 2008-2011 Yılları Türkiye-İnan Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar).....	69
Tablo 6: Türkiye'nin İnan'dan Petrol ve Doğalgaz İthalatı	70

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İran Siyasi Haritası.....	6
Şekil 2: İran Coğrafi Haritası	10
Şekil 3: İran Etnik Haritası.....	12
Şekil 4: İran'da Nüfusun Etniksel, Dil ve Mezhepsel Dağılımı	13
Şekil 5: İran Eyaletler Haritası.....	14

GİRİŞ

Kökleri M.Ö. 2000 yıllarında Perslere kadar uzanan İran; bulunduğu coğrafyada pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Köken olarak Ari ırkından gelen İranlılar ile Türklerin ilişkileri M.Ö. 6.yüzyılda başlar. Horasan'dan Orhun nehrine kadar geniş topraklarda hüküm süren Türk kavmi olan Turan'lar ile İranlılar arasında sürekli savaşlar yaşanmıştır. M.S. 448 yılında İran'da egemenliğini sürdüren Sasanî Devleti ile Hun Türkleri arasında yaşanan savaşlar sonrasında Sasanîler Türklerin hakimiyetini kabul ederek vergi vermeye başlarlar. İslamiyet'in yayılmaya başladığı süreçte Halife Hz. Ömer döneminde, Sasanîler ile İslam ordularının savaşı sonrasında Sasanîler tarih sayfalarına gömülürken, İran'da İslam'ın egemenliği ve Müslümanlık yayılmaya başlar. 650 yıllarında İslamiyet'le tanışan İranlılar 990 yılında bir Türk Devleti olan Gazneliler'in egemenliğine girerler. İran pek çok Türk devleti ve kavminin hakimiyeti altında yüzyıllar boyu yönetilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme döneminde, Osmanlı-İran arasındaki ilişki 1502 yılında İran'da Şah İsmail tarafından Safevî Devleti'nin kurulmasıyla yeni bir dönüm noktasına girer. Şah İsmail tarafından kurulan Safevî Devleti'nin Şii doktrine bağlı İslam inancı, Sünnî Osmanlı Devleti açısından bir tehdit unsuru olmaya başlar. Özellikle Osmanlı'nın doğu sınırlarında yer olan bölgelerde yaşayan Türk ve Türkmen boyları Şah İsmail'in güttüğü siyasi politika gereği kışkırtılmakta ve Osmanlı'ya karşı ayaklanma çıkartılması amaçlanmaktaydı. Safevî Devleti ve Şah İsmail'in Anadolu ve Türkmenistan topraklarındaki Şii propagandası bölgedeki siyasi dengeleri bozmuş ve Osmanlı için açık bir tehdit haline gelmiştir. Bu tehditlerin artması üzerine 1514 yılında Yavuz Sultan Selim büyük bir ordu ile Şah İsmail üzerine yürür. İran ve Osmanlı orduları Çaldıranda karşı karşıya gelirler. Savaş Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanır, Şah İsmail İran' a kaçmak zorunda kalır. Çaldıran zaferi sayesinde Şah İsmail'in Anadolu içerisindeki Şii propagandasının önüne geçilmesinde etkili olmuştur.

Tarihsel süreçte Osmanlı-İran ilişkileri sürekli sınır anlaşmazlıkları ve İran'ın kışkırtmacı ve yayılmacı politikaları yüzünden gergin ve anlaşmazlıklar içerisinde geçer. İki ülke arasındaki anlaşmazlığın temelinde İslam'ın mezhepsel farklılığına dayalı siyasal anlaşmazlıklar yatmaktadır. Şii inancı ile yönetilen İran ve Sünni inancı ile yönetilen Osmanlı. Her iki ülke arasında etnik ve dini ortak özellikler olmasına rağmen, mezhep farklılığı hep sorun olmuş ve bu bağlamda Osmanlı açısından İran her zaman güvenilmez ve her an düşmanları ile işbirliği yapabilecek bir sınır devleti olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte İran'da egemenliğini kuran Pehlevi Hanedanı döneminde ilişkiler mesafeli ancak güvensizdir. Cumhuriyet Türkiye'si ile İran arasındaki sorunun temelinde Kürt Milliyetçiliği ile Doğu Anadolu'da ortaya çıkan Kürt isyanlarıdır. Türkiye, Ermeni ve Kürt Milliyetçiliği akımları ve eylemlerine İran'ın destek ve tolerans gösterdiğinden endişe duyarken, İran 'da toprakları içerisinde yer alan İran Azerbaycan'ına Türkiye'nin bakış açısından endişe duymaktadır. Her iki ülke bu süreçte pek çok kez sınır güvenliği anlaşmaları yapsa da, sorun tam olarak çözüme kavuşmamıştır. 1979 İslam Devrimi sonrası dönemde Türk-İran ikili ilişkileri sınır problemleri ve azınlıklar gibi geçmişten gelen sorunlar üzerinde şekillenmiştir. Türkiye İran'ın devrim sonrası bir iç savaşa sürüklenip bölünmesinden endişe etmiştir. İran'daki İslam Devriminin gerçekleştiği dönemde, Türkiye'de de etnik ve ayrımcı hareketler ortaya çıkmıştır. Özellikle devrim sonrası İran'da uygulanan baskıcı ve sindirmeye yönelik iç politikadan kaçan bir milyon İran vatandaşı ülkelerinden kaçarak Türkiye'ye sığınmışlardır.

2002 yılında iktidara gelen AK Parti ve AK Partinin dış politikaları ile Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. Özellikle Milli Görüş çizgisinden gelen AK Parti içerisindeki İslamcı unsurların İran ile ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki etkinliği ile günümüze kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır.

AK Parti iktidarı döneminde Türkiye'nin İran politikası isimli bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; genel olarak İran'ın demografik, sosyal, ekonomik ve siyasal yapısı incelenmiştir. Ayrıca 1979 İran İslam Devrimi ile değişen İran'ın yönetim şekli ve yönetimde etkin olan unsurlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; tarihsel süreçte Türk-İran ilişkileri ayrıntılı olarak ele alınarak incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise; AK Parti iktidarları döneminde Türkiye-İran ilişkileri, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda ele alınarak incelenmiş ve AK Partinin İran politikasında etkisi olduğu düşünülen parti içerisindeki İslamcı grupların politikalar üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

2002 yılında iktidara 3Y ile mücadele sloganı (Yolsuzluk, Yoksulluk ve Yasaklar) ile iktidara gelen AKP'nin diğer bir hedefi de Türkiye'nin bölgesel güç olmasını sağlamaktır. Nitekim iktidara geldiği günden itibaren, dış politikanın yönü komşularla sıfır sorun şeklinde çizilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bölgedeki ülkelerle din ekseninde ortak paydasının olması, AK Parti iktidarının bölgedeki Arap ve İslam ülkeleri ile güçlü ilişkiler kurmasının temelinde AK Partinin sonraki dönemlerde ortaya çıkan Neo Osmanlı düşüncesi yatmaktadır. Bu bağlamda öncelikle tarihsel süreçte sürekli sorun yaşanan İran ile ilişkilerin geliştirilerek güçlendirilmesi, bölgesel güç olma hedefine ulaşılmasında stratejik bir adım olarak görülmüştür. Bu çalışma Türkiye-İran ilişkilerinin gelişmesinde, AK Partinin bölgesel güç olabilme hayalinin yattığı teorisi üzerine kurgulanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye-İran ilişkilerinin AK Parti iktidarları döneminde uygulanan dış politikalar ile gelişme sürecinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma yöntemi olarak, literatür ve kaynak taraması yöntemi seçilmiştir. Konuya ilişkin kitap, makale, süreli yayınlar ve elektronik yayınlar taranarak bilgi derlemesi yapılarak AK Parti iktidarları döneminde Türkiye'nin İran Politikasının iki ülke arasındaki ilişkiler üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen tüm bilgiler değerlendirildiğinde, AK Parti iktidarları döneminde Türkiye-İran ilişkilerinin geliştiği ve AK Partinin İran Politikası üzerinde, bölgesel güç olabilme düşüncesi ve parti içerisinde yer alan İslamcı unsurların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK İRAN'IN DEMOGRAFİK, SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL YAPISI, İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DEVRİM SONRASI İRAN YÖNETİMİ

1.1. İRAN'IN GENEL PROFİLİ VE İRAN'DAKİ İSLAM ÖĞRETİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde İran İslam Cumhuriyeti'nin genel profili ve İran'da etkili olan Şii İslam öğretileri ve İmameye kavramı ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1.1. İran Hakkında Genel Bilgi

Tarihin en eski medeniyetlerinin yer aldığı, günümüzde Orta Doğu olarak adlandırılan coğrafyada yer alan İran aynı zamanda Orta Asya ile Orta Doğu'nun kesiştiği bölgede yer almaktadır (Sönmezoğlu, 2000: 372). Bölgenin en eski ülkelerinden birisi olana İran, sahip olduğu zengin petrol kaynakları bakımından da büyük öneme sahip ülkelerden biridir. İran'ın adı sözcük anlamı olan 'Aryanların Ülkesi' tanımından gelmektedir. (tahran.be.mfa, 2013)

Dünya nüfusunun giderek artması ve teknolojik gelişmelerle birlikte enerji ihtiyacının çoğalması, petrol üreten ülkeleri ve özellikle de İran'ı dünya gündeminde önemli ve stratejik bir ülke konumuna getirmektedir.

Şekil 1: İran Siyasi Haritası

Kaynak: İran Siyasi Haritası, <http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Haritalar/Images/111.jpeg>,
(Erişim Tarihi: 01.08.2013).

Tarihte Pers İmparatorluğu dahil pek çok büyük medeniyete ev sahipliği yapan topraklarda yer alan bugünkü İran, İslamiyet’i kabul etikten sonra özellikle İslam’ın Şii öğretisini benimsemiştir. Geçmişten günümüze kadar etnik kökenini ve dilini koruyan bir ülkedir. İslam Devrimi’nin gerçekleştiği 1979 yılına kadar monarşi ile yönetilen İran, devrimin gerçekleşmesi ile Şah Rıza Pehlevi yönetimi son bulmuş ve devrim lideri Ayetullah Humeyni ile Şii öğretilerinin hâkim olduğu İslam rejimine geçmiştir (bbc.co.uk, 2013). Katı Şii Şer-i hükümlerinin uygulandığı ülke 1979 yılından bu yana resmi adıyla İran İslam Cumhuriyeti olarak anılmaktadır ve Şii Şeriat hükümlerine göre yönetilmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde İran'ın tarihçesi, coğrafi, ekonomik, siyasi, sosyal yapısı ve Şii-İmameye öğretileri konuları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1.2. İran Tarihçesi

İran'ın tarihi M.Ö. 3000 yıllarına kadar dayanmaktadır. Bugünkü İran topraklarında kurulmuş ilk medeni uygarlık Pers'lerdir. Ancak İran'ın bilinen yazılı tarihi M.Ö. 5.yüzyılda başlamaktadır. Persler (Ahameniş-Akamendi İmparatorluğu) II. Keyhüsrev önderliğinde birleşerek kuzeydeki Medleri tarih sahnesinde silerek büyük bir devlet haline gelmişlerdir. Perslerin yayılımcı politikaları ile Anadolu, Trakya, Makedonya, Babil, Lidya, Mısır ve Hindistan' kadar geniş bir bölgeyi ele geçirmişlerdir. Persler ele geçirdikleri bölgelerde yönetimi merkeze bağlı valiler (Satrap) ile yönetmekteydiler. Tarihte bilinen en ünlü Pers İmparatoru I. Darius'tur. Persler I. Darius döneminde en geniş sınırlara ulaşmışlardır.(tarih.gen.tr, 2013) Persler-Akamendiler M.Ö. 330 yılında dönemin en büyük Makedon Kralı Büyük İskender ile girdikleri savaşı kaybederek tarih sahnesinden silinmişlerdir. (persianiran, 2013)

Perslerin yıkılmasıyla birlikte bölgede uzun bir süre Makedon egemenliği hüküm sürmüş, M.Ö. 176 yılında Mezopotamya'yı ele geçiren Partlar bugünkü İran topraklarını da hâkimiyetlerine geçirmişler ve M.S. 220 yılına kadar bölgede hüküm sürmüşlerdir. Bölgede yeni sahneye çıkan Sasaniler, Part İmparatorluğu'nu yıkarak İran topraklarında Sasani Devleti'ni kurmuşlardır. Sasaniler İran'da hakimiyetlerini İslamiyet'in genişleme dönemine kadar devam ettirmişler, M.S.637-641 yılları arasında İslam Orduları (Emeviler) ile girdikleri savaşlarda ağır yenilgiler alarak, bu topraklarda egemenlik sürmüş diğer devletler gibi tarih sayfalarına gömülmüşlerdir. İslam ordularının 637 yılında Sasanileri yenerek İran'ı ele geçirmeleri ile birlikte,

bölgede yaygın olan Zerdüştlük* inancı yerini İslam'a bırakmıştır. (tahran. be. mfa, 2013).

Emeviler İran'da 750 yılına kadar hüküm sürmüşler, 750 yılından sonra Abbasiler'in hükümranlığı egemen olmuştur. Emeviler ve Abbasiler döneminde İran merkezi yönetime bağlı valilerce yönetilmiştir. Abbasilerin egemenliğinden (M.S. 950) sonra sırasıyla İran'da; Gazneliler (990-1040), Selçuklular (1040-1157), Moğollar (1219-1258), İlhanlılar (1258-1336), Timur Hanedanlığı (1393-1410), Karakoyunlular ve Akkoyunlular (1450) hüküm sürmüşler ve anılan hükümdarlıklar İran'ın çeşitli bölgelerinde egemenlik kurmuşlardır.(tahran.be.mfa,2013) Görüldüğü gibi İran'da 7. yüzyılda İslam egemenliği, 9. yüzyılda ise Türk egemenliği hâkim olmuştur. İslam egemenliği ile dini değişen İran'ın Persler döneminden beri kullandığı hâkim dil Farsça ise değişmeden günümüze kadar gelebilmiştir.

İran'da 9. yüzyılda görülmeye başlayan Türk egemenliği, yine bir Türk olan Şah İsmail'in 1501 yılında Safavi Hanedanlığı'nı kurmasıyla İran'da bölgesel hâkimiyet ve yönetimler devri son bulmuştur. Safaviler, İran'ın toprak bütünlüğünü sağladıkları gibi hüküm sürdükleri 1501-1722 yılları arasında İran, her alanda altın çağını yaşamıştır. Yine Safaviler döneminde İran Osmanlı İmparatorluğu ile sürekli savaş halinde olmuştur. 1514 yılında Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim ile Safevi hükümdarı Şah İsmail arasında Çaldıran'da yapılan savaşı Şah İsmail kaybetse de Safaviler 1722 yılına kadar İran'da hüküm sürmüşlerdir. (persianiran, 2013)

Safavilerin 1722-1725 yılları arasında Afgan ordularına yenilmesiyle birlikte, Afgan Hanı Mir Mahmud tarafından hanedan dağıtılarak Safaviler tarih sahnesinden

* Zerdüştlük, tek tanrı olan Ahura Mazda inancını öğretir. Zerdüştlüğün en önemli özelliği, en eski tek tanrılı din olarak kabul edilmesidir. Zerdüştlüğü düalist bir din olarak algılayan batılı bilim adamları da olmuştur. Bu dinde müminlerin beden öldükten sonra dirilip Ahura Mazda'nın huzuruna çıkacağına ve orada sorgulanacaklarına inanılır. Zerdüştlüğün temelinde iyilik ve kötülüğün savaşı yatar. Zerdüş, yeryüzündeki kavganın tanrının ruhu Spenta Mainyu ile şeytanın ruhu arasında olduğuna inanırdı ve her inananın iyilik için savaşması gerekirdi. Zerdüştlük, Zerdüştilik, sonradan Zerdüştleri küçümsemek için onlara Mecusi denmiştir. Yerel dilde Mazdayasna, dünyanın en eski tektanrı dinlerinden biridir. Yaklaşık 3,500 yıl önce Zerdüş tarafından İran'da kurulmuştur. M.Ö 600 ve MS 650 yılları arası Pers İmparatorluğu'nun resmi dini olmuştur. İranlıların Müslümanlıktan önceki dini olarak bilinir. Günümüzde Zerdüştlüğe dünya çapında inananların sayısının 250,000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. (mumsema, 2013)

silinmişlerdir. Bu dönem İran'da kaos ve dağılmanın hızlandığı bir dönem olarak tarihe geçse de, parçalanmaya yüz tutan İran 1729 yılında Afşar Hanedanına mensup eski bir Safavi komutanı olan Nadir Şah'ın tarih sahnesine çıkışı bu gidişi durdurmuştur. Nadir Şah İran'da egemenlik süren Afganları yenerek, İran'ı Afşar Hanedanı'nın yönetimine sokmuştur .(persianiran, 2013)

1747'de Nadir Şah'ın bir suikast sonucu öldürülmesiyle ülkede başlayan kargaşa ve taht kavgalarına 1749 yılında Zend Hanedanına mensup Kerim Han son vererek yönetimi ele geçirmiştir. Zend Hanedanına mensup hanlar tarafından 1794 yılına kadar yönetilen İran, 1794 yılında Kaçar Hanedanından Aga Muhammed Han'ın ve Kaçar Hanedanlığı'nın yönetimine girmiştir. Kaçar Hanedanı döneminde İran özellikle Rusya ile girdiği savaşlarda yenilerek Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan bölgesini kaybetmiştir. Yine Kaçar Hanedanı döneminde İran'da petrolün bulunması ile İran üzerinde Rusya ve İngiltere'nin güç savaşlarının yaşandığı bir ülke haline gelmiştir. Hanedanın yıkıldığı 1925 yılına kadar İran'da Rus ve İngilizlerin hâkim oldukları iki nüfuz bölgesi oluşmuştur. (persianiran, 2013)

Birinci Dünya Savaşı'nda topraklarında savaşın yaşandığı İran'da, savaşın sona ermesinden sonra istikrarsız bir dönem hüküm sürmeye başlamıştır. Kaçar Hanedanının son temsilcisi Ahmet Şah İran dışında iken, Albay Rıza Han askeri darbe ile 1925 yılında Kaçar Hanedanlığına son vererek yönetimi ele geçirmiştir. Artık İran'da 1979 yılında gerçekleştirilecek İslam Devrimi'ne kadar hüküm sürecek Pehlevi Hanedanı yönetime geçmişti. 2. Dünya Savaşı'nda Ruslar ve İngilizler Alman tehdidini bahane ederek İran'ı işgal etmiş ve Rıza Şah'ı görevden feragat ettirerek yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi getirmişlerdir. Savaşın ardından dönemin başbakanı Dr. Muhammed Musaddık'ın petrol haklarını millileştirmesi ve uluslararası çıkarlara ters gelen bu durum nedeniyle CIA destekli bir halk ayaklanması ile 13 Ağustos 1953 yılında Musaddık devrilerek tekrar Muhammed Rıza Pehlevi yönetimi devralmıştır.(persianiran, 2013).

1979 İran İslam Devrimi çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacağından, Pehlevi Hanedanlığı dönemine ilgili bölümde devam edilecektir.

Ülkenin doğusu çöllerle kaplı olduğundan, yerleşim alanları daha çok güney ve kuzeybatı bölgelerindeki dağlık alanların düzlük tabanları ile vahalarda yoğunlaşmaktadır. Komşuları ile toplam 5440 km sınıra sahip olan İran'ın en uzun sınırını Irak ile olan 1458 km'lik sınır oluşturmaktadır. Türkiye'nin İran ile olan sınır uzunluğu 499 km'dir. Ayrıca Pakistan ile 909 km, Afganistan ile 936 km, Türkmenistan ile 992 km, Azerbaycan ve Nahçıvan ile 611 km, Ermenistan ile 35 km uzunluğunda sınıra sahiptir.

1.1.4. İran'ın Demografik Yapısı ve Özellikleri

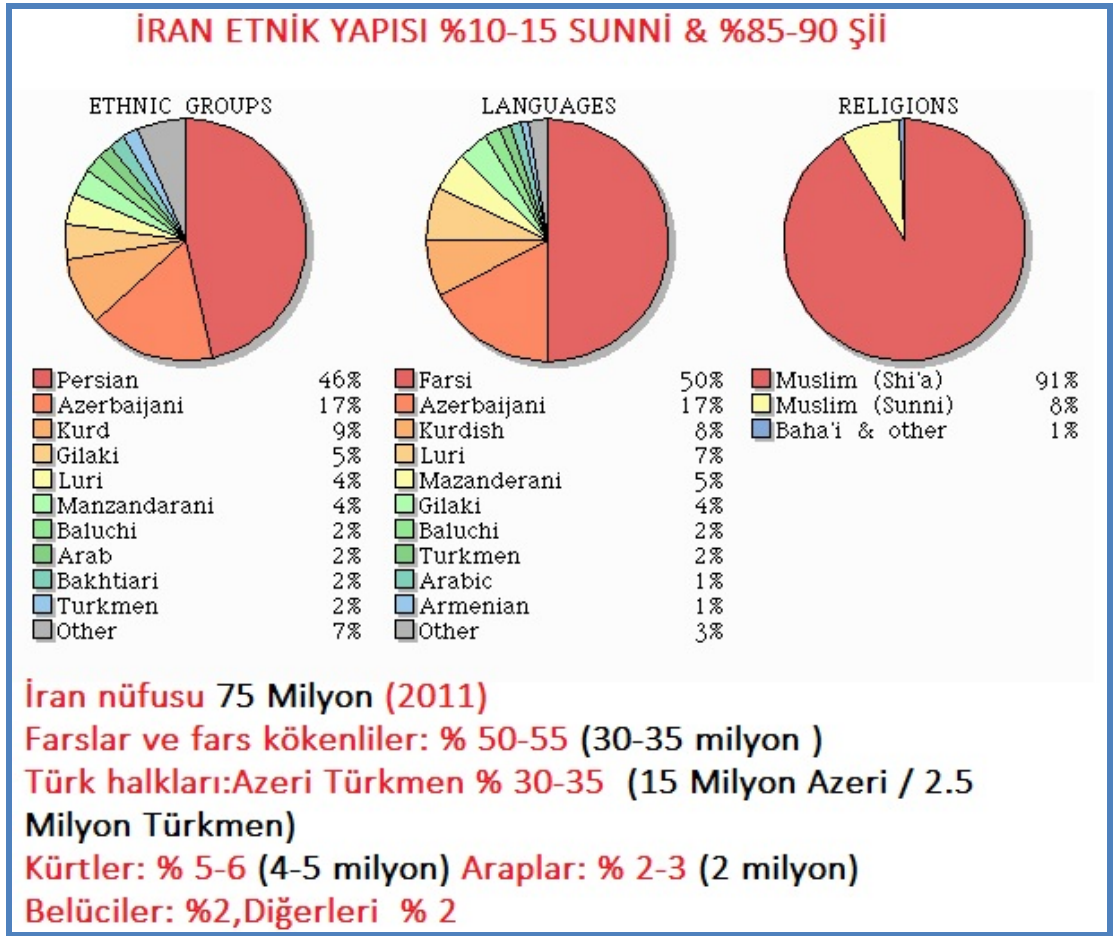
İran'ın 2011 verilerine göre nüfusu 76.9 milyondur (DEİK, 2012). Resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olan ülkenin resmi dili Farsça, resmi dini İslamiyet ve resmi mezhebi Şia'dır. Ülkede Farslar, Azari Türkler, Kürtler, Türkmenler, Araplar ve Beluçlar güçlü etnik gruplardır. Bölgenin nüfus olarak büyük ülkelerinden birisi olan İran, yine bölgeye has yapısal özellikleri taşımakta ve nüfusu çeşitli etnik gruplardan oluşmaktadır. Tarihten gelen etnik Fars kimliği nüfusun % 50-55'lik kısmını oluştururken, geri kalan %45-50'lik nüfus çeşitli etnik gruplardan oluşmaktadır. Farklı etnik yapıya rağmen merkezi yönetimin 'Şii' doktrin anlayışı ile kurduğu hakimiyet ve devletin resmi adının İslam Cumhuriyeti olması İran'ı diğer bölge ülkelerinden farklı kılan bir özellik olarak tanımlanabilir. Yine nüfusunun % 99'u Müslüman olan İran'da Şii'ler % 90 civarında iken Sünni mezhebindeki Müslümanlar % 9 civarındadır ayrıca % 1 civarında Bahai inancı mevcuttur. Etnik yapının çeşitliliği nedeniyle ülkede 90 civarında farklı dil ve lehçe kullanılmaktadır (Keskin, 2011). Ancak nüfusun % 58'i Farsça ve lehçelerini kullanırken, ülkede %27 oranında Türkçe dili kullanılmaktadır (DEİK, 2012).

Şekil 3: İran Etnik Haritası

Kaynak: İran Etnik Haritası, [https://www.google.com.tr/search?q=iran +etnik +haritası&tbm=isch&tbo=u](https://www.google.com.tr/search?q=iran+etnik+haritası&tbm=isch&tbo=u), (Erişim Tarihi: 22.08.2013).

İran'ın etnik yapısı, ülkede kullanılan dil ve lehçeler ile İslam Mezhep dağılımı aşağıdaki şekilde daha ayrıntılı olarak aktarılmaktadır.

Şekil 4: İran'da Nüfusun Etniksel, Dil ve Mezhepsel Dağılımı

Kaynak: [http://milli cumhuriyet. wordpress.c om/2013/01/22/iran-etnik-yapisi-sunni-sii-ne-kadar/](http://milli.cumhuriyet.wordpress.com/2013/01/22/iran-etnik-yapisi-sunni-sii-ne-kadar/), (Erişim Tarihi: 22.08.2013).

Görüldüğü gibi İran nüfusu içerisinde Türk nüfusu önemli bir seviyededir. Azeriler, Türkmenler, Kaşkailer, Hamseler ve Afşarlar Türk nüfusunu oluşturan etnik gruplar olarak İran'da yer almaktadır. İran Devlet resmi kaynaklarında Azerbaycanlı olarak nitelendirilen nüfus yoğunluğu yerel halk tarafından Azeri Türkü olarak tanımlanmaktadır (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994: 1). Türklerin yoğun olduğu bölgeler İran'ın Kuzey ve Batı bölgelerinde yer alan eyaletler ve Tahran iken Fars nüfusu yoğunlukla ülkenin Doğu ve Orta bölgelerinde görülmektedir (Samii, 2000: 2-4).Pakistan sınırında ise yoğunlukla Beluciler yaşamaktadır. Batı Azerbaycan ve Kürdistan bölgelerinde ise yoğunlukla Kürtler yaşamaktadır. Ülkenin az gelişmiş bölgeleri ve işsizliğin en yoğun olduğu bölgeler

Beluciler ve Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdir (Samii, 2000: 3). Nüfusun dağılımından da anlaşılacağı üzere İran eyalet sistemi şeklinde bir yapılanmaya sahiptir ve her etnik grup ülkenin çeşitli eyaletlerinde yoğunlaşmıştır. Aşağıdaki harita da ülkenin eyalet şeklindeki yapılanmasını daha net olarak göstermektedir.

Şekil 5: İran Eyaletler Haritası

Kaynak: İran Eyaletler Haritası, <https://www.google.com.tr/search?q=iran+eyaletler+i+haritasi&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=I6J>, (Erişim Tarihi: 23.08.2013).

Ülkenin eyalet sistemi ve etnik yapısı çeşitlilik ve azınlıkların fazlalığı gibi görünse de, ülkedeki merkezi yönetimler geçmişten günümüze kadar bu farklılıkların devlet bütünlüğüne etkisini en aza indirgeyecek politikalar gütmüşlerdir. Ülkenin bu farklı etnik yapısından kaynaklanabilecek her an bir bölünme riskini en aza

indirgeyebilmek için üst kimlik ve devletin resmi ideolojisi olarak 'Şii' kimliği birleştirici bir etken olarak kullanılmaktadır (Samii, 2000: 6).

1.1.5. İran Ekonomisi ve Doğal Kaynakları

Ülkenin zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması, İran ekonomisini petrol ve doğalgaza dayalı bir ekonomi olarak ön plana çıkarmaktadır. Petrol ve doğalgaza bağlı sanayi tesisleri ve diğer sanayi yatırımları ülke ekonomisinin % 41,2'sini oluşturmakta ve büyük ölçekli işletmeler devlet mülkiyetinde yer almaktadır. Demir-çelik, otomotiv gibi endüstri kolları tamamen devlet mülkiyetinde yer alan ve ülkede petrol dışında yatırıma en çok pay ayrılan sanayi sektörleridir. İran sadece petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından değil aynı zamanda birçok maden bakımından da zengin bir ülkedir. Dünyanın en büyük çinko rezervlerine sahiptir. Ayrıca dünyanın ikinci en büyük bakır rezervleri ve dokuzuncu büyük demir rezervleri İran'da bulunmaktadır. İran, uranyum, kurşun, kromit, manganez, kömür ve altın rezervleri bakımından da zengin bir ülkedir. Ülkenin kırsal alanlarında ağırlıklı olarak tarım üretimi gerçekleştirilmekte olup, tarımın ülke ekonomisindeki payı % 12'5 düzeyindedir. Özel ticari faaliyet ve işletmelerin sınırlı olduğu İran'da özel teşebbüsler daha çok hizmet sektöründe görülmekte ve hizmet sektörü ise ekonominin 46,2'sini oluşturmaktadır. İran'ın ihraç ettiği ürünlerin %80'ini petrol ve petrol ürünlerinden oluşurken, dünyaca meşhur halıları ve meyve, ülkenin diğer ihracat kalemleri arasında yer almaktadır. (DEİK, 2012) İran'ın temel ekonomik göstergeleri aşağıdaki tabloda detaylı olarak yer almaktadır.

Tablo 1: İran Temel Ekonomik Göstergeleri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010*	2011*
GSYİH (Milyon \$)	189.3	222.8	286.1	337.3	361.2	415.5	506.5
GSYİH Artış Oranı (%)	4.7	5.8	7.8	6.5	0.7	3.0	3.4
Enflasyon oranı(tüketici fiyatları) (%)	13.4	11.6	17.1	26.4	7.4	13.0	12.9
Nüfus (Milyon)	70.8	71.6	72.4	73.3	74.2	75.1	75.9
İhracat (fob) (Milyon \$)	64.3	76.0	97.4	100.5	67.3	78.1	80.0
İthalat (fob) (Milyon \$)	43.0	50.0	56.5	68.5	56.4	56.4	56.7
Dış Ödemeler Dengesi(Milyon \$)	16.637	20.402	34.081	23.987	581	11.499	12.834
Toplam Dış Borç (Milyar \$)	21.8	19.3	21.0	13.9	12.5	12.5	13.0
Döviz Kuru (ortalama) (Riyal: \$)	8.964	9.171	9.281	9.429	9.864	10.062	10.162

(*)EIU tahmini rakamları

Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İran Ülke Bülteni, Haziran 2012; Economic Intelligence Unit (EIU), Ağustos-Eylül 2010, Country Report. ,(Erişim Tarihi: 25.09.2013).

İran, 2009 yılında 59.1 milyar dolar, 2010 yılında ise 73.7 milyar dolarlık petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. 2011’de ise 75.3 milyar dolarlık petrol ihracatı yapmış olduğu öngörülmektedir. İran’ın petrol üretiminin günde 4.2 milyon varil olması hedeflenmektedir. İran bu rakamlarla OPEC’in Suudi Arabistan’dan sonra ikinci büyük petrol üreticisi konumundadır (DEİK, 2012). Yine Rusya’nın 44.38 trilyon m³’lük doğalgaz rezervlerinden sonra 29.61 trilyon m³’lük rezervle dünyanın en büyük ikinci doğalgaz kaynaklarına sahiptir. (bp, 2013) Aşağıdaki tabloda 2011 yılsonu itibariyle dünyanın en fazla petrol rezervlerine sahip ülkeleri ve günlük varil bazında petrol üretim verileri yer almaktadır.

Tablo 2: Petrol Üreten Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri (2011)

Ülke İsmi	Toplam Rezervler (milyar varil)	Dünya Toplamı Pay (%)	Yıllık Üretim (bin varil/gün)	Dünya Toplamı Pay (%)
Suudi Arabistan	265.4	16.1	11.161	13.2
Venezüella	296.5	17.9	2.720	3.5
İran	151.2	9.1	4.321	5.2
Irak	143.1	8.7	2.798	3.4
Kuveyt	101.5	6.1	2.865	3.5
Birleşik Arap Emirlikleri	97.8	5.9	3.322	3.8
Rusya	88.2	5.3	10.280	12.8
Libya	47.1	2.9	479	0.6
Kazakistan	30.0	1.8	1.841	2.1
Nijerya	37.2	2.3	2.457	2.9

Kaynak: http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Statistical-Review-2012/statistical_review_of_world_energy_2012.pdf ,(Erişim Tarihi: 25.08.2013).

1979 İslam Devrimi ile başlayan ekonomik yaptırımlar, özellikle İran'ın nükleer enerji programı yüzünden ambargolarla karşı karşıyadır. 1996 yılında İran-Libya Ekonomik Yaptırımlar Kanunu (ILSA) ile İran'a 20 milyon doların üstünde yatırım yapan şirketler üzerindeki baskı çoğaltılmıştır. ABD yönetimine G. Bush ve ekibinin gelmesiyle beraber, Mayıs 2004 itibariyle İran'ın ABD'nin ulusal güvenliğine karşı bir tehdit unsuru olması gerekçe gösterilerek bu yaptırımlar tekrar uzatılmıştır. ABD günümüzde İran'ı içeren bölgesel ekonomik girişimlere karşı çıkmaktadır. ABD'nin İran politikası ve gelecekteki seyri de İran'ın ekonomisi açısından önem arz etmektedir.(eia, 2012)

1.1.6. İran'da Siyasal Yapı

Orta Doğu'da Türkiye ile birlikte 'Cumhuriyet' adını taşıyan iki devletten biri olan İran 'İslam Cumhuriyeti' modeliyle dünyada eşine rastlanmayan bir yönetim şekline sahiptir. İran'da seçimle yöneticilerin iktidara gelmesi tipik bir cumhuriyet yönetim şeklini yansıtırken her kurumun üzerinde güce sahip 'Dini Lider' müessesesi, İran'ın yönetim şeklini birçok bilim adamına göre cumhuriyet olmaktan çıkarmakta ve temel olarak bir ulema hükümeti haline getirmektedir.

Karmaşık bir yapı teşkil eden İran siyasi sisteminin yapısında bütün kurumların üzerinde Veli-yi Fakih (Dini Lider) bulunmaktadır. İran anayasalı bir devlet özelliğine sahip olsa da bu anayasada yasaların anayasaya aykırı olmaması gereğinin yanında şeriata da karşı olamayacağını açıkça belirtmektedir. (Oğuz ve Çakır,2000: 36) İran Anayasasının 6. Maddesine göre egemenliğin kaynağı halk iradesi olarak ifade edilmekte ancak, şeriat'ın tüm yasaların temeli olduğunun altı çizilerek Dini Lider'e birçok yetkiler verilmektedir. (Göka, 1999: 376) Tüm bu nedenlerden dolayı İran'ın siyasal sisteminde, Firdevsi'nin Şehnamesindeki tanımlamasıyla 'Monarşik İdari Yönetim' sistemi geleneksel devlet yapısının kalbi olarak şekillenmiş ve süregelmiştir (Caşın, 1999: 286). İran'a baktığımızda Monarşik İdari Yönetim modeli, anayasa ile desteklenerek bazı yetkileri kısıtlanmış bir Dini Lider Rejimi olarak görülmektedir. Dini Lider, İran halkı tarafından iki aşamalı bir seçim sistemi içerisinde seçilmekte, ancak seçime katılan halk doğrudan Dini Lideri seçmemektedir. Seçim sonuçlarına göre Uzmanlar Meclisi denilen din adamlarının oluşturduğu Meclis halk tarafından seçilirken, Meclis de Dini Lideri seçmektedir. İran seçim sisteminin temelinde yatan mantalitenin halkın Dini Lideri seçmeye yeterli bilgilerini olamayacağı, halkın seçecekleri din adamlarının ancak Dini Lideri seçebilecek yeterliliğe sahip olduklarının savunulmasıdır.(Oğuz ve Çakır,2000: 36) Yine siyasal sistemde dikkat çekici bir nokta da; Cumhurbaşkanı ve Meclis seçimlerinde de halk oylamasına gidilmesine rağmen, adayların Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin denetiminden geçtikten sonra aday olabilmeleri şartı yine bu seçimde halk iradesinin ne derece geçerli olduğunun sorgulanmasına neden olmaktadır.

İran siyasal sistemi incelendiğinde hem seçilmiş hem de seçilmemiş organları bünyesinde bulunduran birçok farklı kurum üzerine oturtulmuş bir yapıda olduğu görülür. İslami sistemin temel kurumları, Uzmanlar Meclisi tarafından atanan Veliy-i Fakih ya da Dini Lider, sınırlı aday arasından her dört yıl için seçilen Cumhurbaşkanı, Meclis ya da diğer adıyla Parlamento, Kabine, sekiz yıl için seçilen Uzmanlar Meclisi, Anayasayı Koruyucular Konseyi, 1988 yılında kurulan ve Meclisle Anayasayı Koruyucular Konseyini uzlaştıran Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, başkanı Dini Lider tarafından atanan Yüksek Mahkeme, ordu ve devrim muhafızlarıdır (Moshaver, 2003: 287).

İran'da yönetim ve yönetim kademelerindeki tüm kurumların başında Dini Lider (Veliy-i Fakih) yer almaktadır. Siyasal sistemde Dini Lider, atama ve görevden alma yetkisini elinde tuttuğu askeri ve sivil kurumlarla çok büyük bir güçtür. Öyle ki bu siyasi gücüyle hükümetin yetkilerini büyük bir oranda sınırlama yetisine de sahiptir. Dini Liderin düzenli ordu, polis, jandarma ve Devrim Muhafızları da dahil tüm askeri kurumların komutanlarını, komutan yardımcılarını, genel kurmay başkanlarını ve yardımcılarını, hava, kara ve deniz kuvvetleri komutanlarını atama yetkisine ve dahası başkomutan sıfatına sahip olduğu Anayasa da açıkça ortaya konulmuştur. Dini Lider bu görevleri devretme yetkisine sahiptir ayrıca üniversiteler, vakıflar ve birçok resmi kuruluşa doğrudan temsilciler atama yetkisine sahip olması dolayısıyla birçok kurum ve örgüt üzerinde de Dini Lider'in çok yüksek denetim gücü bulunmaktadır.(Oğuz ve Çakır; 2000: 38)

Tam adı 'İslami Danışma Meclisi' (Meclis-i Şura-yı İslami) olan Meclis, İran'da Anayasayı Koruyucular Konseyinin anayasaya ve şeriata uygunluğu bağlamında onayından geçmiş yasaları çıkarma merciidir. Meclis üyeleri dört yıllık bir dönem için seçilirler. Meclis yasa tasarısı hazırlama hakkına sahiptir ve bu konuda tipik bir parlamento görüntüsü çizmesine rağmen, önerdiği yasa tasarıları Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin onayına tabi olması dolayısıyla tam bağımsız bir yapıya sahip olduklarını söylemek mümkün değildir. (Oğuz ve Çakır, 2000: 43)

Meclis tarafından oluşturulmuş yasaların anayasaya ve şeriata uygunluğunu denetleme görevini yerine getirmekle sorumlu siyasi kurum ‘Anayasayı Koruyucular Konseyidir’. Yarısi Dini Lider tarafından atanan din adamlarından, diğeri yarısi ise Meclis tarafından seçilen hukukçulardan oluşan, 6 yıl süreyle görev yapan 12 kişiden oluşmaktadır. Yasaların şeriata uygunluğunun kararını din adamlarının çoğunluğu, Anayasaya uygunluğu konusunda verilecek karar ise Konsey’in bütün üyelerinin çoğunluğu tarafından verilmektedir. Anayasayı Koruyucular Konseyi ayrıca ulusal parlamento adaylarını denetleme ve reddetme yetkisine sahiptir. Bu şekilde de Konsey’in onayından geçmeyen aday adayları seçimlere aday olamamaktadır. Aynı şekilde Cumhurbaşkanı adayları da bu konseyin onayından geçtikten sonra seçimlerde aday olabilmektedirler.(Oğuz ve Çakır, 2000: 38)

1979 İslam Devriminden sonra anayasanın hazırlanması amacıyla ‘Uzmanlar Meclisi’ (Meclis-i Hobregan) kurulmuş, anayasa taslağı referandumda kabul edildikten sonra görevi sona erdiğinden kendiliğinden dağılmıştır. Üç yıl sonra Dini Liderlik Makamı boşaldığında yerine yenisini seçmek için II. Uzmanlar Meclisi oluşturulmuştur. II. Uzmanlar Meclisinin İran Dini Liderini denetlemeve Anayasada belirtilen niteliklerde herhangi bir noksanlık ya da tamamen yanlış uygulama bulunduğu Dini Lideri görevden alma yetkisini de bünyesinde bulunduran bir siyasi kurumdur.(Oğuz ve Çakır, 2000: 38) Konunun başında da aktardığımız gibi İran halkı Uzmanlar Meclisini oluşturacak din adamlarını seçmektedirler.

Anayasa ve yasaların şeriata uygunluğu konusunda Meclis ve Anayasa’yi Koruyucular Konseyi arasında çıkan anlaşmazlıkların son çözüm mercii olarak ‘Düzenin Yararını Teşhis Heyeti’ (Mecme-yi Teşhi-i Maslahat-ı Nizam) görev yapmaktadır. 6 Şubat 1988’de Meclis ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında çıkan bir anlaşmazlığı çözmek amacıyla Humeyni tarafından kurulmuştur. Ayrıca bu heyet İran Dini Liderine genel politikaları belirlemesi konusunda bir danışmanlık görevini de üstlenmiştir.(Oğuz ve Çakır, 2000: 38)

İran’da Guvve-yi Gaza olarak adlandırılan Yargı Organı Başkanlığı görevi Dini Lider tarafından doğrudan atanan bir Ayetullah (dini temsilci) tarafından

yürütülmektedir. Yargı başkanı Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin hukukçu diğer altı üyesini aday gösterme yetkisine sahiptir. Bu adayları onama yetkisi ise Meclise aittir (Kamvara ve Hassan-Yari, 2004:505). İran'da tüm yasaların hazırlanmasında büyük bir rolü olan Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin din adamı 6 üyesi doğrudan Dini Lider tarafından atanırken diğer hukukçu 6 üyesi de Dini Lider tarafından atanan Yargı Başkanının gösterdiği adaylar içersinden seçilmektedir. Sonuç olarak İran'ın siyasal sisteminde Dini Liderin önemi ve etkinliğinin ne kadar büyük olduğu açıktır.

İran'da Yürütme Organı (Guvve-yi Mücrime), Cumhurbaşkanı, Dini Lider ve hükümetten oluşmaktadır. Aralarında Merkez Bankası Başkanı, Atom Enerjisi Kurumu Başkanı, Beden Terbiyesi Kurumu Başkanı, Çevre Koruma Örgütü Kurumu Başkanı, Bütçe ve Plan Örgütü Başkanı'nın da bulunduğu bazı kişiler kabinenin Meclis tarafından güvenoyu alması gerekmeyen doğal üyeleri olarak hükümetin içerisinde görev almaktadırlar. Bu kabine üyeleri arasında Dini Lider tarafından atanan İran Radyo Televizyon Kurumu Başkanı da bulunmaktadır (Oğuz ve Çakır, 2000: 38).

Realitede kurumsal bir yapılanması mevcut olsa da İran siyasal sisteminde belirli şahsiyetler ve kişisel karizma çok belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle de ülke politikasının, ülkenin geçirdiği hemen hemen her önemli dönemde bir şahısla bütünleştiği görülmüştür. Bu düşünceye paralel olarak İran siyasetinde belirli bir resmi ideoloji ya da belirgin bir şahıs oluşmamıştır. (Çamurcu, 2000: 50)

İran'ın rejim olarak Cumhuriyet olarak tanımlanmasının bir diğer nedeni de ülkedeki siyasi partilerin varlığıdır. Ülkede pek çok siyasi parti bulunsa da, İslam Devrimi'nden sonra kurulan İslam Cumhuriyet Partisi (İCP) siyasal sistemde egemen bir rol sergilemiştir. Siyasal sistem içerisindeki çekişmeler ve yarışlar genelde İCP içindeki gruplar arasında gerçekleşmiştir. İslam Devriminin ardından İran'da Tudeh, Halkın Mücahitleri, Halkın Fedaileri ve İran Kürdistan Partisi kapatılarak faaliyetleri yasaklanmıştır. Ülkedeki en etkin siyasi parti olan İCP'den sonra İnşa ve İcra Partisi ile İslami İran Katılım Partisi siyasal sistemde etkinliği olan partilerdir.(eia, 2013)

Ülkenin siyasi yapılanması muhafazakâr ve reformcu olmak üzere iki farklı politik eğilim göstermektedir. İş adamları, teknokratlar ve bürokrasi kanadı reformcu çizgisi ile Batı ve Müslüman dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesini ve ülkenin çağdaş bir siyasi yapıya kavuşmasını savunmaktadırlar. Yönetimde etkin güç olan muhafazakârlar ise molla ve din adamlarından oluşmaktadır. Her iki politik eğilim farklı yönere sahip olsalar da, sonuç olarak İslam ve Şeriat hükümleri içerisinde var olmaktadır. (Caşın, 1999: 286-288) Günümüzde geçmiş politikalar ve uygulamalar sorgulanma noktasında olsa da, sistemi ve mevcut politikaları etkileyebilecek siyasal ve toplumsal bir güce ulaşamamışlardır.

1.1.7. İran'ın Dini Yapısı-Şia ve İmameye

M.S. 220 yılında İran'da egemenliği ele geçiren Sasanilerin baskıcı, toplumsal eşitsizlikçi/hiyerarşik ve ayrıcalıkçı uygulamaları, İranlıların İslam'ı bir kurtarıcı olarak görmelerine ve İslamiyeti seçmelerine neden olmuştur. İran'da yerleşen İslam'ın Şia ve İmamet inancı İslam tarihi boyunca Müslümanların en fazla tartıştıkları konulardan biri olmuştur. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların karşılaştıkları ilk ve en büyük sorun, hilafet/imamet konusunda ortaya çıkmıştır. Hz. Ebu Bekir'in seçilmesiyle İmamlık sorunu çözülmüş gibi görünse de, aslında hilafet/imamet konusu günümüze kadar uzanan bir dizi problemin ortaya çıkmasına yol açmış ve halen önemini korumaktadır. (Onat, 1992: 89)

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren özellikle imamet konusundaki anlaşmazlıklar yüzünden en çok bölünen ve parçalanan Şia inancı olmuştur. İmamın ölümünden sonra yerine kimin imam olacağı sürekli olarak tartışılan ve üzerinde anlaşmazlıklar çıkan önemli bir konu olmuştur. Özellikle Hz. Ali'nin ölümünden sonra Müslümanlar arasında bazı gruplar imamlık görevine oğullarından birinin gelmesi gerektiğini kabul etmişler, sonraki dönemlerde ise Hz. Ali soyundan gelen oğulların veya kardeşlerin imam olması gerektiğini savunmuşlardır (Kahraman,

2013: 17). Müslümanlar arasında diğer bir yaygın inanç ise en son imamın ölmediği, sorunlar nedeniyle gizlendiği ve geri döneceği beklentisiyle beklemeye başlamışlardır. Müslümanlar arasındaki bu bekleyiş zamanla etkisini yitirmiş, İsmaililer ve Zeyyide haricindeki Şia inancını taşıyan Müslümanlar İmamiyye Şiası altında birleşmişler geri kalanlar ise varlıklarını büyük oranda kaybetmişlerdir (Onat, 1992: 90-91).

Şia inancının esası İmamet'e dayanmakta ve dini inancın merkezinde yer almaktadır. İmamet kavramı ve sorununu anladığımızda Şia inancı daha doğru olarak tanımlanabilecek ve anlaşılacaktır.(Onat, 1992: 91) Bilindiği gibi Hz Muhammed'in (s.a.v.) ölümünden sonra, Hz Ali taraftarları Peygamberin yerine Hz Ali'nin geçmesi gerektiğini savunmuşlar ve bu konuda önemli anlaşmazlıklar ve tartışmalar yaşanmıştır. Başta Selman-ı Farsi olmak üzere İranlılar, İslam Devletinin İran siyasi kültürüne göre yönetilmesini istiyorlardı. Bu düşüncenin temelini ise; İmamın Allah tarafından emirle tayin edildiği, imameti Hz Peygamber (s.a.v.) tarafından bildirilmiş temiz ve insanların en faziletlisi olarak bilinen birinde olması gerektiğine inanıyorlar ve imamlık makamının Hz. Ali ve çocukları olduğunu ifade ediyorlardı (İnsafpur, 1359: 110-112).

Sahip oldukları bu düşünceyle İranlıların, İslamiyetin ilk dönemlerinde İmamet iddiasıyla isyan eden bazı hareketlere destek vermişlerdir. Kufe şehrinden Medain'e gidip Müslümanlardan biat alan Abdullah bin Muaviye'nin İmamet çabaları İran (Fars) ve çevresinden destek görmüştür. Kufe şehrinden gelen bazı Müslümanlar Abdullah'a biat etmişler ve İran'da önemli bir gücün sahibi olan Muharib bin Musa'nın yardımıyla Abdullah bölgede önemli yerleri ele geçirmiştir. Ancak Musa ile ilişkileri bozulan Abdullah Horasan' kaçarken Ebu Müslim'in adamları tarafından öldürülmüştür (İnsafpur, 1359 içinde Taberi : 370-374).

Şia inancına göre, İslami esaslar ve hükümlerin açıklanması ve Müslümanların doğru yola sevk edilmesi görevlerini yapacak kişinin Allah ve Peygamber tarafından belirlenmesi zorunludur. Yine Şia inancına göre Hz. Peygamber'in kendisinden sonra yerine geçecek imamı belirlemeden Müslümanları

kendi hallerine bırakabileceği asla düşünülemez olarak görülmektedir (Kuleyni, 2002: 242-245).

İslam Felsefesi üzerine önemli çalışmaları olan Corbin; (1994: 100-102, 2000: 124-125). imametın önemi ve gerekliliği üzerindeki tartışmaların ilk dönemlerde oldukça canlı olduğunu söylemektedir. Yine Corbin'e göre; Hz. Peygamberden sonra İmamların zorunlu olarak bulunması gerektiğini savunmaktadır. İmam'ın, dinin batının anlama, onu bulup ortaya çıkarma ve gerçek anlama dönüştürmek gibi bir göreve sahiptir. Kur'an'ın anlaşılabilmesi için Kur'an metni tek başına yeterli değildir, özünde Bâtını anlamları bulunmaktadır. Sıradan birisinin ve genel felsefe bilgisinin gerçek anlamı bilmeye yetmeyeceğini, ayetlerin gerçek anlamına ancak tevil yoluyla ulaşılabileceğini, kelam veya kıyasla gerçek anlama ulaşmak mümkün değildir. Tüm bu nedenlerden dolayı, zahir ve batın bilgisi olan bir kişiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kişi Allah'ın hucyeti, Kur'an Kayyımı, imam, müşid ve rehber olacaktır (Bozan, 2009: 74-77).

“İmamın bir veli ve Allah adamı olarak ilham aldığı ve gönülden gelen ilham ile temelde Batını gerçeklere ilişkin eğitimi uyguladığını ifade etmektedir. Tüm İmamların sırasıyla gerçeğe ulaşmaya çalışacaklarını ve en son 12. İmamın gelmesiyle birlikte Allah'ın bütün ilahi vahiylerinin Batını anlamlarının ortaya çıkacağını belirtmektedir. İslam'ın var olması ve gerçek İslam'ın devamlılığı açısından İmamın varlığı ve görevini yerine getirmesi zorunludur. İmamın olmaması halinde İslam'ın tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi laikleşme sürecine sokulacağını savunmaktadır” (Corbin, 1994: 26-39).

Şia'nın İmamet anlayışında önemli bir konu da İmamların Peygamberler ile kıyaslanması ve Peygamberlere ait bazı özelliklerin İmamlara da atfedilmeye çalışılmasıdır. Nübüvvet-İmamet konularında yapılan bazı yorumlarda, İmamların rüyada iken melekleri işiten peygamberler gibi oldukları ifade edilir. Yorumcular Nübüvvet ve İmamet arasında sadece kelime anlamı bazında farklılık olduğunu söylemekte ve Peygamberlik makamının Hz Muhammed (s.a.v.) ile sona erdiğini kabul etmektedirler. Ancak, İmamların bir şekilde Batını Nübüvveti devam ettirdiklerini, Nebi'yi ayrıcalıklı ve üstün kılan özelliğinin Peygamberlik makamı ile birlikte sahip oldukları imamet özelliği olduğunu savunmaktadırlar. Peygamberlerin

görevinin zahiri şekli ile şeriatı bildirmekle sınırlı olduğunu, bu şeriatın batınıni, deruni anlamını açıklamak, gerçek anlamına dönüştürme görevinin ise İmam'a ait olduğunu kabul etmektedirler. Bu tezlerini savunurken Hz. Muhammed'in (s.a.v.) 'Ali ve ben bir tek nuruz', diğer bir deyişle 'Biz esasta bir tek meş'aleden yanan, iki nuruz ben ilim şehriyim, Ali de onun kapısıdır' söylemini esas olarak göstermektedirler (Corbin, 1994: 720).

Şia inancına göre, nübüvvet ve imamet makamı aynı anda bir kişide var olabileceği gibi, her bir özellik farklı kişilerde de bulunabilir. Son Peygamberin Hz. Muhammed (s.a.v.) ardından mutlaka bir İmamın olması gerekmektedir. İmama peygamberler gibi vahiy gelmez ancak İmam Peygamber'den aldıklarıyla tebliğ eder. İmamların sayısı bellidir, on iki imam vardır ve her imam kendisinden sonra gelecek imamı bildirir. İmamın temiz, bilgili ve en üstün olma vasıflarını taşıması gerekmektedir (Corbin, 2000: 198).

Ehl-i Sünnet ile Şia'nın imamet anlayışı arasındaki en önemli fark, imamet, dinin gereklerinden ve itikadi esaslarından değil, fer'i meselelerdendir. Ehl-i Sünnet'e göre, Müslümanlar için bir imam gereklidir. İmam, müçtehid, adaletli ve yol gösterici olmalıdır. İmam ahkâmı ve cezaları uygulayacak, sınırları koruyacak, orduları donatacak ve ümmetten herhangi bir ferdin yapamayacağı daha nice görevleri yerine getirecektir (Cürcani, 1997: 578).

Şia, İmamın Allah tarafından tayin edildiğine inanıp bunu aynı zamanda bir iman esası haline getirirken, Ehl-i Sünnet ise imamın Allah'ın tayiniyle değil, Müslümanların kendi aralarında seçimiyle işbaşına gelmesi gerektiğini düşünmektedir. Yine Şia'da İmam meşruluğunu, yetkilerini ve ilmini Allah'tan almakta olduğunu savunmakta ve İmama karşı gelmeyi Allah'a karşı gelmeyle eşdeğer tutmaktadır. Oysa İslam Dini müminlerin üstünlüğünü takva ile belirlerken, Şia'nın İmama peygamber düzeyinde bir statü vermektedir (Cürcani, 1997: 579).

Tüm anlatılanlardan varılan sonucun, İran'da yaygın olan Şia inancı ve İmameye savunusunun temelinde, Alevilik anlayışındaki Ali'nin tarafını tutma,

destekleme ve öykünme eğilimin ötesine geçerek, tamamen muhalif bir kültür ve politik bir ideolojiye dönüştüğünü söyleyebiliriz.

1.1.8. İran'ın Dış Politikası

İran'ın dış politikasından bahsetmeden önce, İran'da dış politikanın nasıl ve hangi kurumlar tarafından belirlendiğini açıklamakta fayda bulunmaktadır. İran'da dış politikayı İran Anayasası'nda belirtilen dört ana kurum oluşturmaktadır. Bu kurumların başında öncelikle İran'ın Dini Lideri gelmekte bunu sırasıyla Cumhurbaşkanı, Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin Başkanı ve Dış İşleri Bakanı izlemektedir. Ülkenin tüm dış politikasını onaylama veya reddetme yetkisi Dini Lidere aittir (Maleki, 2002: 8). İran'ın rejim stratejilerini tasarlamak ve dış politikayla ilgili öneriler sunmak ise Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin Başkanının yetkisindedir. Alınan kararların uygulanması ve dış ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesinde ise Dış İşleri Bakanının sorumluluğundadır. Temel konularda Cumhurbaşkanı'na bilgi vermek zorunda olan Dış İlişkiler Bakanı, ulusal çıkarlar ve politikaların kapsamlı çerçevesi içerisinde yer alan her türlü konuda ve politikada kendi başına karar verme yetkisine sahiptir (Roshandel, 2000: 111).

Konu bu çerçevenin dışına çıkıyorsa kendisine bilgi verilen Cumhurbaşkanı konunun Bakanlar Kurulu veya Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nce (UGYK) ele alınması hususunda bir karara varır. Dış Politika dışında başka bir alanı ilgilendiren bir konu olduğunda ise Cumhurbaşkanı ilgili bakanlıkların görüşü için kabineye konuyu aktarır. Konu diplomatik, güvenlik ve savunma içerikli ise, doğrudan UGYK'ne yönlendirilir. Ulusal Güvelik ile ilgili alınan her karar onaylanması için Dini Lidere gönderilir. Dini Liderin onaylaması halinde alınan karar işleme konularak, uygulanması için askeri birimlere ve Dış İşleri Bakanlığı'na tebliğ edilir. Karar alma konusundaki bu karmaşık ve uzun süreç İran'ın dış politikasında zaman açısından önemli sorunlara yol açmaktadır (Maleki, 2002: 7).

İran'ın dış politikasında hükümet ve hükümet dışı faktörlerin yer aldığı karmaşık ve çok taraflı bir ilişkiler bütününe etkili olduğunu söylemek mümkündür. Her kurumun birbirlerinden farklı dış politika hedefleri bulunmaktadır. Ancak temelde dış politikaların belirlenmesinde İslam Devrimi'nin yapısal kimliği ve İslami değerler etkin olmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin temel dış politika hedeflerinin özünde (Maleki, 2002: 9):

- Müslüman toplulukları sadık müttefikler olarak tutmak.
- İslam Ülkeleri ile yakın ilişkiler gerçekleştirmek.
- İslami ümmetin aşağılanmasına sebep olan ABD ile bütün yakınlaşmalardan kaçınmak yer almaktadır.

Dış politika konusunda yaklaşım getiren bir diğer grup ise; İran'ın ulus devlet olduğu ve uluslararası ilişkilerde temel bir rol oynaması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, uluslararası ticaret ve siyasi bağlar İran'ın uluslararası çıkarlarını garanti altına almak için temel araçlardır. Bazıları ise İslami değerler ile İran'ın ulusal çıkarları arasında herhangi bir çatışmanın olmadığını ve İslami kimliğin İran'ın ulusal çıkarlarının bir parçası olduğunu savunmaktadırlar. İran dış politikasının belirlenmesinde büyükelçilikleri yoluyla gelen diplomatik bilgiler önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca güvenlik merkezleri, medya, dışarıdaki kütüphaneler, diğer ülkelerdeki vatandaşlar ve belirli alanlardaki uzman akademisyenler de İran dış politika yapımında önemli bilgi kaynakları olarak değerlendirilmektedir (Maleki, 2002: 9).

İran'da dış politika oluşturulurken etken olan diğer bir faktör ise devletin resmi inancı olan Şii'dir. Tüm siyasetin ve siyaset meşruiyetinin kaynağının 'Allah' olduğu görüşü İran'da tüm yapıların bu görüşe uygun şekilde kurulmasına neden olmuştur. Kendi içerisinde çelişkili bir yapı sergileyen İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikaları ülkenin iç dinamiklerinden fazlasıyla etkilenmekte ve rejimin işleyişi ve gelecekteki durumu ülkenin dış politikalarının geleceği açısından hayati önem taşımaktadır (Mirbaghari, 2004: 560).

1.2. BİR ŞAHIN YIKILIŞI, İRAN İSLAM DEVRİMİ

Tarihe damgasını vuran üç devrimden birisi olarak nitelendirilen İran İslam Devrimi, 1789 Fransız İhtilali ve 1917 Sovyet Devriminden sonra Dünya siyasetine alternatif bir düzen arayışı niteliğinde olan ve uluslararası bir nitelik taşıyan bir devrimdir. Devrim ile birlikte İran'ın geleneksel Şii inancı siyasete taşınmıştır. İran'da İslam Devriminin gerçekleşmesinde ülkenin Şii inancının etkisi ve önemi azımsanamayacak kadar çoktur. Şii öğretisinde yer alan tek meşru siyaset iktidarın İslam iktidarı olduğu inancıyla devrim sonrasında İran'ın diğer bütün siyaset sistemleri gayri-meşru olarak duyurması sonucunda bölgesel ve uluslararası aktörlerin tepkisine neden olmuş ve yeni rejimin karşısında olmuşlardır (Zengin, 1995: 35).

İran İslam Devrimi'ni anlayabilmek ve devrimi hazırlayan nedenleri belirleyebilmek için özellikle Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin uyguladığı politikalar irdelenmelidir. Şahın uyguladığı politikalar ülkeyi bölgesel bir güce dönüştürürken içeride sosyal ve ekonomik yapıda önemli sorunların oluşmasına neden olmuştur. Özellikle 1963 yılında hiçbir hazırlık yapılmadan ani bir kararla başlatılan modernleşme hareketinin ana hedefleri; eğitim, sanayileşme ve modern bir ordu yaratmaktır. Ülkenin sosyal ve ekonomik yapısı dikkate alınmadan başlatılan modernleşme hareketine oluşan toplumsal tepkiyi Şah dikkate almamıştır. Ülkenin petrol gelirlerinin fazlalığı Şah'ın hareket kabiliyetini arttırmakta ancak Şah ABD'nin baskısıyla gelirlerinin büyük bir kısmı silahlanma harcaması olarak kullanılmaktaydı. Gelirlerin doğru harcanmaması, aşırı silahlanma harcamaları sonucunda ülkede enflasyon aşırı şekilde artmış, ülkenin dar gelirli kesimleri ekonomik anlamda ciddi sıkıntıya düşmüştür. Ülkedeki ekonomik sıkıntılar Şah'ın modernleşme çabalarını başarısızlığa götürmüştür. Şah başarısızlığın politikasını muhalefete yükleyerek ülkede siyaset ve sosyal alanda baskıcı bir politika izlemeye başlamıştır (Keddie, 2003: 215).

Şah'ın baskıcı yönetimi uluslararası tepkileri üzerine çekmiş özellikle dönemin ABD Başkanı Carter Şah'ı insan haklarına saygılı davranması konusunda uyarmıştır. Şah'ın baskısı açıklamalara karşın artarken, ülkedeki Şah karşıtı

muhalefeti harekete geçirmiştir. Tüm bu gelişmeler ve ülkede artan yolsuzluk ve rüşvet, İran halkının yönetime karşı hoşnutsuzluğuna ve tepkilere neden olmuştur. Kendisine karşı ortaya çıkan tepkileri susturabilmek için Şah baskıyı arttırdığında, muhalifler yer altına çekilerek gizli yapılanma ve örgütlenmeye başlamıştır. Baskıcı rejime tepki duyan İran halkı, ülkedeki marjinal ve illegal gruplara yönelmiştir. Süreç içerisinde halkın hoşnutsuzluğu ve siyasal sitemin halkın isteklerine kayıtsız kalması sonucunda toplum mevcut siyasal sistemden uzaklaşarak kopmaya başlamıştır (Dağı, 1998: 52).

Şah'ın modernleşme hamlesi içerisinde önem verdiği sanayileşme, ülkede tarımın ihmal edilmesine ve kırsal nüfusun ekonomik anlamda fakirleşmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda köylerden kentlere yoğun bir göç yaşanmış ve kentlerde varoş bölgelerinin oluşmasına neden olmuştur. Şah'ın izlediği siyasi ve ekonomik politiklardan bıkan halk yine Şah' karşı oluşan muhalefetin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir (Dağı, 1998: 53). Kırsal kökenli İran halkı kentli nüfusun aksine İslami muhalefetin taraftarı ve temsilcisi olarak Şah'ın karşısında yer almaktaydılar (Hooglund, 1980: 4).

İslam Devriminin en önemli aktörlerinden birisi de ülkedeki ve yurt dışında okuyan öğrencilerdi. Öğrenciler arasında yaygın olarak Marksist ve İslamcı grupların bulunması, aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin de bu gruplarla önemli ilişkiler kurmasına neden olmuştur. 1970'li yılların ortalarına doğru yurt dışında eğitim gören İranlı öğrenciler tarafından İran Öğrenci Konfederasyonu kurulmuştur. (Hooglund, 1980: 5) Konfederasyon ağırlıklı olarak sol eğilimli siyasal parti ve grupların etkisi ve kontrolünde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Değişen koşullarla birlikte sol eğilimli Konfederasyon sert bir dönüş yaparak radikalleşmiş ve silahlı mücadeleyi ön plana çıkarmıştır. Aynı dönemde İslamcı ve ulusalcı gruplar da kendi aralarında örgütlenerek Şah ve yönetime karşı kendi önderlerini ön plana çıkarmayı hedeflemektedirler. Ulusalcıların önderi Musaddık, İslamcılarının önderi ise Humeyni olarak öne çıkmakta ve her iki lider de kendi taraftarları arasında büyük bir saygınlığa sahipti. Yine İslamcı gruplar Humeyni'ye karşı güçlü bir sadakat beslemekte ve İslamcı grupların ileri gelenlerinden Beni Sadr, İbrahim Yazdi ve

Sadık Glotbzadeh topluma ve öğrencilere yönelik propagandalarını özellikle Şah ve Batı karşıtlığının yanı sıra Savak'a yöneltmişlerdi (Hooglund, 1980: 7).

Ülkedeki Şaha karşı başkaldırının ve hoşnutsuzluğun mevcut sistemi ve dengeleri her an değiştirebileceği bir dönemde, İslami gruplar direnişin önünü kesmemek adına sol gruplara karşı sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Ülkede devam eden gerilla türü eylemlerin tek hedefi rejim tek amacı ise rejim değişikliğiydi. Gerçekleştirdikleri eylemlerle halk ile rejim arasındaki bağın tekrar kurulamayacak şekilde koparılması amaçlanmaktaydı (Abramian, 1980: 8).

Gelişmeler karşısında Şah toplumsal muhalefeti susturmak adına 1977 yılında bir dizi reformu gündeme getirerek, siyasi mahkumlar üzerindeki baskıları azaltma yoluna gitti. Ancak kısa bir süre sonra muhaliflerden gelen sesler susmayınca Şah tekrar baskıcı yönetime döndü. İlk iş olarak basın üzerindeki sansürü artıran Şah, 1977 yılında adeta ülkeyi demir yumrukla yönetmeye çalışan bir diktatör haline bürünmüştür. Şah'ın sertleşen tutumu ve baskılar toplumun her kesimini Şah'a ve rejime karşı birleştirmekteydi. Ülkedeki ekonomik sıkıntılar ve kriz giderek derinleşirken Şah'ın sağlık sorunlarının tedavisinin aciliyeti, uluslararası baskılar nedeniyle Şah halkı susturmak adına Başbakan Hoveyday'ı görevden alarak Jamshid Amugezar' göreve getirdi. Teknokratlıktan gelen yeni başbakan öncelikle ekonomik sorunlara çözüm getirmeye çalışsa da İran'ın gelirlerinin büyük bir kısmına mal olan silahlanma harcamalarını azaltamayınca kriz ve kaos giderek tırmanmaya başladı (Abramian, 1980: 11).

Aynı yıl Şah'ın ABD'ye ve ABD Başkanı Carter'in İran'a ziyareti, rejim muhaliflerinin ABD'nin petrol fiyatlarını denetim altına alma ve İran'daki kendi çıkarlarını koruma girişimleri olarak algılandı. Carter yönetiminin Şah ve rejimine yönelik destek açıklamaları Şah'ı baskıyı daha çok arttırmaya yöneltmiştir (Ledeer ve Lewis, 1980: 45). Carter'in ziyaretinin hemen ardından Şah'ın gizli polis teşkilatı SAVAK muhaliflere ve muhalif liderlere karşı bombalama ve suikast girişimlerine girişerek, rejime karşı duyulan öfkenin ve muhalefetin yoğunlaşmasında etken oldu. Şah'a karşı 1960'lı yıllardaki muhalefetten daha güçlü ve örgütlü bir muhalefet

oluşmuş ve artık muhalefet kolay kolay durdurulabilecek gibi görünmüyordu (Abramian, 1980: 18). Muhalifler öncelikle Şah rejimine geri adım attırabilmek için rejiminin yumuşak karnı olarak ekonomiye yöneldiler. Bu anlamda muhalifler ilk olarak Şah rejiminin yaşam kaynağı sayılan ekonomik varlıklara yönelik eylemlere giriştiler. Bunu başarabilmek için Bankalar, petrol işletmeleri gibi endüstriyel ve finansal alanlarda örgütlenmeye ağırlık verdiler (Abramian, 1980: 19).

Muhalefetin eylemlerine önceden beri huzursuzluk duyan ve küçük çaplı eylemlerde bulunan üniversite öğrencilerinin sokaklara taşması da eklenince, Şah'a ve rejime karşı kitlesel eylemler gerçekleşmeye başladı. Artık muhalifler Şah ve rejiminin meşruiyetini tanımadıkları yönünde bildirimlerde bulunuyorlardı. Şah'ın baskıcı politikalarının diğer bir önemli özelliği de İran'ın etnik yapısının değiştirilmesi yönündeki çalışmalarıdır. Ülkeyi Fars etnik kimliğine dönüştürme politikası, nüfusunun % 33 ünü oluşturan Azeri kitleler arasında muhalefetin ve Şahlık rejimine karşı tepkinin büyümesine neden oldu (Ledeen ve Lewis, 1980: 81).

Gerek iç politikaları ve gerekse dış politika açısından da Şah'ın uyguladığı politikalar Şah'ın bölgede yalnız ve desteksiz kalmasına neden oldu. Şah'ın en büyük hayali, Batı ile yoğun ilişkiler içine girerek bölgesinde en büyük güç olabilmektir. Özellikle ABD ile olan ilişkileri sonucunda Şah'ın hesapsız silahlanması bölge ülkelerinde İran'a karşı kuşku ve endişeli bir durum yarattı. Bu endişeler bir süre sonra bu ülkelerin uluslararası platformda İran'ı yalnız bırakmalarına ve bu ülkelerin İran'dan uzaklaşmalarına yol açtı (Tülümen, 1999: 23). İran uluslararası ortamda yalnızlaşırken, Dış politikanın iç politikaya bir yansıması olarak da İran muhalefeti Şahlık rejiminin uyguladığı baskıların kaynağı olarak ABD'yi görmekteydi. İç politikada sosyal ve ekonomik nitelikli birçok sorunun yanı sıra İranlılar, İran'ın dış politikada ABD'nin güdümüne girdiğini ve dolayısıyla bağımsızlığını kaybettiğini düşünmekteydiler (Ledeen, Lewis, 1980: 47). Devrim öncesinde İran'da yerleşen bu ABD karşıtlığı ve anti sempati, devrim sonrasında İran'ın dış politikasında ve ABD ile olan ilişkilerde giderek tırmanan bir gerilim olarak kendini gösterecektir.

İran'da tüm bu yaşanan gelişmelerin ve Şah'a karşı muhalefetin İslami boyutları geçmişe dayanmaktadır. Özellikle din adamlarının ve devlet arasındaki çatışmaların yoğunlaştığı dönem 1963-1964 yılları arasında şiddetini arttırmıştı. Bu dönemde silahlı mücadeleyi seçen grupların başında Hizb-i Millal-i İslam isimli örgüt bulunmaktaydı (Abramian, 1980: 41). Sonradan devrimin lideri olacak Humeyni bu dönemde herhangi bir grupta fikir uyuşması içerisinde bulunmamaktaydı. Özellikle bu yıllarda ülkede sosyalist ve komünist hareketler popüleritesi yüksek ve toplum içerisinde prestij sahibiydiler. Humeyni'nin Şah rejimine karşı olduğu bilinmekle beraber, Şah rejimine karşı siyasal bir mücadele yöntemi yoktu. Humeyni sadece Şah'a ve rejime yönelik eleştirel söylemlerde bulunmakta, Şah rejiminin İslam karşıtı politikalarından vazgeçmesini istemekte, Batı ve ABD ile yakın ilişkilerini eleştirmekteydi (Tülümen, 1999: 29).

Ancak Humeyni aynı dönemde Şah'a karşı siyasal bir mücadelenin ekonomik güçle verilebileceğini düşünmekte ve bu anlamda ekonomik gücü elinde bulunduran küçük sermaye gruplarına yönelmek ve onlarla ittifak yapmak niyetindeydi. Ülkedeki ekonomik sıkıntılardan bunalan sermaye grupları Humeyni'nin bu isteğine cevap vermekte gecikmedi. Humeyni ekonomik anlamda gücü kontrol ettiğinde ise Şah'a karşı olan muhalefetini ise arttırmaya başladı. Artık Humeyni siyasal anlamda hareketli ve etkin bir grubun lideri olarak İran siyasal tarihindeki yerini almaya başlamıştı. (Abramian, 1980: 4).

Şah'ın uyguladığı politikalar ve baskılar sonucu, özellikle ülkenin ABD çıkarlarına peşkeş çekildiği söylemleriyle büyük güç toplayan Humeyni 1978-1979 döneminde ülkede önemli bir siyasal güç olarak görülmekteydi. Bu yıllarda Humeyni ve yandaşları ülkede yaşanan siyasal, ekonomik ve dinsel sorunlar ve haksızlıkları ve dine yapılan baskıyı gerekçe göstererek, halkı Şah ve rejimine karşı başkaldırıya çağırıyorlar ve bunun İslam'ın gereği olduğu söylemleriyle halkı harekete geçmeye teşvik ediyorlardı (Tülümen, 1999: 29). Ülkede o yıllarda farklı İslami gruplar olsa da etkinlik ve güç olarak önde olan Humeyni ve taraftarları yer almaktaydı. Bu nedenle Ayetullah Humeyni toplumsal destek bulmak konusunda pek fazla zorlanmamıştır. Bunun yanı sıra Humeyni Şah'ın baskısına uğramış mazlum ve

mağdur rolünü başarıyla oynadı. Humeyni'nin oynadığı mazlum ve mağdur rolü propaganda olarak Humeyni'nin yandaşları tarafından sürekli bir biçimde işlendi. Bu propaganda Humeyni'nin popülaritesini bir hayli artırdı (Bakkash, 1984: 21).

Humeyni'nin ısrarla savunduğu, İslam düşüncesinin etnik, bölgesel ve diğer bütün farklılıkları örten bir özelliğe sahip olduğu, tanrının karşısında herkesin eşit olduğu, farkın sadece inançtan kaynaklandığı fikriydi. Diğer taraftan İslam şeriatının, o zamana kadar Şah düzeni tarafından verilmemiş olan hak ve hürriyetleri vatandaşlara eşit olarak dağıtacağı işlenen bir başka propagandaydı. Humeyni yandaşlarına göre İslam şeriatı dışında ki tüm iktidarlar gayri-meşru idi (Enayat, 1983: 160). Bunlar iktidarlarının kaynağını Allah'tan almadıkları için İslam düşüncesine göre batıldılar. Dolayısıyla Şah rejimi sadece silahlara sahipti. Ama bu silahların modern olması ülkenin güçlü olması anlamına gelmiyordu. İran güçlü olmak istiyorsa bölgede İslam kardeşliğini esas alan bir politika izlemeliydi (Abramian, 1980: 36).

Humeyni ve taraftarlarının söylemleri karşısında Şah Humeyni'yi hedef göstermiştir. Şah'ın bu hamlesi karşısında din adamlarının örgütlediği protestolar ve gösterilerde önemli bir artış oldu. Şah'ın bu yaklaşımı İran'da dengelerin bir anda İslamcılar ve Humeyni lehine dönmesini sağlamıştı. Bu döneme kadar inisiyatif, solcu grupların elindeyken, inisiyatif İslamcıların eline geçmişti (Bakkash, 1984: 22). Şah ve rejime muhalefeti yüzünden sürgünde olan Humeyni'nin artık iki ana hedefi vardı; artık son günlerini yaşamakta olan Şah rejiminin yıkılmasını kolaylaştıracak önlemlerin alınması ile birlikte sürgünde bulunduğu ülkeden taraftarlarını ve kitleleri yönlendirmek ve Şah rejimi yıkıldıktan sonra kurulacak İslam Devletinin esaslarının belirlemektir. İkinci hedefin gerçekleşmesi ancak Şah rejiminin yıkılmasıyla gerçekleşeceğinden, öncelikle Şah'ın ve rejimin yıkılması gerekmektedir (Martin, 2001: 176).

Şah'ın gizli polis örgütü SAVAK'ın bombalama ve suikast eylemleri Humeyni'nin işini oldukça kolaylaştırmıştı. Humeyni 1978 yılının sonbaharına kadar İslam Cumhuriyeti niyetini asla telaffuz etmedi. Humeyni'nin bu konudaki

söylemleri daha çok İslami bir devlet yönündeydi. Humeyni bu amaç doğrultusunda din adamlarını eylem konusunda serbest bıraktı. Din adamları Humeyni'nin izniyle, Şah'a karşı girişilen toplumsal eylemlerin organize edilmesinde oldukça etkin bir rol oynadılar. Humeyni devrim sürecinde din adamlarının etkin bir görev üstlenmesiyle bu devrimin istenilen amaçlara ulaşabileceğine inanmıştı. Humeyni'nin ve devrimin artık tek amacı İslam'ın yüceltilmesi, baskıcı rejimin ortadan kaldırılması ve dış politikada tam bağımsızlık sağlamaktı (Martin, 2001: 25).

Şiddeti ve etkisi giderek artan eylemlerde ordu ve halk arasında zaman zaman çatışmalar olmaktaydı. 8 Eylül 1978'de geniş katılımlı halk gösterisinde ordu ve polis halka ateş açmış sonucunda yüzlerce kişi öldü. Ülkede adeta bir iç savaşa girmek görüntüsü hakimdi. Şah rejiminin sürgüne gönderdiği Humeyni önce Irak'ın Necef kentine gitmiş, Irak'ın İran'la bir gerginliği göze alamamasından dolayı oradan Paris'e geçmişti. Humeyni Fransa'dan taraftarlarına talimatlarını müzik kasetleriyle vermekteydi. Humeyni'nin talimatları İran'a kaçak yollardan sokulan kasetlerin çoğaltılarak devrim taraftarlarına dağıtılmaktaydı (Tülümen, 1999: 40). İslam Devriminin ayak sesleri İran'da duyulmaya başlamıştı. Tahran Üniversitesi'ndeki öğrenci gruplarının gösterilerine polisin ve SAVAK ajanlarının çok sert müdahalesi Devrimin ilk kıvılcımını yakmıştı. Artık ülkede rejimi yıkmak için kitlesel eylemler giderek artmaya başladı. Özellikle Şah'ın Humeyni'yi karalama kampanyaları, İslami muhalefetin tepkisine ve eylemlerin artmasına neden olmuştu. İran'da muhalefetin liderliğini yapan sol parti ve örgütlerin etkinliği, dini eylemlerle birlikte üstünlüğü ve örgütlenmeyi İslamcı grupların kontrolüne geçirmiştir (Gün, 2003: 78). Giderek artan gösteriler üzerine Şah Tahran ve Isfahan'da sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Rejim değişikliğine yönelik protestolar ve sokak gösterilerine, kamu ve finans sektörü çalışanlarının destek grevleri eklenince, İran ekonomik sistemi adeta kilitlenme noktasına geldi (Gün, 2003: 81).

Şah ve rejim yanlılarının İran bankalarındaki paralarını yurt dışına kaçırmaları ve bu haberlerin kamuoyuna yansması tepkileri giderek arttırdı. Gelişmeler karşısında Şah ailesini yurt dışına göndermek zorunda kaldı. İran hazinesi Şah yanlıları tarafından yağmalanmış, ülkede neredeyse her sektör greve gitmeye

başlamıştır. Artık İran’da sosyal yaşam tam anlamıyla felçti. Ülkede tüm sistem adeta durmuş, petrol rafinerilerindeki grevin devam etmesi sonucunda petrol üretimi tamamen durmuştu (Milani, 1994: 75).

Eylemler giderek yayılmaya ve geniş halk kitlelilerinden destek görmeye başlamıştı. Kapitalizmin etkisiyle iflasın eşiğine gelen tüccarlar ve küçük esnaf ta monarşiye karşı cephe almıştı. İçine düştükleri sefaletin kaynağı olarak gördükleri monarşiye karşı nefretleri arttırmıştır. Binlerce insan, devletin güçleri, polis, SAVAK ve ordu tarafından öldürülürken, İran’ın her kenti büyük gösterilere sahne oluyordu. Şah olayları yatıştırmak yerine baskıyı daha da arttırmayı tercih etti. Sıkıyönetim yaygınlaştırıldı, basına konan sansür genişletildi. Artık Şah’ın destekçileri giderek azalmaktaydı (Milani, 1994: 78).

Gerek ülke içinde ve gerekse uluslararası arenada desteğini yitiren Şah 16 Ocak 1979 da Şah ülkeyi terk etti.Şah Muhammed Rıza Pehlevi’nin ülkeyi terk etmesinden hemen sonra, Şubat 1979’da Sahpour Bakhtiar generallerden kurulu hükümetin başbakanı oldu. Bakhtiar’ın başbakanlığı yaklaşmakta olan devrimi durdurabilecek güçte değildi (Gün, 2003: 84). İran’da ordunun yönetime gelmesi karşısında Humeyni ordu ile ters düşmek istememişti. Humeyni, özellikle ordu’nun depolitize edilmesinin İslam devrimine giden yol olduğunun farkındaydı. Bu nedenle Humeyni ve yandaşları Ordu’yu siyasetten uzak tutmak yani karşılarına almamak için yoğun çaba gösterdiler. Bu nedenle Humeyni taraftarları propagandalarını iki yönlü gerçekleştirdiler. Şah Muhammed Rıza Pehlevi’yi eleştirirken ordu’ya yönelik olumlu bir tutum sergilediler. Esas amaç Şah ile ordu arasında ki bağları koparabilmektir (Milani, 1994: 81).

Artık Humeyni için sürgünden İran’a dönmesi için hiçbir engel kalmamıştı. Ayetullah Humeyni 1 Şubat 1979 da sürgün yaşadığı Fransa’dan İran’a döndü. İran’a döndüğünde yaptığı ilk siyasi hamle ise Bakhtiar hükümetinin meşru bir hükümet olmadığını, bir an önce istifa etmesi gerektiğini açıklamasıydı. Ayetullah Humeyni 5 Şubat 1979 tarihinde Mehdi Bazargan başkanlığında bir hükümet atadı. “Mehdi Bazargan hükümeti ancak 9 Şubat 1979 tarihinde göreve başladı” (Algar, 1981: 34).

Bakhtiari hükümeti istifa etmediğinden İran'da iki başlı bir hükümet ortaya çıkmıştı. Humeyni yanlıları Bazargan Hükümetini desteklerken, Ordu ise Bakhtiari hükümetini desteklemekteydi.

İran'daki tüm bu gelişmeler ve devrime karşı Batı ve ABD sessizliğini korumakta, özellikle ülkedeki sosyalist ve komünist grupların varlığı nedeniyle ülkedeki güç dengelerini Sovyetler Birliği lehine değiştirmek istemeyen ABD İran'a müdahale etmenin doğru olmayacağını bildirmekteydi (Algar, 1981: 34).

Baskıcı ve ayrımcı politikalarıyla ülkeyi yöneten Pehlevi Hanedanı'nın son temsilcisi Şah Rıza Pehlevi ülkeyi terk ederek kaçmış ve yıllardır uyguladığı politikaların sonucunda ülkede İslami bir Devrimin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Artık İran'da Şah yıkılmış Devrim gerçekleşmişti.

1.3. DEVRİMDEN GÜNÜMÜZE İRAN'IN SİYASAL YAPISI VE POLİTİKALARI

Soğuk savaş döneminde Şah rejimi ile yönetilen İran'da ABD yanlısı politikalar izlenmekteyken, 1979 Devrimi ile İran'ın dış politikası eksen değiştirerek ABD karşıtı bir devlet ve dış politikaya dönüşmüştür. Kısaca İran İslam Devrimi sadece İran'da değil tüm dünyada, o dönemde Orta Doğu coğrafyasında gerçekleşen en radikal değişim olarak gerçekleşmiştir (Arı, 2004: 341). İran Devriminin ilk yılları dış politika önceliğinden ziyade, yeni rejimin kendi dinamikleri ve yerini güçlendirebilmesi adına iç politika ağırlıklı olarak geçen süreç olarak dikkat çekmektedir. Humeyni liderliğinde oluşturulan yeni rejim, monarşik diktatörlüğe karşı oluşmuş halk hareketini temel alarak yeni bir siyasi sistem oluşturmayı hedeflenmiş ve halkın bağımsızlığı üzerine kurulmuş bir cumhuriyet kurmayı arzuladığını iddia etmiş, öte yandan devrimci elitlerin ideolojik hedeflerine cevap verme durumunda kalmıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı mevcut sistemi bir arada tutacak, iç ve dış tehditlere karşı koruyabilecek çok kapsamlı bir denetimin sağlanması temel hedef olarak belirlenmiştir (Moshaver, 2003: 270).

Bazargan'ın Başbakanlık görevine gelmesiyle birlikte dış politikada ilk hamle, ABD'nin doğal müttefikliği konumuna son verilerek, ilişkilerin artık eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütülmesine karar verilmiştir. İran yeni dış politikasında bağlantısızlık anlayışından hareketle, 12 Mart 1979'da CENTO'dan ayrıldığını açıklamıştır. Bu karar bir anlamda Orta Doğu Güvenlik Yapılanması içerisinde o döneme dek ABD'nin jandarması görevine son verdiğinin de işaretidir. "Bu bakımdan, İran Devrimi CENTO ve NATO ile Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulmuş Kuzey Kuşak Sistemi'nin de çöküşüne sebep olmuştur (İzzeti, 2005: 82)

Humeyni yönetimindeki İran dış politikasını kapitalizm, komünizm gibi anlayışlara karşı olduğu belirterek şekillendirirken Orta Doğu'da Amerikan karşıtı ve statüko karşıtı bir yaklaşım sergilenmiştir. ABD'yi 'Büyük Şeytan', Sovyetleri de 'Küçük Şeytan' olarak nitelendiren Humeyni, Körfez Devletlerini de 'Mini Şeytanlar' olarak nitelendirmiştir (Arı, 2004: 354).

İran'ın yeni dış politikası ve gittikçe radikalleşen İslami söylevleriyle bölgede 1990'larda çok ağır sonuçlar doğuracak bir dışlanmanın içerisine girmeye başlamıştır (İzzeti, 2005: 82). İran'daki radikalleşme Batının -özellikle ABD'nin- diplomatik, askeri baskıları ve ekonomik yaptırımları ile birleşince İran, bölgesel ve uluslararası alanda dışlanmış bir konuma gelmiştir. ABD ve İsrail karşıtı bu yeni dış politika, İran'ın sadece kısa vadede çok değişik bir yöne gitmesine sebep olmamış, aynı zamanda ülkenin uzun vadeli dış politika tercihlerini de neredeyse tamamen değiştirmiştir (Moshaver, 2003: 278). Devrimden kısa bir süre sonra başlayan Irak İran Savaşı süresince, dış politikada yaşanan bu radikalleşme, İran'ın ekonomik, askeri, diplomatik ve stratejik çıkarları açısından kendisine çok zarar vermiştir. Bu yüzden, İran savaş sonrası dönemde dış politikasını gözden geçirerek, bir takım yenilikler yapma yoluna gitmiştir. "Ancak, 1979 İslam Devrimi ile oluşan yeni İran Dış Politika anlayışı yıllar içerisinde daha ılımlı ve pragmatik bir yapılanma içerisine girse de, temelinde bu dönemde oluşmuş siyasal İslam ve molla sistemi hep var ola gelmiştir" (Moshaver, 2003: 280).

Kısaca İran İslam Devrimi sonrasında izlenen dış politika İran için kazançtan çok kayıplara neden olmuş, bu dönemde asıl yerleşen İran'ın yeni 'İslam Cumhuriyeti' sistemi olmuştur.

Humeyni'nin liderliğindeki İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikaları sonucunda karşılaştığı dışlanmışlık, sekiz yıl boyunca devam eden Irak Savaşı nedeniyle oluşan ekonomik ve askeri alandaki kayıplar İran açısından devrimin ve statüko karşıtlılığının sonuçları olarak görülmektedir. Humeyni'nin 1989 yılında ölümüyle yeni Dini Lider olarak Hamaney seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı'na getirilen Rafsancani, ülkede reform çalışmalarına hız verse de mevcut siyasi yapıyı değiştirememiştir. Ülkede her alanda son sözü söyleme yetkisi yine Dini Lidere ait olarak kalmıştır. “ Bu baskın rol, anayasanın da verdiği yetkiyle seçilmiş yasama ve yürütme merciini, seçimle başa geçmemiş Dini Liderin altında bir konumda tutmaya devam etmiştir (Arı, 2004: 402).

Rafsancani yönetiminin reform hareketleri arasında yer alan dış politika değişikliği, devrimci radikal söylemleri ve politikaları azaltarak, İran'ın bölgesel ve uluslararası dışlanmışlığını sona erdirmek ve iktisadi politikaları yeniden yapılanma süreci ile iyileştirmek olmuştur. Bu dönemde Körfez ülkeleri ile ilişkiler yeniden geliştirilmeye çalışılarak, Mısır, Ürdün ve Tunus gibi Arap ülkeleriyle diplomatik bağların yeniden kurulmasına çalışılmıştır. Özellikle 1. Körfez Savaşı olarak bilinen süreçte Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi İran ile Körfez Ülkeleri arasındaki buzların erimesinde etken olmuştur. Ayrıca 1993 yılında “ABD'nin açıkladığı 'İkili Kuşatma Stratejisi'ni takiben ortaya çıkan ekonomik ambargo, İran'ı Orta Doğu'da daha büyük bir yalnızlığın içerisine sevk etmiş; buna bağlı olarak İran, Orta Doğu'da Körfez devletleri ve diğer devletlerle olan ilişkilerini iyileştirmeye daha da fazla önem vermiştir” (Moshaver, 2003: 289).

Ekonomik alanda yeniden yapılanma süreci, İran'ın ilk beş yıllık ekonomik planı Rafsancani'nin iç dinamikleri düzeltmek adına attığı en önemli adımlardan ve reformlardan biri olarak gerçekleşmiştir. 90'lı yılların başında yeni reformlarla birlikte İran'da büyük endüstrilerin özelleştirilmesi, doğrudan ve dolaylı dış

yatırımların teşviki, serbest ticaret alanlarının oluşturulması gibi faaliyetler için uluslararası para kurumlarından yüksek miktarlarda borç almak durumunda kalmıştır. “ABD’nin esneklik gösterdiği bu dönemde İran Dünya Bankasından 250 milyon dolarlık kredi almıştır” (Moshaver, 2003: 290).

90’lı yıllar İran ile ABD arasındaki ilişkilerin giderek daha kötüleştiği dönemlerdir. ABD’nin Batı ve Rusya’ya uyguladığı psikolojik baskı ile İran’ın bu ülkelerle ilişkilerini engelleme amacı gütmüştür. ABD’nin İran ambargosunu kaldırma şartı olarak; kitle imha silahlarını yapma girişimlerini bırakması, terörizmi desteklemekten vazgeçmesi ve İsrail-Filistin barış girişimlerine olan muhalefetine son vermesi gibi maddelerin İran’ın reform sürecinde yer almayışı, ABD’nin İran’a uyguladığı ambargolara devam etmesine sebep olmuştur. Ancak 1995 yılında ABD’nin açıkladığı İran ambargo hükümleri dünya kamuoyunda yeterince destek görmemiştir. Uluslararası kamuoyunun bu tutumu İran’ın Rafsancani ile başlayan reform sürecinin uluslararası dışlanmışlığı kısmen de olsa azalttığı bir göstergesi olmuştur. Ancak 1997 yılında Rafsancani’nin ikinci dönemi sona erdiğinde, İran’ın hem diplomatik hem de ekonomik anlamda yeniden yapılanma süreci tam olarak beklenen sonuçları doğurduğu söylenemez (Herzig, 1995: 5).

Rafsancani ile başlayan ve Hatemi ile devam eden süreçte sınır komşusu olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve güven verici bir eksenle ilişkiler kurabilmek amacıyla, hem Orta Asya ve hem de Körfez ülkeleriyle ilişkilerini yeniden tanımlama ve düzenleme gereği görülmüştür. Bölgedeki dengeleri tek başına değiştirme gücünün olmadığını anlayan İran, ABD’nin bölgedeki güç dengesinin oluşumundaki üstünlüğünü ve rolünü kabullenerek bölgenin önemli ülkelerinden birisi olmayı hedeflemiştir. Rafsancani ile başlayan reform ve bölge ülkeleri ile olan ilişkiler Hatemi döneminde olgunlaştığından, İran’ın iç ve dış politikalarının bu dönem ilişkin gelişmelerinin incelenmesi gerekmektedir.

Rafsancani İran Anayasasında Cumhurbaşkanı’nın iki dönemden fazla seçilemeyeceği hükmünden dolayı görevi Hatemi’ye devretmiştir. Hatemi, Anayasayı Koruyucular Konseyine başvurarak 270 aday arasında onay alan üç kişiden birisi

olarak seçime girmiş ve İran halkının oylarının %69'unu alarak Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmiştir. Seçime giderken özellikle üç ana konuda kampanya yürüten Hatemi, siyasi reformlar, sivil toplumun güçlendirilmesi ve hukukun her alanda üstünlüğü konularında taahhütlerde bulunarak İran Halkından oy isteyen Hatemi seçildiğinde ülke içerisinde değişim umutlarının yeşermesine etken olmuştur. (Moshaver, 2003: 275).

Hatemi'nin reformcu yapısı ve sosyal alanlarda ılımlı söylem ve yaklaşımları, İran'ın dış politikasında da uluslararası sıkıntılar ve dışlanmışlığı sonlandıracak politikalar belirleyeceği havası yaratmıştır. Ülkedeki radikal kesimler de Hatemi'nin reformlarını görmek adına sessiz kalmışlardır (Katzman, 2000: 16). 1997 yılında İslam Konferansı Örgütü'nün 8. Zirve Konferansı'nın Tahran'da gerçekleşmesi ve Dini Lider Hamaney'in İran'ın İslam ülkeleri için bir tehdit oluşturmayacağı açıklamaları, İran'ın dış politikada uzlaşmacı yaklaşım sergilemek istediğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Yeni dönemle birlikte İran dış politika konjektürünü; ülke içinde güvenlik ve bölgede istikrar olarak ifade etmeye çalışmıştır (Bakkash, 1984: 181). Yine Hatemi, “medeniyetlerin diyalogu söylemi ve gülümseyen İslam anlayışıyla dünya kamuoyunda yer edinerek İran'ın ulusal çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir” (Rajee, 2004: 165).

Kısaca Hatemi; Rafsancani ile başlayan reform sürecini devam ettirerek “İran'ın dış politikasının pragmatik ekseninde ‘ekonomikleşme’ sürecini hızlandırmıştır” (Hunter, vd., 2003: 130). Ancak 11 Eylülde ABD'de gerçekleşen saldırıların ardından gelişen süreçte, ABD'nin Orta Asya ve Orta Doğu'da askeri varlığını genişletmesi İran'ın güvenlik kaygılarının artmasını da beraberinde getirmiştir. Giderek artan güvensizlik ortamının sonucunda İran çok taraflı girişimlerinde güvenlik endişelerini ve bu konudaki söylemini artırmıştır (Afrasiabi ve Maleki, 2003: 259).

Hatemi'nin 8 yıllık iki dönem süren Cumhurbaşkanlığı görevinin sona ermesinden sonra yerine seçilen Mahmud Ahmedinejad'ın muhafazakar yapısı, Hatemi dönemindeki yumuşama ve dış politikadaki uzlaşmacı dönemin sona

ereceği endişelerini de beraberinde getirmiştir. Özellikle İran'ın bölge ülkeleri nezdinde hala Şiiliği destekleyen ülke olarak algılanması sebebiyle ideolojik bir tehdit olarak görülmeye devam ettiği bir gerçektir. Ahmedinejad döneminde askeri kapasitenin arttırılması çalışmaları ve yine bu dönemde geliştirilen nükleer programın etkileri uluslararası arenada ve bölgede İran'ın tehdit unsuru olarak görülmesi algısını arttırmaktadır (Hunter, vd., 2003: 134). Ahmedinejad'ın dış politikada bölge ülkeleri ile İslam temelinde ilişkilerin geliştirilmesi, ABD ile ise ilişkilerde kesinlikle açılım gösterilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Uzun bir ılımlı dış politika sürecinden sonra ilk defa koyu muhafazakâr bir Cumhurbaşkanı'nın başa geçmesi, İran'ın hali hazırda karşısında duran baskıların artacağına da sinyallerini vermektedir. Bu da ABD, AB, Rusya gibi devletlerle olan ilişkilerinin seyrini daha da belirsiz kılmaktadır. Belirsizliğin temel nedeni seçimin hemen ardından Ahmedinejad'ın ilk açıklamalarında İran'ın dünyaya 'modern, gelişmiş, güçlü ve İslami bir model' olacağı söylemlerinde yatmaktadır (Hunter, vd., 2003: 135-138).

Kısaca, Ahmedinejad'ın iki kez seçildiği ve toplam 8 yıl görev yaptığı Cumhurbaşkanlığı döneminde dış politikada devrimin ilk yıllarında uzlaşmaz ve ABD ile çekişmeli geçen dış politika siyaseti izlenmiştir. İç politikada ise modernleşme yanlısı reform talepleri ise Ahmedinejad'ın muhafazakar yapısı nedeniyle göz ardı edilmiştir. 2013 yılında 8 yıllık görev süresi dolan Ahmedinejad'ın yerine Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ruhani seçilmesinin ardından özellikle ülkedeki ekonomik sorunların çözümleneceği ve bu yönde politikalar belirleyeceği yönünde açıklamalarda bulunmuş, değişim süreci isteyen reformcuların desteğini alan Ruhani'nin Ahmedinejad'ın muhafazakar politikalarını terk etmesi beklenmektedir (haber7, 2013). BM Genel Kurulu'na katılmak için New York'ta bulunan Hasan Ruhani'nin ABD Başkanı Obama ile telefonla görüşmesi, gerek İran ve gerekse tüm uluslararası camiada şaşkınlıkla ve umutla karşılanmış, İran'ın dış politikasının şekillenmesi ve ABD ile olan buzların erimesi umudunun yeşermesi açısından önem taşımaktadır (haber7, 2013).

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTEN GÜNÜMÜZE TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. TARİHSEL SÜREÇTEN OSMANLI DÖNEMİNE KADAR TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

Türk-İran ilişkileri günümüzden çok eskilere dayandığı bilinmektedir. İranlılar, köken olarak Ari kavimlerine dayanan bir ırktır. Bugünkü İran topraklarının yer aldığı bölgeye Ari'lerin gelişi M.Ö. 2000 ile 1500 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Etnik kökeni Hint Avrupalı olarak kabul eden Med'ler ve Pers'lerin M.Ö.2000 yıllarında bugünkü Kuzey İran'da yer alan yüksek bölgeleri ele geçirdikleri kabul edilmektedir (H.A.K.Y., 1994: 4).

Tarihsel süreçte 'Turan' olarak adlandırılan ve Horasan'dan Orhun nehrine kadar uzanan bölgede yaşayan Türk kavmi, bu bağlamda İran Ülkesi ile komşudur. Türkler ve İranlılar tarihsel süreçte birbirleriyle sürekli savaş halinde olmuşlardır. Tarih sayfalarına Turan-İran savaşları olarak geçen ve Türklerin zaferleriyle sonuçlanan savaşlar sonucunda, M.Ö. altıncı yüzyıldan itibaren pek çok Türk kabilesi özellikle Doğu İran bölgelerinde varlık ve hâkimiyetlerini hissettirmişlerdir (Saray, 1999: 16-18).

Türklerin tarihte kurdukları ilk devlet olan Büyük Hun İmparatorluğu döneminde Türk-İran ilişkileri giderek artmaya başlar. M.Ö. dördüncü yüzyılda Büyük Hun İmparatorluğu başlayan ilişki, süreç içerisinde kurulan diğer Türk devletleri ile devam eder. Büyük Hun İmparatorluğu'nun parçalanması ile yerine Kuzey ve Güney Hun Devletleri kurulur (H.A.K.Y., 1994: 9). Çin istilaları ve hakimiyetinin artmasıyla beraber Kuzey ve Güney Hun Devletleri giderek zayıflamaya başlar. M.S. 91 yılında Kuzey Hun İmparatorluğu eski gücünü kaybeder ve giderek güçlenen Çin İmparatorluğunun saldırıları sonucunda parçalanarak yıkılır,

Güney Hun İmparatorluğu ise Çin hakimiyetinde bir süre daha varlığını devam eder. Tarihin ilerleyen sürecinde tekrar sahneye çıkacak Avrupa Hunları ve Ak Hun İmparatorluğu kuruluncaya kadar Hun Türkleri geçmişten gelen alışkanlıkları ile göçebe hayatı sürerler. Hunlar göçebe hayatı sürdürdükleri dönemlerde Çin'e yakın bölgelerden uzaklaşarak Orta ve Ön Asya'ya kadar gelirler. Hun Türklerinin Asya'da ilerledikleri bu dönemde, İran topraklarında Sasani Devleti kurulmuş ve hüküm sürmekteydi. Hun Türklerinin Sasanilerin egemenliği altındaki bölgelerde ilerleyişi ve keşif çalışmaları, Sasanileri güvenlik endişesine iter. Hun Türkleri ve Sasaniler zaman zaman karşı karşıya gelir ve savaşır. Hun Türkleri ve Sasaniler arasındaki çatışma ve hakimiyet savaşları 100 yıla yakın devam eder ve sonunda M.S. 448 yılında İran Sasanileri Hun Türklerinin hakimiyetini kabul etmek ve vergi vermek zorunda kalırlar. Türklerle yaptıkları uzlaşma ve vergi vermeleri nedeniyle Sasaniler yönünü Batıya çeviriler (H.A.K.Y., 1994: 23). Batıda hüküm süren Bizans İmparatorluğu ile uzun süren savaşlarda İran Sasanileri başarısız olur ve oldukça zayıflar. Arap Yarımadasında ortaya çıkan İslam Dini yapılanmasını tamamlamış ve yayılma sürecindedir. Halife Hz. Ömer döneminde, Sasanilerin zayıflamış olması İslam Ordularının bu bölgeye yönelmesine etken olur. 641 yılında İslam Orduları ve Sasaniler Nihavend Savaşında karşı karşıya gelir, eski gücünden eser kalmayan Sasaniler İslam Orduları karşısında fazla direnç gösteremeyerek yenilirler. Böylece tüm İran İslam Orduları tarafından ele geçirilir ve İslamiyet İran'da yayılır. Ancak kökleri Med ve Perslere dayanan İranlıların İslamiyeti kabullenmeleri kolay olmaz (Saray, 1999: 18-21) Saray'ın da dediği gibi, atalarının dinini zorla değiştiren İslam'a İranlılar kolay kolay alışmamışlardır. Özellikle mezheplerin çıktığı dönemde İran'ın siyasal otoriteye geçmişten gelen kızgınlığı siyasal otoritenin mezhebine karşı da kendini göstermiştir. Bu süreçte İran'da inanış ve mezhepsel yönelim İmameye öğretisine doğru kayarak, Siyasal İslam'ın resmi mezhebinden uzaklaşır.

İran'ın fethedilmesinden sonra İslam Orduları Orta Asya'da ilerlemeye devam ederler. Ceyhun nehrine vardıklarında bölgede bulunan Türkler ile karşılaşır. 751 yılında Ziyad İbn-i Salih komutasındaki İslam Orduları ile Çin ordusu Talas nehri civarında karşılaşır. İslam ve Çin ordusunun savaşında Türkler Müslümanların saffında yer alarak Çin ordusuna karşı savaşır. Tarihe Talas Savaşı

olarak geçen bu savaş İslam ordularının zaferiyle sonuçlanır ve Türkler ilk kez İslamiyet'i tanır. Türklerin İslamiyet'e geçişi Talas Savaşı ile birlikte başlamıştır (Saray, 1999: 22-23).

İran'ın Abbasiler ve İslam'ın egemenliği altına girmesiyle birlikte, Müslüman Sasanilerin bir kısmı Abbasilerin yerel halkın kültürünü Araplaştırma politikalarına karşı gelmeleri nedeniyle İran'ın doğu bölgesine giderler. Kendi kültürlerini yaşatma ve İslamiyet'i yayma amacındaki Sasaniler, bölgede Samani adında yeni bir devlet kurarlar. Bu dönemde İç Asya ve Maveraünnehir bölgesinde yaşayan Türk boylarının bir kısmı İslamiyet ile tanışmış, bazıları ise henüz tanışmamışlardır. Samaniler hakimiyet bölgelerini, bünyelerine Türkleri de alarak giderek genişletirler. Türk boylarını bünyesine katan Samaniler giderek güçleniyor ve Batı Asya'da söz sahibi bir ülke haline geliyordu. Bu durum kaçınılmaz olarak ülke içinde kalabalık kitleler halinde yaşayan Türk Boylarının hem askeri alanda hem de devletin yönetiminde söz sahibi hale gelmesine yol açtı. 900'lü yıllardan itibaren, Maveraünnehir bölgesinden yoğun olarak göç eden Türk boyları, Samani devleti bünyesine katılarak Müslüman oluyor, askeri, siyasi ve idari alanlarda söz sahibi duruma geliyorlardı. Nitekim 910'lu yıllardan itibaren Samaniler bünyesinde yaşayan Türkler vali, komutan ve idareci olarak ön plana çıkmaya başlamışlardır. Zira kültürel yapıları gereği boy-budun teşkilatlanmasına göre yaşana Türkler, tabi oldukları boy sistemini terk etmemiş ve teşkilatlanmalarını kendi liderleri etrafında devam ettirmişlerdi. Bunun yanında askeri vasıfları itibariyle Samani Ordusunda önemli görevler üstlenen Türkler, zamanla Samani savaşlarına yön vererek devletin yönetimine etki etmeye ve söz sahibi olmaya başlamışlardır. 950 yıllarında Samani Devleti kendi iç siyaseti nedeniyle karışmaya ve dağılmaya başlar. Samani Orduları içerisinde en etkin güce sahip olan Horasan Ordularının başına Alptegin isimli Türk komutan bulunmaktadır. Alptegin Samanilerin kendi iç karışıklıklarından faydalanarak isyan etmek ister ama başarılı olamaz. Sonrasında Samani Devleti'nin hedefi haline gelen Alptegin o dönemde fazla etkinliği olmayan ve Samani yönetiminde bulunmayan, Hint kökenli Leviklerin yönettiği Gazne şehrine gider. Alptegin yanında kalan az sayıda askeriyle Leviklere saldırarak Gazne üzerindeki hakimiyeti ele geçirir ve tarihe Gazne Türk Devleti olarak geçecek devletin temellerini 962 yılında atmış olur (H.A.K.Y., 1994:

23-25). Tarih 999 yılını gösterdiğinde Gaznelilerin en büyük sultanı olarak adlandırılan Mahmut, Samani Devletine son vererek topraklarını yine aynı dönemde başka bir Türk Devleti olan Karahanlılar ile paylaşır. Gaznelilerin Samani ve İran üzerindeki hakimiyeti, bir başka Türk Devleti olan Selçukluların tarih sahnesine çıkmasına kadar devam eder.

11. yüzyılın başlarında Oğuz Türkleri'nin kurduğu Selçuklu Devleti 1040 yılında İran'ı ele geçirerek hakimiyeti altına alır. Türk'ler İran'ı ele geçirdiklerinde Batı'ya açılma fırsatını ele geçirmişlerdir. Yine Türklerin Anadolu'ya girişi İran'ın ele geçirilmesinden sonra gerçekleşir (1071). İran Selçuklu yönetimine girdiğinde, Selçuklular sadece yönetmekle kalmaz aynı zamanda Türkler yoğun bir şekilde İran'a yerleşmeye başlar. Bu dönemde İran'ın etnik nüfusu üzerinde Türk nüfusunun oranı giderek artar. Aynı zamanda İslamiyet İran'da geçmişe göre daha özümsemiş ve yayılmıştır. İran'da Selçuklu egemenliği uzun bir süre devam eder. 13. yüzyıla gelindiğinde Orta Asya'da Moğol istilaları başlar. Moğollar geçtikleri her bölgede karşılaştıkları orduları yenerek ilerlerler ve Anadolu'nun içlerine kadar ilerlerler. Özellikle Moğol istilası döneminde gerek Türkler ve gerekse İslamiyet önemli ölçüde hasar görmüştür. İslamiyet'in ve Türklerin yayılması bu dönemde durduğu gibi gerilemiştir de. İran Moğol istilalarından payını almış ve Moğol egemenliğine geçmiştir. Moğolların İslamiyet'e bakış açıları ve Şiiliği koruyup desteklemesi, bu süreçte Şia mezhebinin İran'da gelişmesine ve yayılmasına etken olmuştur. Moğol İmparatorluğu'nun tarihe geçen en büyük Hanı olan Cengiz Han'ın ölümüyle birlikte, Moğollar parçalanmaya başlarlar. İran'da ise Moğolların kurduğu İlhanlılar egemenlik kurmaya başlarlar (1258). İlhanlılar'ın egemenliği İran'da 100 yıldan fazla sürer. 1369 yılında yine bir Moğol olan Timur bölgeyi egemenliği altına alır. Timur'dan sonraki dönemde Osmanlı'nın yükseliş devrinin başladığı 1453 yılında İran'da Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri kurulmuştur. (H.A.K.Y., 1994: 25)

Türk-İran ilişkilerini tarihsel süreçte incelememize bir sonraki bölümde, bu dönemden kısa bir süre sonra ortaya çıkacak ve 600 yıl hüküm sürecek Osmanlı İmparatorluğu dönemi içerisinde ele alacağız.

2.2. OSMANLI DÖNEMİNDE TÜRK-İRAN İLİŞKİSİ

Anadolu'nun Moğol istilasına uğraması Selçuklu Devleti'nin Moğollara yenilerek tarih sayfalarına gömülmesiyle birlikte, Anadolu'daki Türk boyları bir süre beylik statüsünde varlıklarını sürdürürler. Moğol istilasından kaçan Kayı boyu Türklerinden olan Süleyman Şah'ın, Horasan'a dönmek isterken yolda ölmesi üzerine, boyundan bazı aileler Anadolu içlerine göç eder. Anadolu içlerine göç edenler arasında Süleyman Şah'ın oğlu Ertuğrul Bey'de bulunmaktadır. Ertuğrul Bey'in Anadolu'ya yolculuğu sırasında, Selçuklu ve Moğol orduları arasındaki bir savaşa rastlaması ve Selçukluların yanında yer alması dönüm noktası olur. Savaşı Selçukluların kazanması üzerine, Selçuklu Hükümdarı III. Keykubat yardımlarından dolayı Ertuğrul Bey'e Söğüt ve Domaniç bölgesini verir. Kaderin bir tesadüfü sonucu Anadolu'ya gelen Ertuğrul Bey, dünyanın büyük bir bölümünde 600 yıllık bir hâkimiyet sürecek Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerini atar. Oğuz Türklerinin Kayı boyundan olan bir beylik olan Osmanlı beyliği 1299 yılında Ertuğrul Gazi'nin oğlu olan Osman Gazi tarafından Söğüt'te kurulur. (Uzunçarşılı, 1983: 14)

Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte gerçekleştirilen fetihlerle sınırları giderek genişler. Bu süreçte Anadolu'da yer alan pek çok Türk boyu ve beyliği Osmanlı'nın egemenliğini tanıyarak hâkimiyeti altına girerler. Giderek gelişen ve büyüyen Osmanlı için doğu sınırında Timur, Akkoyunlu Devleti ve daha sonraları Şah İsmail tarafından İran'da kurulacak olan Şii Safevi Devleti tehdit unsuru olarak yer alacaktır. 16. yüzyıl Osmanlı ve İran (Safevi) ilişkilerinin genel karakteristiğini sürekli savaşlar ve sınır anlaşmazlıkları oluşturmuştur. Osmanlı Devleti özellikle Şah İsmail zamanında ortaya çıkan Safevi Hanedanlığı'nın siyasi varlığını Şiiliği yayma girişimleri dolayısıyla tanımak istememiştir. (Kılıç, 2001: 11).

Osmanlı ile Akkoyunlular arasındaki ilişkiler oldukça değişken ve önemlidir. Köken olarak bir Türkmen Devleti olan Akkoyunlular ile Osmanlı padişahları ilişkilerini mümkün olduğunca iyi ilişkiler ve dostluk çizgisinde tutmaya çalışırlar. Ancak İran'da kurulan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri, İslami felsefe noktasında ayrılmaktadırlar. Akkoyunlu ve Karakoyunlular Şii İslam düşüncesinde

zamanla ileri giderek farklı bir Müslüman Devlet görüntüsüne bürünürler. Bu bağlamda Osmanlı'nın savaştığı Hıristiyan Devletler ile ittifak kurmaktan çekinmezler. Akkoyunluların Osmanlı'ya karşı ittifak girişimlerine bilinen en belirgin örnek, Fatih Sultan Mehmet'in 1473 yılında Venedik Seferi'nde Akkoyunluların ittifakı ve ihanetidir. Fatih Sultan Mehmet bu ihaneti affetmez ve 1473 yılında Akkoyunlulara sefer düzenler. Tarihe Otlukbeli Savaşı olarak geçen Osmanlı-Akkoyunlu savaşında Akkoyunlular ağır bir yenilgi alırlar ancak tarih sahnesinden tamamen silinmezler. Osmanlı İmparatorluğu ve İran arasındaki ilk ilişki bu savaş döneminde ortaya çıkmaktadır. (H.A.K.Y., 1994: 26-28) Osmanlı-İran arasındaki ilişki 1502 yılında İran'da Şah İsmail tarafından Safevi Devleti'nin kurulmasıyla yeni bir dönüm noktasına girer. Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti'nin Şii doktrine bağlı İslam inancı, Sünni Osmanlı Devleti açısından bir tehdit unsuru olmaya başlar. Özellikle Osmanlı'nın doğu sınırlarında yer olan bölgelerde yaşayan Türk ve Türkmen boyları Şah İsmail'in güttüğü siyasi politika gereği kışkırtılmakta ve Osmanlı'ya karşı ayaklanma çıkartılması amaçlanmaktaydı. Safevi Devleti ve Şah İsmail'in Anadolu ve Türkmenistan topraklarındaki Şii propagandası bölgedeki siyasi dengeleri bozmuş ve Osmanlı için açık bir tehdit haline gelmiştir. Bu tehditlerin artması üzerine 1514 yılında Yavuz Sultan Selim büyük bir ordu ile Şah İsmail üzerine yürür. İran ve Osmanlı orduları Çaldıranda karşı karşıya gelirler. Savaş Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanır, Şah İsmail İran' a kaçmak zorunda kalır. Çaldıran zaferi sayesinde Şah İsmail'in Anadolu içerisindeki Şii propagandasının önüne geçilmesinde etkili olmuştur.(Saray, 1999: 34-35)

Yavuz Sultan Selim ile başlayan Osmanlı- Safevi İran çekişmesi Kanuni dönemine gelindiğinde yavaşlamaya başlar. Kanuni Sultan Süleyman'ın doğudan ziyade batıya genişleme politikası ve hükümdarlığının ilk yıllarında Osmanlı ordusunun sürekli seferde olması üzerine Safeviler Anadolu'ya akınlar gerçekleştirmeye başlarlar. Ancak, Osmanlı ordusu ve Safeviler arasında gerçekleşen savaş sonunda ilk kez Osmanlı ile Safeviler arasında barış anlaşması imzalanmasına kadar gider. Yönünü batıya çeviren Osmanlı, Safeviler ile Amasya Anlaşmasını imzalayarak Kanuni döneminde doğu sınırını tehditlere karşı güvenceye almıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde oluşan barış süreci çok uzun sürmez, III.

Muradın padişahlığı döneminde İran ile ilişkiler tekrar gerilmeye başlar. 1577 yılında başlayan Osmanlı-İran savaşları çeşitli defalar barış anlaşmaları yapılarak dursa da, 1639 yılında yapılan Kasr- Şirin Anlaşmasına kadar uzun süreli bir barış süreci yaşanmaz. Kasr-ı Şirin Anlaşması, bugünkü Türk-İran sınırının oluşturulması bakımından ayrıca öneme sahiptir. (Uzunçarşılı, 1983: 21)

Kasr-ı Şirin Anlaşması ile uzun bir süre Osmanlı-İran ilişkileri uzun dönemli bir barış sürecine girmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde uzun süren sessizliği ve barış sürecini, Kafkaslarda yaşayan Sünni Müslümanların, Şii Safevi Şahına isyan etmeleri ve bu ayaklanmada Osmanlı'dan yardım istemeleri bozar. Osmanlı ve İran arasında tekrar uzun yıllar sürecek bir çatışma dönemi başlamıştır. Öyle ki, Osmanlı-İran arasındaki savaşlara ve anlaşmazlıklara Rusya ve İngiltere dahil olmuş ve sonuçta çözüme ilişkin bu iki ülkenin de aralarında bulunduğu komisyon arabuluculuk yapmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında gelindiğinde İran'da egemenliğini süren Safeviler gücünü kaybederek yıkılır ve İran'da Zend Hanedanlığı dönemi başlar (1760). 18. yüzyıl Osmanlı'nın siyasal ve askeri anlamda gücünü kaybettiği, diğer bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemidir. Bu dönemde özellikle Rusya ve İngiltere bu bölgede ekonomik ve siyasi çıkarlar peşinde olduklarından her kargaşayı ve anlaşmazlığı kendi lehlerine fırsata dönüştürme çabasındadırlar. (Erim, 1952:1) 18. yüzyıl bitmeden İran yine bir yönetim değişikliği yaşar. Yaklaşık 40 yıllık Zend Hanedanı yine bir Türk soyundan gelen Kaçar Hanedanı tarafından ortadan kaldırılır (1794). İran'da tekrar Türk soyundan gelen bir hanedanlık olan Kaçarlar İran'ı 1925 yılına kadar yöneteceklerdir. (Uzunçarşılı, 1983: 29)

Osmanlı-İran ilişkileri her fırsatta bir krize ve çatışmaya dönmeye müsait bir yelpazede yürümüştür. 19. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu için Rusya önemli bir tehdit ve düşmandır. Rusya aynı zamanda İran içinde bir tehdit ve düşmandır. Osmanlı ve İran topraklarının Rusya ile olan sınırları nedeniyle, bu ortak düşmana karşı her iki ülke arasında yakınlaşma ve ilişkilerde yumuşama süreci ortaya çıkmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler gelişim göstermiştir. (Erim, 1952: 2) Bu dönemde Fransa'nın dış politikası genişlemeci ve yayılımcı bir statüye sahiptir. Fransız ordularının Rusya'yı işgal etme girişimleri sonucu, Rusya Osmanlı ile

anlaşma yoluna gider. 1812 yılında imzalanan Bükreş Anlaşması ile Osmanlı-Rusya arasında savaş ihtimalinin ortadan kalkması ile Osmanlı-İran ilişkileri yeni bir sürece girecektir. Sınır anlaşmazlıklarına dayalı iki ülke arasında çatışmalar ve anlaşmazlıklar yaşanmaya başlar. İki ülke yine savaş halindedir, 1821 yılında başlayan bu durum 1823 yılında barış anlaşması imzalanarak son bulur. (Çamurcu, 2000: 91) Görüldüğü gibi 9. yüzyıldan beri değişik Türk Devletlerinin yönetimine giren ve 7. yüzyılda İslamiyet'e geçen İran ile yine bir İslam ve Türk devleti olan İran arasında anlaşmazlıklar ve savaşlar bir türlü bitmek bilmemektedir. İki ülke arasındaki anlaşmazlığın temelinde İslam'ın mezhepsel farklılığına dayalı siyasal anlaşmazlıklar yatmaktadır. Şii inancı ile yönetilen İran ve Sünni inancı ile yönetilen Osmanlı. Her iki ülke arasında etnik ve dini ortak özellikler olmasına rağmen, mezhep farklılığı hep sorun olmuş ve bu bağlamda Osmanlı açısından İran her zaman güvenilmez ve her an düşmanları ile işbirliği yapabilecek bir sınır devleti olarak değerlendirilmiştir. (Aktarlı, 1978: 4-5)

Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlar'da uğraştığı sorunlar, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sürecinden faydalanmak isteyen İran, yıllardır iki ülke arasında anlaşmazlıklara neden olan sınırını kendi lehine Anadolu'ya doğru genişletir. 1878 Berlin Anlaşması ile İran sınırını belirlemeye yetkili Rus ve İngilizler Osmanlı topraklarının bir kısmını İran'a verirler. Ancak Rusya ile savaştan yenik ayrılan Osmanlı daha fazla sorunla uğraşmak istememektedir. İran Osmanlı açısından her an düşmanları ile işbirliği yapabilecek bir ülke olarak değerlendirilse de, Tanzimat Fermanı ile gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar İran için model olmuştur. (Çetinkaya, 2003: 116-119) Osmanlı-İran ilişkileri 1907 yılına kadar sakin ve sorunsuzdur. 1907 yılında İran'da meşruiyet ilan edilmiş ve ülke çalkantılı bir süreç yaşamaktadır. İran'da yaşanan bu siyasal kaosu fırsat bilen Osmanlı sınır bölgesinde yer alan Kürt aşiretleri, Türk köylerine saldırmaya başlarlar. Türk köylerine saldırıların önlenmesi amaçlı Osmanlı ordusu bölgeye gelir. 1908 yılında savaş bittiğinde Osmanlı kaybettiği topraklardan daha fazlasını İran'dan geri almıştır. (Erim, 1952: 20-21)

20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu pek çok cephede savaşmakta ve giderek sona doğru yaklaşmaktadır. Özellikle Almanya ile birlikte katıldığı 1. Dünya Savaşı tam anlamıyla bir felaket olarak sonuçlanmıştır Osmanlı açısından. Savaştan çıkan Osmanlı yeniden dirilmeye çalışırken, İran uluslararası anlamda gücünü kaybeden Osmanlı'nın durumundan faydalanmak ister ve Sevr Anlaşması sürecinde toprak talebinde bulunur. (Çetinkaya, 2003: 124)

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin yaşandığı yıllarda İran'da rejim ve yönetim değişikliğine sahne olur. Kaçar hanedanı 100 yıldan fazla devam eden hakimiyetini Pehlevi Hanedanı'na devreder. 1921'de Rıza Şah'ın ihtilali ile başlayan bu yeni dönemde ulus-devlet, modernlik gibi kavramların ön plana çıkmasıyla birlikte, İran ve Türkiye birbirlerinin ortak birtakım açılımlarının farkına varmıştır. Bu dönemde yavaş fakat sürekli devam edecek olan yakınlaşmanın ilk adımları atılmıştır. Kurtuluş Savaşı esnasında her iki ülke birbirlerine diplomatlar aracılığı ile dostluk mesajları göndermişlerdir (Çetinkaya, 2003: 123)

Türkiye-İran arasındaki ilişkilerin yeni bir boyuta girdiği bu süreç; Cumhuriyet döneminde Türkiye-İran ilişkisi başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİSİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşını kaybetmesi beraberinde önemli toprak kayıplarını da getirir. Sevr Anlaşması ile giderek sona yaklaşan İmparatorluk, Avrupa Devletleri tarafından adeta paylaşılır. Bu süreçte başlayan Kurtuluş Savaşı ile yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk'ün dış politikası tüm komşularla iyi ilişkiler kurulması yönündedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-İran sınırında bazı anlaşmazlıklar ve uyuşmazlıklar yaşanır. 1925 yılında Türkiye doğusunda başlayan isyanı bastırmış ancak İran sınırındaki anlaşmazlıkları henüz çözememiştir.

Atatürk'ün isteği ve talimatıyla İran sınırındaki sorun ve anlaşmazlıkların çözümlenmesi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla, 1926 yılında Tahran'da 'Güvenlik ve Dostluk Anlaşması' imzalanmıştır. (H.A.K.Y., 1994: 58) Ancak imzalanan anlaşma iki ülke arasındaki sorunların ve anlaşmazlıkların bitmesini sağlamayacaktır. Cumhuriyet Türkiye'si ile İran arasındaki sorunun temelinde Kürt Milliyetçiliği ile Doğu Anadolu'da ortaya çıkan Kürt isyanlarıdır. Türkiye, Ermeni ve Kürt Milliyetçiliği akımları ve eylemlerine İran'ın destek ve tolerans gösterdiğinden endişe duyarken, İran 'da toprakları içerisinde yer alan İran Azerbaycan'ına Türkiye'nin bakış açısından endişe duymaktadır. Her iki ülke bu süreçte pek çok kez sınır güvenliği anlaşmaları yapsa da, sorun tam olarak çözüme kavuşmamıştır. (Çetinkaya, 2003: 122-124) Görüldüğü gibi İran ile tarihsel süreçte aramızdaki ilişkilerde en büyü anlaşmazlık sınır konusundan kaynaklanmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de İran ile ilişkilerimizin temel noktasında bölgesel Kürt Milliyetçilik akımlarına İran tarafından örtülü destek sağlanması yatmaktadır. Özellikle ülkemizin Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki terörist faaliyetlerde bulunan Kürt Milliyetçilerine İran'ın destek verdiği bilinmektedir.

Türkiye ile İran arasındaki sınır anlaşmazlıklarının sonuçsuz kalması ve ilişkilerin ilerleme kaydedememesi 1934 yılında Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'ye yaptığı ziyaret ile yeni ve gelişen bir sürece girer. (Çetinkaya, 2003: 124) Şah'ın Türkiye ziyareti sonrası Türkiye ile İran arasında önemli işbirliği gerçekleşmeye başlar. Bu dönemde Türkiye 'Balkan Paktı'nın kurulmasına öncülük ederken, Doğu komşuları ve İran ile olan ilişkilerinde de önemli gelişmeler kaydetmektedir. İtalya'nın sömürgesi altındaki İtalyan Somali'si ile Habeşistan arasındaki bir sınır anlaşmazlığını bahane göstererek Habeşistan'a savaş açması, Türkiye'nin Doğu komşuları ile bir ortak pakt kurma girişimine etken olur. Türkiye, İran ve Irak 1935 yılında Cenevre'de ortak bir üçlü anlaşma imzalarlar. İleride Sadabad Paktı'na dönüşecek olan bu üçlü anlaşmaya daha sonra Afganistan 'da dahil olur. Dört ülke tarafından 1937 yılında imzalanan 'Sadabad Paktı' temelde bu dört ülkenin birbirlerinin iç işlerine müdahalesini yasaklamaktadır. Ayrıca anlaşmaya dahil olan ülkelerin sınırlarının güvenliği ve dokunulmazlığı gibi hükümlerde içermektedir. Uluslararası anlaşmazlıklar halinde ise, ülkelerin birbirleriyle karşılıklı görüşerek

sorunları çözmesi yönünde esasları olan bir ortak mutabakat anlaşması niteliğindedir. Atatürk; Sadabat Paktı'nın daha çok ülke tarafından benimsenmesini ve imzalanmasını istemektedir. Avrupa Sadabad Paktı'nı Doğu Paktı olarak görmekte ve doğu ülkelerinin güçleneceğini düşünmektedir.(H.A.K.Y., 1994: 60-62) Görüldüğü gibi dört ülke tarafından kurulan paktın ana amacı ülkeler arasındaki sınır sorunlarının yeniden ortaya çıkmayacak şekilde çözümlenmesi ve sınır komşuları ile iyi ve uzun vadeli ilişkilerin geliştirilmesidir dememiz mümkündür. Ayrıca oluşturulan pakt bir anlamda güçler birliği olarak değerlendirilebilir ve uluslararası sorunlarda caydırıcı güç unsuru olarak kullanılmak istenmektedir.

Sadabad Paktı'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra 2. Dünya Savaşı başlar. Bu süreçte İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler tekrar kopma noktasına gelir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye savaşın dışında kalma gayretleri gösterirken, Şah ise Almanya yanlısı tutum sergilemektedir. 2. Dünya Savaşı'nda İran, Sovyetler Birliği (SSCB) ve İngiltere tarafından işgal edilir. İran'ın SSCB tarafından işgal edilmesi Türkiye'nin Sovyet endişesini giderek arttırmıştır. Savaşın bitmesinden sonra Sovyet işgali ortadan kalkınca ilişkiler tekrar normalleşmeye başlar. Ancak savaş sonrası Türkiye'nin eksenini batıya kaydırması ve NATO üyeliği gibi faktörler, bu dönemde İran'da yönetime gelen Musaddık'ın batı karşıtlığı ve Sovyet sempatisi iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olur. 2. Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB arasında başlayan soğuk savaş dönemi, her iki ülkenin de farklı tarafta olmaları iki ülke arasında da soğuk savaşın politik ekseninde ilişkiler kurmasına etken olmuştur (Dedeoğlu, 2002: 49-51)

Yukarıda da anlatıldığı gibi, İran'ın 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyet işgali altında olması ülkede komünizmin etkinliğini arttırmasına ve Tudeh gibi komünist sempatisi ve eğilimi taşıyan partilerin kurulmasında etkili olur. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte başlayan süreçte her iki ülkenin ortak tehdit olarak algıladıkları Sovyetler Birliği ve komünizm, bu süreçte iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesine engel olur. Musaddık rejiminin solcu Tudeh Partisi ile işbirliği Türkiye-İran ilişkilerine önemli sekte vurur. Ancak 1953 yılında Musaddık görevden alınca Türkiye ve İran arasında tekrar yakınlaşma başlayacaktır. (Gündoğan, 2003: 5) Görüldüğü gibi 2.

Dünya Savaşı ve sonrası dönemde Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler bu kez Sovyet tehdidi yüzünden gelişmemiştir. Soğuk Savaş döneminde gerek Türkiye ve gerekse İran, güvenlik endişesiyle Batı ve ABD yanlısı dış politikayı benimser. Türkiye, Sovyetlerin tepkisini çekmemek için İran ile askeri ve güvenlik konularında işbirliğine yanaşmaz, özellikle de içinde ABD'nin olmadığı hiçbir anlaşmayı da sağlam görmemektedir. (Çetinkaya, 2003: 126)

Türkiye'nin 1952 yılında NATO üyesi olması, güvenlik açısından kendine güçlü bir destek sağlaması bölge ülkeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde Ortadoğu'nun Sovyet tehdidi altında olması özellikle ABD'nin politikaları ile çakışmaktaydı. Bu nedenle ABD Sovyet tehdidine karşı bölge ülkelerinin de yer alacağı bir güvenlik paktı oluşmasını ister ve katkı sunar. 1955 yılında Türkiye, Irak, Pakistan, İran ve İngiltere'nin katıldığı Bağdat Paktı oluşturulur. İran Bağdat Paktına, kendini Sovyet tehdidine karşı güvenceye almak ve Batı ile ilişkilerini güçlendirmek amacıyla katılır. Kuruluş amacı bir güvenlik paktı oluşturmak olsa da Bağdat Paktının askeri gücü savunma gücü yaratma kapasitesi açısından yetersizdir. İleride Pakta katılan ülkelerin bu oluşumu bir savunma gücü oluşturmaktan öte ABD yardımlarını kolaylaştıracak bir oluşum olarak algılandığını ortaya çıkaracaktır. Paktın kurulmasına ABD etken olsa da, ABD hiçbir zaman Pakt içerisinde yer almaya istekli olmamıştır. (Çamurcu, 2000: 98) Bağdat Paktı Türkiye açısından önemli kazanımlar sağlayan bir oluşum olmaz. Özellikle pakta katılmak gergin olan Türkiye-SSCB ilişkilerini daha da bozar. Irak 1958 devrimi üzerine Bağdat Paktı'ndan ayrılınca geriye kalan dört devlet CENTO adı altında 1979 yılına dek birliklerini sürdürür. CENTO'nun üç bölge ülkesi Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirmek için 1964 yılında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) örgütünü kurmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen örgüt yeterince gelişme gösterememiş ve 1984 yılı sonlarında İran'ın girişimi ile örgütü canlandırmak üzere RCD Konseyi 29 Ocak 1985'te Tahran'da yeni bir karar metni imzalayarak örgütün adını Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) olarak değiştirmiş ve geniş çaplı örgütsel revizyonlar yapılmıştır. (H.A.K.Y., 1994: 70)

Soğu Savaş döneminde Sovyet tehdidi altındaki bölge her anlamda güvenlik endişesi taşımaktadır. Bu süreçte bölge ülkeleri çeşitli oluşumlar ile güvenlik başta olmak üzere ekonomik işbirliğini de geliştirme amacındadırlar. Bu amaçla 1969 yılında kendinden önceki anlaşmalara nazaran çok daha kapsamlı ve çok yönlü bir örgüt olarak İslam Konferansı Örgütü kurulmuştur. İslam Konferansı Örgütü adından da anlaşılacağı üzere İslam ülkeleri arasında ekonomik, askeri, kültürel ve siyasi kapsamlı bir işbirliğini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. 1979 İslam Devrimine kadar Türkiye ve İran İslam Konferansı Örgütünün içinde yakın ilişkilerde bulunmuşlar, ancak devrim sonrası dönemde örgüt içerisinde iki ülke birbiriyle çatışmış ve karşı karşıya gelmişlerdir. (Çamurcu; 2000: 98)

Görüldüğü gibi Türkiye İran ilişkileri 1953 yılından itibaren gelişen bir grafik çizmektedir. Ancak 1960'ların ikinci yarısında ve 1970'lerin başında iki ülke arasındaki ilişkiler bazı konular yüzünden gerginleşmiştir. Özellikle CENTO üyesi olan Türkiye'nin aynı zamanda NATO üyesi olması İran Şahında memnuniyetsizlik ve endişe yaratırken, Türk kamuoyundaki İran diktatörlük rejimine karşı olan eleştiriler, Şah'ın Irak Kürtlere destek politikası ilişkilerin gerilemesine neden olmuştur. (Çetinkaya;1998: 140)

1970'li yıllar İran açısından oldukça hareketli geçen yıllardır. Ülkede Şahın dikta rejimi, sol ve İslamcı akımların güçlenmesi sonucu giderek Şah rejimi gücünü kaybetmektedir. Uluslararası arenada da yeterli desteği bulamayan Şah rejimi 1979 yılında, liderliğini Ayetullah Humeyni'nin yaptığı Devrim sonucu yıkılır. İran İslam Devrimi Türk Devleti tarafından sessizce ve meşru bir hareket olarak yorumlanır ve ardından kurulan İran İslam Cumhuriyeti'ni resmen tanıır. Ancak Humeyni'nin devrim sürecinde batı karşıtı propagandası içerisinde yer alan batılı ülkelerin İslam Devletlerini sömürerek zenginleştiği iddiaları, modern ve gelişen Türkiye örneği ile geçerliliğini yitirmektedir. Bu bağlamda İran, İslam Devrimi sonrasında Türkiye'ye karşı sürekli çekingen bir tavır ve tutum sergilemektedir. (Akyol, 2006: 196)

Türkiye ile İran arasındaki ekonomik işbirliği giderek artar, iki ülke arasındaki ticaret hacmi büyümektedir. İslam Devrimi gerçekleştirilirken İran'daki

ABD Büyükelçiliği'nin ele geçirilmesini Türkiye kınar ancak ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya ekonomik çıkarlar açısından zararlı olacağı gerekçesiyle uymaz. (Borovalı, 1996: 90) İslam Devrimi sonrası dönemde Türk-İran ikili ilişkileri sınır problemleri ve azınlıklar gibi geçmişten gelen sorunlar üzerinde şekillenmiştir. Türkiye İran'ın devrim sonrası bir iç savaşa sürüklenip bölünmesinden endişe etmiştir. İran'daki İslam Devriminin gerçekleştiği dönemde, Türkiye'de de etnik ve ayrımcı hareketler ortaya çıkmıştır. Özellikle devrim sonrası İran'da uygulanan baskıcı ve sindirmeye yönelik iç politikadan kaçan bir milyon İran vatandaşı ülkelerinden kaçarak Türkiye'ye sığınmışlardır. İran İslam Cumhuriyeti bu dönemde Türkiye'de görevli elçilik mensupları ve ülkeye sızdırdığı yandaşları vasıtasıyla devrim ihracı faaliyetlerinde bulunmuştur. (H.A.K.Y., 1994: 74) Tüm bu gelişmelere karşın, Türkiye İran'ın kaybettiği güç ve prestijini kendi lehine dönebileceği düşüncesiyle, ilişkilerde yeni bir anlayış ve politika benimsemiştir. (Çetinkaya; 2003: 142)

Genel olarak Soğuk Savaş sonrası dönem incelendiğinde Türk-İran ilişkilerinin dalgalı bir seyir izlediğini söylememiz mümkündür. SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte Türkiye, bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile güçlü ekonomik ve diplomatik ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Özellikle ABD tarafından desteklenen 'Türkiye Modeli' bağımsızlıklarını kazanan devletlere rol model olarak sunulurken, Türkiye'nin dış politikası bölgede etkinliğini arttırmıştır. (Barkey; 1989: 18) Bu süreçte İran, devrim sonrası ilişkileri kopan ABD ve Türkiye'ye karşı Rusya ile işbirliğine girmiştir. İran halen Rusya ile stratejik işbirliğine devam etmektedir. Özellikle Türkiye'nin 1990 sonrası iç güvenliğini en çok tehdit eden PKK terör unsurlarına İran'ın verdiği destek iki ülke ilişkilerinin gelişmesini olumsuz etkilemektedir.

1996 yılında REFAHYOL iktidarı döneminde İran ile ilişkilere önem verilse de, savunma amaçlı İsrail ile imzalanan anlaşmalar nedeniyle İran ile ilişkiler olumlu düzeyde ilerleme kaydedememiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye-İran ilişkileri, AK Parti iktidarları sürecinde ayrıntılı olarak ele alınarak incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2002-2013 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASINI ETKİLEYEN UNSURLAR

3.1. AK PARTİ İKTİDARLARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

11 Eylül 2001 yılında ABD'de gerçekleştirilen terör saldırılarının ardından, dünya siyaseti eksen değiştirerek yeni bir döneme girmiştir. Saldırıların ardından ABD, küresel terörizme karşı savaş başlatır. Özellikle 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren teröristlerin Müslüman olmaları, ABD'nin terörle mücadelede Müslüman Devletleri hedef almasına neden olur. ABD'nin hedefinde özellikle demokratik rejimlerle yönetilmeyen Müslüman ülkeler yer alır ve terörizmin kaynağının bu ülkelere ortaya çıktığı tezini savunmaktadır. 11 Eylül saldırılarından hemen sonra ABD Afganistan' a saldırarak Taliban rejimine son verir. Afganistan'da Taliban rejiminin yıkılmasından hemen sonra yine Ortadoğu'da demokratik rejim olarak görmediği Irak' a bir operasyonun hazırlıklarının sinyallerini vermeye başlar. (Özpek, 2012: 191) Türkiye bu süreçte siyasal ve ekonomik anlamda önemli sorunlarla boğuşmakta ve dış politika anlamında belirsizlik bulunmaktadır. 2002 Genel Seçimlerinin ardından iktidara gelen AK Parti, dış politikasını Ortadoğu eksenli ilişkilerin geliştirilmesi ve bölge ülkeleri ile siyasal, ekonomik ve kültürel alanda işbirliğinin geliştirilmesine önem vermiştir.

ABD 20 Mart 2003 tarihinde Irak'a askeri operasyon düzenler. Tarihe 2. Körfez Savaşı olarak geçen bu askeri operasyonun hedefinde Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in devrilmesi vardır. ABD' dünya kamuoyuna Irak'ta kimyasal silah bulunduğu savıyla operasyona meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Yine savunduğu bir başka tez ise, Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilerek ülkeye demokrasinin getirileceğidir. ABD Irak operasyonu öncesinde Türkiye'den topraklarını kullanarak Irak'a geçiş izni ister. Karşılığında da TSK'nin Kuzey Irak'ta konuşlanabileceğini vaat eder. Ancak, TSK'nin yabancı ülkelere gönderilmesi,

yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının 6 ay süreyle Türkiye’de bulunmasına izin verilmesine ilişkin Başbakanlık Tezkeresi” TBMM’de 1 Mart günü reddedilir. (Ceylan ve Uslu, 2012) Tezkerenin reddedilmesi Türkiye-ABD ilişkilerinin gerilmesine neden olurken, dönemin Başbakan Başdanışmanı olan Ahmet Davutoğlu tezkere ile Türkiye’nin savaştan ciddi anlamda etkileneceğini savunmaktadır. ABD’nin Irak’a ikinci kez müdahale ettiği bu süreçte Türkiye topraklarından ABD askerlerine geçiş izni vermez ancak Irak’ın parçalanmasının önlenmesi ve istikrarın sağlanması amacıyla Amerikan yönetimi ile Irak’ta işbirliğini sürdüren AK Parti hükümeti, ABD’nin Suriye ve İran ile ilgili isteklerine boyun eğmeyerek bu iki ülke ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bununla birlikte, hem ABD ile ilişkilerini onarmak hem de bölgede daha aktif bir dış politika izlemek adına ABD’nin öncülük ettiği Büyük Ortadoğu Projesi’ne (BOP) aktif bir şekilde destek vermiştir. (Bağcı ve Sinkaya, 2006: 21-37)

ABD’nin Irak’a gerçekleştirdiği operasyon ve bu operasyonda özellikle Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile ortak hareket etmesi, bölgede Kürt Milliyetçiliğinin tetiklenmesine neden olur. (Özpek, 2012: 192-193) Ortaya çıkan bu tablo Türkiye, İran ve Suriye’nin ortak sorunu haline gelir. Özellikle bu üç ülkenin topraklarında Kürt nüfusunu varlığı, ülkelerin güvenliğini birbirine bağımlı hale getirir. (Özpek, 2012: 195) Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt Devletinin kurulması ihtimali üzerine Türkiye İran ile ilişkilerini geliştirmeye ve güçlendirmeye önem verir.

Türkiye’nin BOP’taki aktif tutumu bir yana, gerek 1 Mart tezkeresi olayı, gerek ABD’nin baskısına rağmen Türkiye’nin hem İran hem de Suriye ile ilişkilerini geliştirmesi nedeniyle bölge ülkelerinin Türkiye’ye bakışı değişmeye başlamıştır. O zamana kadar Türkiye’yi bölgede Batı’nın ileri karakolu olarak gören bu ülkeler artık Türkiye’nin ABD’den bağımsız ve bölge yanlısı bir politika izlediği kanaatine varmıştır. Böylece, yıllardır Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkilerini olumsuz etkileyen Batı bağlantısının söz konusu olumsuz etkisi giderek ortadan kalkmıştır. Ayrıca, AK Parti’nin İslamcı kimliğinin yanı sıra iktidarda reformcu bir profil sergilemesi ve AB üyelik perspektifi Ortadoğu ülkeleri arasında Türkiye’ye duyulan ilgiyi artırmıştır.

Diğer bir tabirle AB ile ilişkilerin bu dönemdeki iyi seyri Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde de olumlu bir pay sahibi olmuştur. (Dağı, 2006: 167-88)

AK Parti'nin iktidardaki ilk döneminde İran'ın uluslararası ilişkileri oldukça bozuktur. Özellikle İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmaları uluslararası toplumlar tarafından nükleer silah geliştirme ve üretme faaliyetine dönüşebileceği düşüncesiyle endişeyle karşılanmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından İran'a yapılan nükleer çalışma faaliyetlerini durdurma çağrılarının cevapsız kalması, İran'a uluslararası bir müdahale riskini arttırmaktadır. İran ile ilişkilerin gelişmesi yönünde önemli hamleler gerçekleştiren Türkiye, askeri bir müdahaleye karşı çıkmakta ve sorunun diplomasi yoluyla çözümlenmesi önermektedir (Kahraman, 2013: 105). İran'a yapılacak askeri bir müdahale Türkiye'yi de içine çekebilecek ya da çatışmanın kıyısına getirecektir. Bölgesindeki tüm devletlerle sıfır sorun politikası izleyen Türkiye açısından istenmeyen bir durum olan İran'a askeri müdahale bu nedenle istenmemekte ve sorunun barışçıl yollarla çözümlenmesini desteklemektedir. (Silahçıoğlu, 2006: 139-140)

Irak Savaşı devam ederken AK Parti Hükümetinde değişiklik yaşanır. Seçim yasaklısı AK Parti kurucusu ve Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan Milletvekili seçilerek yeni hükümeti kurar ve Başbakan olur. Recep Tayyip Erdoğan'ın seçim yasaklısı olduğu dönemde Başbakanlık görevini yürüten Abdullah Gül ise Dışişleri Bakanı olarak kabinede yer alır. (Poyraz, 2010: 148) Abdullah Gül Dışişleri Bakanı olarak Tahran'a yaptığı ziyarette, İran Dışişleri Bakanı Harazi ve diğer yetkililerle Körfez Savaşını ve bölgenin güvenlik sorunlarını görüşür. Görüşmede İranlı yetkililer Türkiye'nin bölgeye asker göndermesini istemez ve buna karşı olduklarını açıkça ifade ederler. İki ülkenin Dışişleri Bakanları bölgedeki ortak çıkarları doğrultusunda ortak hareket edilmesi gerektiği konusunda görüş bildirirler. İranlı yetkililer iki ülke arasında enerji işbirliğinin geliştirilmesi karşılığında Türkiye'ye PKK'yı terör örgütü olarak tanıyacıklarını açıklarlar. Ancak her iki konu birbirinden bağımsız olduğu için İranlı yetkililerin talepleri Türkiye tarafından uygun görülmez. (Olson, 2004: 159) Bölgede Kürt Milliyetçiliğinin ve bağımsızlık hareketlerinin artması sonucu her iki ülkede güvenlik endişesi giderek artar. Bunun üzerine iki ülke

güvenlik konusunda işbirliğine karar verirler. 2004 Temmuz’unda İran PKK’yı terör örgütü olarak kabul ederken Türkiye de İran karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü’nü terör listesine alırlar. İran ve Türkiye PKK ve PKK’nın İran’da faaliyet gösteren kolu PJAK terörü ile mücadelede işbirliği yapmaya başlarlar. (Karacasulu, 2010: 207)

3.1.1. Ekonomik İlişkiler

Günümüze kadar uzanan dönem ise AB süreci ve reformlar ile özgüvenini kazanan Türkiye’nin komşularla sıfır problem yaklaşımı ile şekillenmekte ve “ticaret devleti” kavramsallaştırması çerçevesinde anlam bulmaktadır. Türkiye’nin, azınlık hakları, ifade, basın ve örgütlenme özgürlüğü, sosyal ve kültürel hakların geliştirilmesi gibi AB kriterlerini yerine getirme çabası Türk siyasal kültüründe, korku politikasından daha açık, özgür ve çoğulcu bir kültüre doğru bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümün olumlu etkileri özellikle sivil-asker ilişkilerinde ve dış politikada görülmüştür. (Aras ve Polat, 2012: 498) Türkiye bu normalleşme çabaları çerçevesinde, 1990’lı yıllarda teröre destek iddiaları ve karşılıklı rejime müdahale tartışmaları çerçevesinde çok olumsuz bir seyir gösteren İran’la ilişkilerini 2000’li yıllarda hızlı bir şekilde iyileştirme yoluna girmiştir. “Komşularla sıfır problem” ilkesi çerçevesinde, diğer komşu ülkeler ve bölge devletleriyle olduğu gibi İran’la da ilişkilerin işbirliği ve uzlaşma eksenli bir temele oturtulmaya çalışılmasının temel gerekçesi, bu ülkeyle olması gerekenin çok altında kalan ticaret hacminin artırılması suretiyle Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına hizmet etmek ve bu şekilde dış politikanın bir başka hedefi olan “merkez ülke” konumuna gelme yolunda bir adım daha atmaktır. “Kazan-kazan” yaklaşımı açısından bakıldığında, bu yeni işbirliği eksenli ilişki tarzıyla Türkiye’nin yanında İran’ın da fayda sağlaması ve böylece bölgenin bir “işbirliği havzasına” dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Avrupa Birliği’ne benzer şekilde, karşılıklı bağımlılık ilişkisi düzeyinin son derece yüksek olduğu bu “işbirliği havzası”nın oluşturulması bölgede kalıcı barışın sağlanmasının temel şartı olarak görülmektedir. (İnat ve Telci, 2009: 96)

2004 yılı Türkiye-İran ilişkilerinde önemli ve yeni bir sürece girildiği dönemdir. Başbakan Erdoğan'ın Tahran ziyareti iki ülke arasındaki ilişkiler açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilir. Zira 2003 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2,4 milyar dolar olarak gerçekleşirken, Türkiye'nin İran' a ihracatı % 91'lik bir artış göstermiştir (akparti.org.tr, 2012). 2004 Şubat ayında Tahran'da gerçekleşen D-8 İslam Birliği zirvesinde iki ülke Cumhurbaşkanı'nın ilişkilerin gelişmesindeki ortak görüş ve isteği geleceğe dönük beklentilerin artmasına etken olmuştur. Bu süreçte İran'dan doğalgaz alımı anlaşmalarının yapılması ve Türk şirketlerinin İran'a yatırım yapmaları ikili ilişkilerin gelişmesi yönündeki önemli gelişmeler olarak öne çıkmaktadır (Karacasulu, 2010: 214). Ancak Türkiye İran ilişkilerinde unutulmaması gereken en önemli faktör, Türkiye'nin müttefiki ABD ile olan ilişkilerini belirleyici olduğudur. İran'ın ABD tarafından terörist ülkeler statüsüne alınması ve özellikle İran İslam Devrimi sonrası bozulan ABD-İran ilişkileri nedeniyle, Türkiye'nin ABD müttefiki olması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi yönünde engel teşkil etmektedir diyebiliriz. Aşağıdaki tabloda 2003-2007 yılları arasında Türkiye-İran ticaret hacmi yer almaktadır.

Tablo 3: 2003-2007 Yılları Türkiye-İran Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)

	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	534	812	913	1.066	1.386
İthalat	1.861	1.962	3.470	5.626	6.613

Kaynak: DEİK- İran Ülke Bülteni Haziran 2012, s. 15. ,(Erişim Tarihi: 25.08.2013).

Tablo 3'te de görüldüğü gibi Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi 2003 yılında 2,4 milyar dolar iken her yıl artan bir grafik göstermektedir. Türkiye İran'a makine ve teçhizat, mobilya, elektrikli ev aletleri, demir-çelik ürünleri ve motorlu araç ihracatı gerçekleştirirken, İran'dan ağırlıklı olarak petrol ve petrol ürünleri, doğalgaz, kısmi de olsa tarım ürünleri, halı vb. mamullerin ithalatını gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalatın çok büyük bir bölümünü petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda İran'dan gerçekleştirdiğimiz ithalat içerisinde petrol ve doğalgaz ürünlerinin hacmi yer almaktadır. Tablodan da

anlaşılacağı üzere AK Parti'nin iktidara geldiği 2003 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2,4 milyar dolar iken, ilişkilerin gelişmesiyle birlikte her yıl artmış ve AK Parti'nin birinci iktidar döneminin sonunda 7,1 milyar dolara çıkarak, 4 yılda yaklaşık 3 kat büyüme gerçekleşmiştir.

Tablo 4: 2005-2007 Yılları Türkiye'nin İthalatında Petrol ve Doğalgaz Ürünlerinin Hacmi (Milyon Dolar)

	2005	2006	2007
Petrol ve ürünleri	2.393	3.656	4.202
Petrol gazı ve doğalgaz	926	1.601	1.800

Kaynak: DEİK- İran Ülke Bülteni Haziran 2010 s.14, ,(Erişim Tarihi: 25.08.2013).

Ticari ilişkiler ve ulaşım–nakliye meseleleri üzerinde yoğunlaşan Türkiye–İran ekonomik ilişkilerine 1996'da doğalgaz anlaşmasının imzalanması ile yeni bir boyut eklenmiştir; enerji işbirliği. Refah-Yol Hükümeti döneminde, 8 Ağustos 1996'da İran ile imzalanan, Türkiye'nin 25 yıl süre ile yıllık 3 milyar metreküp doğalgaz almasını ve bu rakamı 2007 yılında 10 milyar metreküpe çıkarmasını öngören anlaşma iki ülke ilişkilerinde oldukça önemli bir dönüm noktası olmuştur. İran'a yönelik yaptırım aldığı bir tarihe rastladığı için ABD'nin muhalefetine rağmen anlaşma gecikmeli de olsa Aralık 2001 tarihinde hayata geçirilmiş (Ayhan, 2006: 436) ve İran Türkiye'nin önemli bir doğalgaz sağlayıcısı olmuştur.

İran'dan doğalgaz ithalatının başlamasıyla iki ülke arasında siyasi ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın ortaya çıktığı yeni bir döneme işaret ettiği değerlendirilmeleri yapılmıştır. Bununla birlikte, doğalgaz ithalatının başladığı Aralık 2001'den beri iki ülke arasında gerek miktar gerekse fiyat konusunda birtakım anlaşmazlıklar yaşanmış, ancak tüm bu gerilimlere rağmen Türkiye İran'dan doğalgaz almaya devam etmiştir. Doğalgaz alanında iki ülke arasındaki bu işbirliğinin yanı sıra 13 Temmuz 2007'de yeni bir mutabakat imzalanmıştır.

Bu mutabakatın imzalanmasını takiben bir yıl içerisinde ilgili antlaşmanın imzalanması planlanmakla birlikte, bir yılı aşkın devam eden müzakerelerin sonucunda antlaşma imzalama noktasına ulaşamamıştır. 14 Ağustos 2008 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Türkiye ziyareti sırasında bu antlaşmanın imzalanması beklenmiş ancak bu gelişme gerçekleşmemiştir.

Özetle, ilk mutabakat zaptı sonucunda imzalanması beklenen antlaşma imzalanmamış ancak, 17 Kasım 2008 tarihinde İran ve Türkiye arasında ikinci önemli mutabakat zaptı imzalanmıştır.

Bu mutabakatın öncekinden farkı, daha kapsamlı olması, teknik konuların mutabakata dâhil edilmiş olması ve daha da önemlisi bahsi geçen üç fazdan çıkarılacak doğalgazdan Türkiye'ye satılacak oranın arttırılmış olmasıdır (Ekinci, 2008: 11). Tarafların açıklamalarına göre bir yıl zarfında hayata geçirilmesi planlanmasına rağmen, bahse konu mutabakat bir yıl sonra ancak 3 ay süre ile uzatılabilmektedir. 26-28 Ekim 2009 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında bir heyetin İran'a yönelik resmi ziyareti sırasında, Kasım 2008'de doğalgaz alanında imzalanan Mutabakat Muhtırası'nın süresini 3 ay uzatan yeni bir Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Ayrıca Güney Pars Sahasındaki daha önce Türkiye'ye tahsis edilmiş olan sahaların daha zengin diğer sahalarla değiştirilmesine yönelik ortak çalışma grubu kurulmasına karar verilmiştir.(Milliyet, 2009) Nihai olarak, bu konudaki çalışmaların uzun zaman önce başlamasına ve bu yönde ilk mutabakat zaptının Temmuz 2007'de imzalanmış olmasına rağmen nihai imza hâlâ atılmamıştır.

İki ülke arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında, Ekonomi Bakanlığı 2012 yılı verilerine göre İran 3.407 milyon dolarla ihracatımızda 11'inci sırada yer almaktadır. Özellikle Türkiye'nin ticaret hacminde İran'dan doğalgaz ithalatı önemli kalemlerinden birini oluşturmaktadır. İran'ın Türkiye için karşılıklı ticaret kadar önemli bir diğer özelliği de, Orta Asya ülkelerine olan ticaretin İran üzerinden gerçekleştiriliyor olmasıdır.

Türkiye ile İran arasındaki siyasi diplomatik ve sosyokültürel ilişkilerin geliştiği Ahmedinejad döneminde asıl işbirliği konularından birini iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler oluşturmuştur. İran'ın nükleer programı dolayısıyla uluslararası toplumla yaşamakta olduğu ihtilafa rağmen Türkiye İran ilişkilerinin de özellikle ticaret ve turizm alanlarında son dönemde kayda değer bir artış yaşanmıştır.(Keneş, 2012: 223) Türkiye İran ekonomik ilişkilerinde 2007 yılı içinde belirgin bir canlanma gözlenmiştir. 2005 yılında 4.3 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2006 yılında 6.6 milyar dolara 2007 yılında yaklaşık 8 milyar dolara 2008 yılında ise 10.2 milyar dolara ulaşmıştır. 2009 yılında küresel ekonomik krizin etkisi ile iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık yüzde 47 civarında düşerek 5.43 milyar dolara gerilemiştir. 2010 yılında bir önceki yıla göre % 96'lık bir artış gösteren Türk İran ticari ilişkileri 10.69 milyar dolarlık bir hacme ulaşırken bu miktarın 3.04 milyar doları Türkiye'nin ihracatı 7.64 milyar dolar ise ithalatı şeklinde gerçekleşmiştir. (Keneş, 2012: 223)

2000 yılından itibaren İran'a yapılan ihracat 15 kattan fazla artış göstererek 236 milyon dolardan yaklaşık 10 milyar dolara çıkmıştır. Son iki yılın verilerine bakıldığında ise, İran'a yapılan ihracatın adeta rekor kırarak üç kat artış gösterdiği, İran'dan yapılan ithalatın ise 11,9 milyar dolara düştüğü görülecektir. Böylelikle 2012 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıla göre %36 artarak yaklaşık 22 milyar dolara ulaşmıştır. İran yaklaşık 22 milyar dolarlık dış ticaret hacmi ile Almanya, Rusya ve Çin'den sonra dördüncü sırada yer almıştır.

İki ülke arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında 2008 ve 2012 yıllarında dikkate değer iki sıçrama göze çarpmaktadır. İlki 2008'de Türkiye'nin İran'dan ithalatına, ikincisi ise 2012 yılında Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatına ilişkindir.

Türkiye'nin Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacmi 2008 yılında vardığı 10,2 milyar dolarla sekiz yıl önceki seviyesinin on katına çıkmış, ancak iki ülke arasındaki dış ticarete yaşanan sürekli ve hızlı artış dünya ekonomik krizinin etkisiyle 2009'da devam edememiş, hatta önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. 2009 yılında ulaşılan dış ticaret hacmi 5,4 milyar dolar ile sınırlı kalmıştır. Aynı dönemde

Türkiye'nin İran'a ihracatında önemli bir değişiklik yaşanmamış, sadece 5 milyon dolarlık bir azalma söz konusu olmuştur. İran'ın Türkiye'ye ihracatında ise düşüş çok büyük olmuş, bir önceki yıla göre 4,8 milyar dolarlık bir azalma yaşanmıştır. İran'dan yapılan ithalatın büyük bölümünün doğalgaz ve petrol olduğu düşünüldüğünde, 2009'da iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki azalmayı küresel enerji fiyatlarındaki azalmanın yanı sıra Türk imalat sektörünün talebindeki düşüşle de açıklamak mümkündür.

2012 yılında İran'a yönelik sürpriz bir ihracat artışı görülmektedir. Bu artışının arkasında yatan neden ise İran ile Türkiye arasındaki altın ihracatıdır. Bu ihracatın temel gerekçesi de İran'ın Türkiye'ye verdiği doğalgaz karşılığında alacaklarını son ABD yaptırımları nedeniyle transfer edemediği için Türkiye'nin TL olarak yatırdığı bedelleri altına çevirmesidir. Her ne kadar TÜİK, 2012 yılının Temmuz ayındaki bir açıklamasında, İran'a petrol-doğalgaz karşılığı olarak altın ödendiğine dair bir kaydın bulunmadığını açıklasa da,(TÜİK, 2012.) altın ihracatı ham petrol ve doğalgaz bedelinin ödenmesi amacıyla yapılmış ve takas işlemi olarak değerlendirilerek ihracat olarak kaydedilmiştir. Nitekim 2012 yılının Mart ayından itibaren İran'a olan altın ihracatımız, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde artış göstermiştir. Nitekim TÜİK verilerine göre altın ihracatı 2012'nin ilk altı ayında 5,4 milyar dolara ulaşmış, bunun 4,4 milyar dolarlık kısmı ise İran'a gerçekleşmiştir.(TÜİK, 2012) Bir önceki yılın aynı döneminde İran'a yönelik altın ihracatı ise sadece 54 milyon dolardır. Dolayısıyla iki ülke arasında 2012 yılında ulaşılan 22 milyar dolarlık ticaret hacmine söz konusu altın ticareti katkı sağlamıştır ve İran'la dış ticaret dengesi ciddi anlamda Türkiye lehine değişim göstermiştir. Ancak, İran'ın Türkiye'ye verdiği gaz karşılığında alacaklarını ABD yaptırımları nedeniyle transfer edemediği için uygulanan bu ara çözüm, ABD'nin yaptırımları kıymetli madenleri de kapsayacak şekilde genişletme girişimleri ile işlemeze hale getirilmeye çalışılmaktadır. (NTVMSNBC, 2012)

Öte yandan, 2000'li yıllarda İran'a yönelik ihracat miktarındaki artışın yanı sıra ihraç kalemlerinin çeşitliliğinde de önemli ölçüde artış görülmüştür. Temel ihraç kalemleri değişmemekle birlikte, İran'a yeni ürünler ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu

dönemdeki başlıca ihraç kalemleri demir, çelik ve demir-çelik ürünleri; motorlu taşıt ve araçları ile traktör parçaları ve aksesuarları, orman ve orman ürünleri, tütün ve işlenmiş tütün mamulleri, cam ve züccaciye ürünleri, dokuma kumaştan oluşmaktadır. 2012 yılında ise yukarıda da değinildiği üzere İran'a yönelik son yaptırımların zoraki olarak yol açtığı altın ihracatındaki artış söz konusu olmuştur. Diğer taraftan, Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalatın yapısında ise çok az değişiklik görülmüştür. 1990'larda %89 seviyelerinde olan İran'dan ithal edilen mineral yakıtlar ve yağlar 2000'li yıllarda %93'e çıkmıştır. GTİP sınıflamasına göre 27'inci fasılı oluşturan mineral yakıtlar ve yağların en önemli alt ihraç kalemlerini petrol (Fasıl no: 2709) ve doğalgaz (Fasıl no: 2711) oluşturmaktadır. Aşağıdaki şekilden de görüleceği üzere, 2009 yılı krizinden sonra 27 fasıl kapsamında İran'dan yapılan ithalatın seyri tekrar ciddi bir artış göstermiş ve 3 milyon seviyesinden 11 milyon seviyelerine ulaşmıştır. Bu durumun en temel nedeni, İran'dan ithal edilen petrol miktarının artmış olmasıdır.

Türkiye-İran ilişkileri AK Parti iktidarı döneminde giderek gelişmeye başlamıştır. Özellikle güvenlik konularında işbirliğinde atılan adımların ardından iki ülke arasındaki ticaret hacmi ve Türk işadamlarının İran'a yatırımları da artar. AK Parti birinci 4 yıllık iktidarının sona ermesinden sonra seçimlere gidilir. Toplumsal barış, istikrar, ekonomideki iyileşme ve gelişme, kısaca AK Parti'nin iç politikalarındaki başarısı partiyi seçimlerden oyunu arttırarak tekrar iktidara taşır. 2007 Genel Seçimlerinin ardından ikinci kez iktidara gelen AK Parti her alandaki atılımlarına kaldığı yerden devam edecektir.

Türkiye'nin bu dönemdeki İran yanlısı dış politika ve İran'ın nükleer programı karşısındaki yaklaşımının önemli bir nedeni ise, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerdir. Türkiye doğalgaz ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya'dan sağlamaktadır. AK Parti iktidarından önce Rusya ile Türkiye arasında imzalanan doğalgaz alım sözleşmesi hem Türkiye aleyhine hükümler taşımakta hem de doğalgaz pahalı alınmaktadır. Bu nedenlerle Türkiye Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya alternatif kaynak bulma çabasıdadır. Dünyadaki doğalgaz rezervleri bakımından İran Rusya'dan sonra en fazla rezerve sahip ikinci ülke konumundadır. Dolayısıyla İran önemli bir kaynak ve doğalgazın Rusya'dan daha ucuza

alınabileceği bir ülkedir. (Biresselioğlu, 2010) Daha önce de belirttiğimiz gibi dünyadaki petrol rezervlerinin %10'u ve doğalgaz rezervlerinin %16'sı İran'dadır. İran dünyada kanıtlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerini elinden bulunduran üç büyük ülkeden biridir. Suudi Arabistan ve Venezüella'nın ardından üçüncü sırada yer almaktadır. Tüm bu faktörlere bağlı olarak İran, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacında önemli paya sahiptir. Hem enerji ihtiyacının karşılanması hem de sınır komşumuz olması nedeniyle karşılıklı güvenlik endişeleri yüzünden, İran ile ilişkilerin bozulması Türkiye'nin zararına olacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'nin, İran'a barışçıl amaçlı nükleer çalışmalarına destek vererek bu ülkeyi uluslararası toplumdan tamamen tecrit edilmesine engel olmaya çalıştığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Yine AK Parti iktidarının hedeflediği nükleer enerji çalışmalarını hayata geçirme isteği bu bağlamda meşruiyet oluşturmayı da düşünmektedir. Diğer bir ifade ile Türkiye de alternatif enerji kaynağı olarak nükleer enerji santralleri kurmak istemektedir. Bu çerçevede İran'a karşı çıkması, ardından kendinin çalışmalar yürütmesi bir ikileme yol açacağı için İran'a destek verdiğini söyleyebiliriz.

AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Erdoğan 16 Eylül 2008 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Türk-İran İş Konseyi toplantısında iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğini ve gelişmeyi şu şekilde değerlendirmektedir;

“İran’la 2002’de 1,2 milyar dolar ticaret hacminin bu yıl 10 milyar dolara ulaşmıştır. Ticaret hacmimiz bire 8, bire 9 artmış durumda. Aslında bu daha fazlasıyla artabilirdi. Bunu daha da artırmamız lazım. Şu anda aramızdaki engelleri kaldırdığımız, Tercihli Ticaret Anlaşması görüşmelerini bir an önce sonuçlandırdığımız takdirde, gelemediğimiz 30 milyar dolara 5 yıl içinde ulaşırız. Bunu başarmamız lazım” (memleket, 2010)

diyerek iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine verdikleri önemi açıklamaktadır. Yine aynı toplantıda Başbakan'ın İran'a ve İran ilişkilerine verdiği önemi şu ifadelerinden anlamamız mümkündür;

“Kültür ve medeniyet dünyamızın her alanında ortak değerlerimiz var. Mevlana'dan Hayyam'a, Fuzuli'den Şehriyar'a kadar pek çok isim, hem sizlerin hem bizlerin gönül tellerini aynı şekilde titretmiştir. Dünyada nice devirler açılmış, nice çağlar kapanmış, nice

çalkantılar olmuş ancak aramızdaki komşuluk münasebetlerimiz, kültürel birlikteliklerimiz, ticari ilişkilerimiz, mal alışverişimiz hiçbir zaman sekteye uğramamıştır. Bu kadar ortak paydası bulunan iki ülkenin, her alanda daha fazla iş birliği ve dayanışma içinde olması gerektiğine inanıyorum” (DEİK, 2008).

Türk-İran İş konseyi toplantısında Başbakan iki ülke arasındaki ilişkiler ve iki ülkenin birbirleri açısından önemini vurgular. Yine Başbakan’ın önemle üzerinde durduğu bir başka konu ise; iki ülkenin de içinde bulunduğu coğrafyanın zorlukları ve yaşadığı sorunlardır. Başbakan Erdoğan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

“Ancak bu sorun ve çatışma alanlarına rağmen, Türkiye ve İran olarak, bölgede bir barış ve istikrar unsuru olarak varlıklarımızı sürdürüyoruz. Açıkçası, tüm bölgenin ülkelerimiz gibi refaha, huzura, istikrara ve güven zeminine kavuşması için birlikte yapabileceğimiz girişimler olduğunu düşünüyorum. Bu çerçevede iki ülkenin, özellikle ekonomi alanında kaydettiği başarılar, hiç kuşkusuz tüm bölgeyi etkileyecek, tüm bölgenin refahına, huzuruna katkı sağlayacaktır. Biz İran için nasıl Avrupa’ya açılan kapıysak, İran da bizim Asya’ya açılan en önemli kapımızdır. Ekonomilerimiz, aslında birbirini tamamlar niteliktedir. Coğrafi yakınlığımız, ikili ticari ve ekonomik ilişkilerimizi geliştirmek için eşsiz fırsatlar sunuyor. Halklarımız arasındaki kardeşlik bağları, ekonomik ve ticari ilişkilerimizin gelişmesinde elbette önemli paya sahiptir. Şunu çok açık net altını çizerek söylüyorum: Biz birbirimize göre, komşulardan bir komşu değiliz, olmamalıyız. Bu kadim kardeşlik ve komşuluk ilişkilerimizin daha ileriye taşınmasında esaslı adımlar atmalı, ticaretimizi daha da serbestleştirmeliyiz” (DEİK, 2008).

Başbakan Erdoğan konuşmasında da değindiği gibi iki ülkenin ortak değerlerinin varlığının ve aynı coğrafyada yer almanın ilişkilerin geliştirilmesi açısından avantaj yaratacağını vurgulamaktadır.

Türkiye ve İran arasındaki bu barışçıl yaklaşım ve iş birliği ticaret alanında da kendini göstermeye devam eder. Aşağıdaki tabloda 2008- 2011 yılları arasında Türkiye-İran dış ticaret rakamlarının gelişimi konun daha açık anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Tablo 5: 2008-2011 Yılları Türkiye-İran Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İhracat	2.028	2.024	3.044	3.590	9.922	4.192
İthalat	8.199	3.402	7.645	12.461	11.964	10.383

Kaynak: DEİK- İran Ülke Bülteni Haziran 2014, s.25.(Erişim Tarihi:22.07.2014)

Tablo 5’te yer alan dış ticaret hacimleri değerlendirildiğinde, 2003 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2,4 milyar dolar iken, bu rakam AK Parti’nin birinci iktidarı döneminin son yılında 8 milyar dolara (Tablo.3), yine AK Parti’nin ikinci iktidar döneminin sonunda 16 milyar dolara çıkmıştır. 2012 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminin yaklaşık 22 milyar dolara çıktığı görülmektedir. 2012 yılında Türkiye’nin İran’a ihracatının 9,92 milyar dolar düzeyine çıkarak bir önceki yıla göre yaklaşık 3 kat artış gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Ancak ihracat rakamındaki artışın temelinde Türkiye’nin İran’dan aldığı doğalgaz ve petrol bedellerinin altın ile ödenmesi ve bu altınların da İran’a ihracat şeklinde gitmesi yatmaktadır. Nitekim 2012 yılında Türkiye’nin altın ihracatı bir önceki yıla göre 10 kat artarak 12 milyar dolara ulaşmıştır. (Kırdar, 2012: 2) 2013 yılına bakıldığında ise iki ülke arasındaki Suriye anlaşmazlığı kaynaklı gerilimin ticaret rakamlarına da yansdığı görülmektedir. Türkiye’nin ihracat rakamı yaklaşık %60 gerilerken, ithalat rakamında ise %15 düzeyinde bir azalma görülmektedir. 2013 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminin ise %30 düzeyinde gerilediği görülmektedir.

Kuşkusuz temelinde Türkiye’nin Suriye politikası ile uyuşmayan İran politikası yatmakla birlikte, ticaret hacmindeki gerilemenin bir başka nedeni de 2012 yılı sonlarında ABD’nin İran’a karşı getirdiği yeni mali yaptırımın etkisi büyüktür. Bilindiği üzere İran, ihraç ettiği petrol ve doğalgaz bedellerini ABD’nin yaptırımları nedeniyle altın karşılığı almaktaydı. Ancak ABD, bir nevi mali ambargoyu delme niteliğindeki bu yöntemi, İran’a fazla hareket alanı bıraktığı düşüncesiyle İran’a değerli taşların satışını yasaklayan yeni bir yaptırımı uygulamaya sokmuştur. “6 Şubat 2013 tarihinde resmi olarak uygulanmaya başlayan yeni yaptırım kararlarına göre; bir ülkenin, İran’dan doğalgazı ve petrolü alması ancak, İran’ın yasal mal veya

hizmetleri satın almak için kullanabileceği bir hesaba, bunların ücretlerini yatırmasıyla mümkün olabilecektir. Yani, İran bundan sonra petrol ihraç ettiği ülkelerden, karşılığında yiyecek, ilaç, tıbbi malzeme ve endüstriyel ürünler alabilecektir.” ABD’nin altın yaptırım kararının 6 Şubat 2013 tarihinde yürürlüğe girmesi, Türkiye’nin İran’a altın ihracatı şeklinde doğalgaz ve petrol bedellerini ödemesi sürecini sona erdirmiştir. (Kırdar, 2012: 2)

2013 yılı Aralık ayında Türkiye gündemine bomba gibi düşen ve 4 bakanın da adının geçtiği, yolsuzluk ve rüşvet iddialarının temelinde, İran uyruklu Reza Zarrab isimli iş adamı bulunmaktadır. Zarrab, Türkiye-İran arasındaki altın ihracatını gerçekleştirmekte ve çeşitli bürokratik süreçleri kolay aşabilmek adına kamu görevlilerine rüşvet vermekle suçlanmaktadır. Türkiye siyasi tarihine 17 Aralık operasyonu olarak geçen bu süreçte, Reza Zarrab başta olmak üzere bazı kamu görevlileri de şüpheli sıfatıyla gözaltına alınarak tutuklanmıştır. Reza Zarrab için yöneltilen suçlamalar arasında dikkat çeken bir suçlama da İran’a altın ihracatı yapmak suretiyle kara para aklamak yer almaktadır. Yine iddianamelerde Zarrab’ın kara para aklama işinde İran’lı işadamı Babek Zencani ile ortak hareket ettikleri yer almaktadır. Bu kapsamda İran Zencani’yi yolsuzluk yapmak suçundan tutuklamış ve İran Devleti’ni zarara uğrattığı gerekçesiyle mal varlığına el koymuştur. (Dünya, 2014).

Tablo 6: Türkiye’nin İran’dan Petrol ve Doğalgaz İthalatı

	2007	2008	2009	2010
Petrol (Milyon Ton)	534	812	913	1.386
Doğalgaz (Milyon m ³)	1.861	1.962	3.470	6.613

Kaynak: DEİK- İran Ülke Bülteni Haziran 2012, s.17.(Erişim Tarihi:25.08.2013)

Türkiye petrol ithalatının önemli bir bölümünü İran’dan gerçekleştirmektedir. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)’nın yayınladığı rapora göre Türkiye’nin 2010 yılında toplam petrol ithalatı 20,3 milyon ton olarak açıklanmıştır. Bu ithalatın 7.2 milyon tonu İran’dan karşılanmıştır. (DEİK, 2012: 17)

İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin olarak Türkiye'nin pozisyonu pasif bir duruştan, sırasıyla önce yön veren ve sonra da arabulucu bir tutuma doğru eğilim göstermiştir. (Sinkaya, 03.12.2010) Giderek tırmanan krizin çözümüne yönelik bir girişim olarak Türkiye ve Brezilya ortak yürüttükleri diplomatik çabaların sonucunda 17 Mayıs 2010 tarihinde İran'la nükleer yakıt takas anlaşması imzalamışlardır. Tahran Deklarasyonu olarak adlandırılan bu dokümanda İran yönetimi takas ve depolamanın Türkiye'de yapılması koşuluyla yeni bir anlaşmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin bu yöndeki arabulucu faaliyeti takip etmekte olduğu ritmik diplomasinin ve çok boyutlu dış politika anlayışının bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Bu girişimle Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde artmakta olan yumuşak gücünün önemli bir ivme kazandığı yorumları yapılmıştır. Bölgesel sorunlara duyarsız kalmayan, komşularının sorunlarını kendi sorunu gibi algılayan ve nihayetinde bölgesel entegrasyonu öngören yeni Türk dış politikasının bu bağlamda önemli bir kazanım elde edeceği beklentisi oluşmuştur. Ancak Tahran Deklarasyonuna rağmen BM'de İran'a ek yaptırım kararının alınması hem İran'ın nükleer sorunu daha da derinleştirmiş, hem de süreç Türkiye açısından beklediği kazanımları elde edememesiyle sonuçlanmıştır. O dönemde Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olan Türkiye, ilgili karara tepkisini "hayır" oyu vererek göstermiştir. Bu oyun ardından Batı medyasında –ve hatta Türkiye'de- Türk dış politikasına ilişkin "eksen kayması" tartışmaları ön plana çıkmıştır. Oysa şu çok açıktır ki, Türkiye'nin bahse konu karara 'evet' oyu vermesi onun uzun bir süredir oynamakta olduğu aktif arabuluculuk rolüyle çelişecekti ve bir anlamda kendi politikası ile ters düşmesi anlamına gelecekti. Nitekim New York Times köşe yazarlarından Roger Cohen Takas Anlaşmasının aslında önemli bir fırsat olduğunu fakat ABD'nin bu konuda samimi davranmadığını yazmıştı. Cohen Türkiye'nin bu girişimine BM yaptırımları ile cevap veren Obama'nın Bush'tan bir farkı kalmadığını ima ederek, Davutoğlu'nun kızgınlığını anlaşılır bir durum olarak değerlendirmiştir. (Arı, 2010: 255-256)

İran'ın nükleer programının Batılı ülkeler tarafından uluslararası bir sorun olarak algılanmasıyla beraber, Türkiye-İran arasında ekonomik ilişkiler, sadece iki ülkeyi ilgilendiren bir husus olmaktan çıkarak ABD ve Avrupa Birliği tarafından da

dikkatle izlenen bir konuya dönüşmüştür. Batılı ülkeler, İran'ın nükleer programından dolayı uyguladıkları ekonomik yaptırımlar çerçevesinde Türkiye'nin de İran'la olan ekonomik ilişkilerini gözden geçirmesini beklemektedirler. Türkiye ise bu konudaki politikalarını, ekonomik gereksinimleri doğrultusunda şekillendirmeye devam etmektedir. Türkiye uzun vadeli enerji politikasında ve dış ticaret hedeflerinde önemli bir yer işgal eden İran'a yönelik yaptırımlara katılmama yönünde irade ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin İran'la ticari ilişkileri ABD'nin yaptırım kararlarından etkilenme potansiyeli taşımaktadır. Nitekim İran'ın bankacılık sektörü üzerindeki yaptırımlar nedeniyle Türkiye'ye ihraç ettiği gazın bedelini Mart 2012'den itibaren altın olarak alması yaptırımların *by-pass* edilmesi anlamına gelmektedir.

Türkiye-İran ticaret ilişkilerinde yaşanan en büyük sıkıntı bankacılık işlemlerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Türk bankacılık sektörü ile İran bankaları arasında muhabirlik ilişkisi son derece zayıftır. Türkiye ve İran arasındaki bankacılık ilişkilerinin dünya standartlarına ulaşması, ticaret hacminin artması ve transferlerin daha kolay ve düşük maliyetli yapılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin yapmış olduğu baskılar sonucu İran'la iş yapmak bankacılık sektörü bakımından imkânsız ya da çok pahalıdır. Bu nedenle 2009 yılında iki ülke arasında Türk Lirası ve İran Riyali üzerinden bankacılık işlemleri gerçekleştirilmesi için gerekli şartlar sağlanmış, İstanbul, Ankara ve İzmir'de şubeleri bulunan İran'ın Mellat Bankası üzerinden yerel para transferi işlemleri başlatılarak bu alandaki sıkıntıların giderilmesi mümkün kılınmıştır. (DEİK, 2008)

AK Partinin 2007-2011 yılları arasındaki ikinci döneminde Türkiye-İran ilişkilerinde görünür bir gelişme ve ticaret hacminde artış yakalanmıştır. Bu dönemde gelişen ilişkiler 2010 yılı sonu başlayan ve 2011 yılında Suriye'ye sığırayan Arap Baharı eylemlerinin Suriye'deki Baas Rejimini tehdit etmesi ve İran'ın Baas Rejimine desteği yüzünden gerilmeye başlamıştır. Ancak 2011 yılı sonunda iki ülke arasındaki ticaret hacminin 16 milyar dolar düzeyine çıktığı gerçeğini dikkate aldığımızda, siyasi gerginliklerin ekonomik ilişkilerin gerisinde kaldığını

söylememiz mümkündür. Ne var ki ekonomik ilişkiler ön planda olsa da, siyasi ilişkilerin gerilmesi orta ve uzun vadede hem ekonomik hem de güvenlik alanındaki işbirliğinin ve ilişkilerin gelişimine olumsuz etki etkileri olabileceği muhakkaktır. Bu bağlamda Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin gelişmesi açısından iki ülke arasındaki siyasi anlaşmazlıkların çözümlenmesinin önemi büyüktür.

3.1.2. Siyasal İlişkiler

1979 İran İhtilali sonrası bütün İslam dünyasında olduğu gibi Türkiye’de de bir süre İran rüzgarı esti. İran devriminin propagandasını yapan kitaplar tercüme edildi, radikal İran’ı eğilimler akımlar gençler arasında taraftar bulmaya başladı. Sünni Anadolu İslam’ı ile uyuşmamasına rağmen birileri İran ihtilalini Türkiye için model almaya çalıştı. Yoğun İran rüzgârının estiği 1980li yıllar da bugün AKP içinde bulunan pek çok İslamcı gençte İran etkisine maruz kaldı. İran’ı dergiler ve kitaplar okuyarak zihin dünyalarını şekillendirdiler. (Akpınar, 2013: 217) Bunun sonucunda şu anki ak parti ve hükümeti yöneten kişiler dış politikada hareket ederken İran sevgisi ve sempatanlılığını bir kenara koyamadılar. Bu da zihinlerde İran’a ve Şia’ya sempati oluşturuyordu. Bunun bir örneği 2006 yılında İran’ın Lübnan daki kolu Hizbullah’la İsrail çatışmasında görüldü. Hizbullah batı medyasında hatta bizim güdümlü medyada öyle bir sunuldu öyle bir kahramanlaştırıldı ki olayların arkasını okuyamayan her Müslümanda Hizbullah’a ve dolayısıyla İran’a sempati oluştu. İnsanlar “İsrailin hakkından ancak Hizbullah ve İran gelir!” demeye başladılar.(Akpınar, 2013: 218)

2005 yılı Ağustos ayında İran’da gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin muhafazakâr olarak bilinen Mahmud Ahmedinejad’ın kazanması iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği açısından önem taşımaktadır. Bir yüzü Batıya çevrilmiş ve ABD ile müttefik Türkiye, diğer tarafta muhafazakâr bölgede soyutlanmış İran. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağı yönündeki endişeler bir süre sonra yerini tekrar olumlu havaya bırakır.

İki ülke arasındaki anlaşmazlıkların temelinde yatan güvenlik ve sınır anlaşmazlıkları konusu önem taşımaktadır.

Türkiye İran arasındaki sınır problemlerinin bir yönü toprak ise diğer yönü de buralarda yaşayan halkların varlığı olmuştur. İran ve Türkiye'nin kendi toprakları içerisinde yaşayan Kürtlere karşı uyguladığı farklı politikalarda iki taraf açısından birer endişe kaynağı oluşturmuştur. İki ülke de hep birbirlerinin bağımsız bir Kürt devletini desteklediği ya da destekleyeceği endişesini taşımıştır. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'de Kürt meselesi isyanlarla büyüdükçe Ankara'nın en büyük endişelerinde biri, İran'ın "Kürt kartını" kullanabileceği olmuştur. Buna karşılık İran'ın en büyük kaygılarından biri ise Türkiye'nin Azeri kartını oynayabileceği olmuştur. (Keneş, 2012: 253) Çünkü İran'ın Türkiye sınırında önemli miktarda Azeri nüfusu yaşamakta ve Azeri milliyetçiliği İran'ı endişelendirmektedir. Ancak Türkiye Azeri milliyetçiliği dair her ne sebepten olursa olsun İran da ki bir parçalanmanın Kürt milliyetçiliği destekleyeceğinden dolayı hiçbir zaman Azeri kartını kullanmamıştır. Türkiye İran'ın Türkiye'deki ya da Iraktaki Kürt hareketine destek vermesinden kaygı duymuştur, iki ülke arasındaki işbirliği uzlaşma ve rekabet-çekişme boyutları da bu temel endişe etrafında şekillenmiştir. (Çetinsaya, 2006)

İran İçişleri Bakanı Abdulvahid Musavi Lari, Türkiye ile PKK terörü konusunda ortak işbirliğine gidebileceklerini ifade eder. Komşu ülkelerdeki istikrarsızlığı İran'a sığramasından endişe ettiklerini ifade eden bakan aynı zamanda İran'da PKK terör örgütünün unsurlarının yer almadığını ve bu konuda gereken önlemleri aldıklarını açıklar. (Özpek, 2012: 207) Görüldüğü gibi, tarih boyunca sınır komşumuz olan İran ile güvenlik sorunlarımız hep olmuş ve bu sorunların çözümü konusunda tam anlamıyla iki ülke arasında bir işbirliği gerçekleştirilememiştir. Ancak bu süreçte iki ülke arasındaki güvenlik sorununa ilişkin bir işbirliği ve uzun vadeli çözümün ışığı belirmiştir.

Türkiye ve İran jeopolitik konumları itibariyle değerlendirildiğinde, her iki ülkenin de birbirlerine güvenmeleri ve işbirliğine girmeleri için pek çok neden

bulunmaktadır. Her iki ülke açısından değerlendirildiğinde özellikle Ortadoğu'da ortak çıkarları bulunmaktadır. Yine iki ülkenin bu bölgede ekonomik çıkarlarının olduğu bilinmektedir. Ancak her iki ülke için sahip oldukları jeopolitik avantajları birbirlerine üstünlük kurmalarına yeterli olmadığı gibi her iki ülkenin de birbirlerine ihtiyacı bulunmaktadır. İran'ın Batıya açılabilmesi için Türkiye'den geçmesi, Türkiye'nin de Ortadoğu ev Asya'ya İran üzerinden açılması gerekmektedir. Türkiye açısından durum değerlendirildiğinde ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını sağlaması yine İran coğrafyasını kullanmak zorundadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin istenen düzeye ulaşamamasının günümüzdeki en belirgin nedenleri olarak stratejik ortaklık kurdukları ülkeler ve ideolojik farklılıklardır. (Silahçıoğlu, 2006: 154) Dolayısıyla gelecekte iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyecek olan yine, enerji ve güvenlik işbirliği konularıdır dememiz mümkündür.

2006 sonrasında ise Türk askeri hedeflerine dönük saldırılar tekrardan başlamıştır. PKK'nın tekrardan ortaya çıkışı İran tarafından çok iyi analiz edilmiş, Türkiye'nin birincil müttefiki olan ABD'nin PKK'ya dönük ilgisizliğinden boşalan yeri Türkiye'ye yakınlaşarak doldurma yoluna gitmiştir. Bu yakınlaşmaya Suriye de dahil olmuş, 2006 sonrasında Türkiye'nin PKK'ya dönük isteklerini yerine getiren iki ülke, ilginç bir şekilde 1990'larda PKK'ya en çok yardım eden İran ve Suriye haline gelmiştir. Suriye, 1998'in verdiği travmanın da uzantısı olarak, Türkiye'nin istediği bütün PKK ilintili kişileri yakalayarak Türkiye'ye teslim etmiş. (Philip'se, 2009) İran ise PKK'nın bir kolu olan PJAK'ın Kandil'deki kontrol alanını Türkiye ile birlikte tandem topçu atışına tutmuştur. Bu süreçte Amerika'nın giderek Türkiye'ye uzaklaşması, Türkiye'yi İran-Suriye ile yakınlaştırmış, Suriye ile ticaret ve turizm işbirliği anlaşmalarının yanı sıra 2009'da askeri işbirliğine gidilmiş, İran ile de doğalgaz temelinde geniş çaplı enerji anlaşmaları imzalanarak Güney Pars doğalgaz tesislerine büyük yatırımlar yapılmıştır (Gulf Times, 2007). Bunun yanında Türkiye, İran'ın nükleer programı ile ilgili çekinceleri sıklıkla uluslararası kamuoyunda yatıştırmaya çalışmış.(BBC News, 2010) Bu programın enerji için kullanılacağına ve asıl sorunun İsrail'in nükleer programı olduğuna dair bir tutum belirlemiştir. Bu süreçte sadece AKP liderliği değil, muhafazakâr medya da Türk-İran işbirliği konusunda umutlu idi. (Today's Zaman, 2009) Örneğin Zaman gazetesi,

birçok Türk-İran işbirliği anlaşmasını manşetten vermiş, İranlı turistlerin Türkiye ziyaretlerine geniş yer ayırmıştır. (Zaman, 2011) Daha muhafazakâr Vakit Gazetesi ise Kasım 2009'da İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ile röportaj yapan ilk Türk basın kuruluşu olmuş, Ahmedinejad'ın "Batı, İran ve Türkiye'nin güçlenmesinden endişe duyuyor" sözünü manşetten vermişti. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, sıklıkla Ahmedinejad ve Beşir el-Esad'a 'kardeşim' diye hitap etmiş, siyasal söyleminde ekseriyetle aile sembolizmini kullanmıştı. Bunun yanı sıra Başbakan Erdoğan, İran'ın nükleer programını güvenlik gündeminden çıkarmış (de-securitization), Ortadoğu güvenlik meselelerinin adresinin İsrail olduğuna dikkati çekmişti. (NTVMSNBC, 2011).

Türkiye İran ilişkileri ikinci AK Parti iktidarında da gelişmeye devam eder. Özellikle AK Parti içerisindeki İslamcı kanatların da desteği ile Türkiye'nin Müslüman ülkelerle ilişkilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. İran'ın nükleer enerji programına kuşkuyla yaklaşan Batılı Devletlerin ve ABD'nin bu ülkeye ambargo uygulamasını eleştirmektedir. İran'ın nükleer çalışmaları uluslararası arenada kuşkuyla karşılanırsa da, Türk Hükümeti İran'ın çalışmalarına sadece barışçıl olması durumunda destek vereceğini ifade ederek nükleer silahlanmaya karşı olduklarını açıkça ifade etmektedir. Türkiye İran'a nükleer çalışmaları sebebiyle uygulanan ambargoyu eleştirmektedir. ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin gibi BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ile Almanya (P5+1)'nin İran'a karşı yeni bir ambargo kararı almalarına engel olmak için 17 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye, Brezilya ve İran arasında uranyumun takas edilmesine dair bir anlaşma imzalanır. Üç ülke tarafından sorunun çözümüne ilişkin yapılan anlaşmanın ardından, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, yapılan anlaşmaya rağmen P5+1 ülkelerinin İran'a yaptırım konusunda uzlaştıklarını bildirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı'nın bu açıklamaları nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nin iki geçici üyesi olan Türkiye ve Brezilya tarafından atılan bu önemli adım geçerliliğini yitirmiştir. Öte yandan 9 Haziran 2010 tarihinde BM Güvenlik Konseyi toplanmış, Türkiye ve Brezilya'nın olumsuz ve Lübnan'ın çekimser oyuna karşı 12 olumlu oyla İran'a yeni ve daha kapsamlı yaptırımların uygulanmasını öngören 1929 sayılı karar kabul edilmiştir.

(Yavuz, 2011) Türkiye ısrarlar ambargo kararını reddederek bunun bir çözüm olmadığını bir kez daha dile getirir.

Türk-Arap İşbirliği Forumu (TAF) Dışişleri Bakanları 3. Toplantısı ile TAF Ekonomi Forumu 5. Toplantısı'nın ortak açılışında konuşan Erdoğan, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a karşı aldığı yaptırım kararıyla ilgili Türkiye'nin, İran'ın nükleer çalışmalarına ilgili olarak Brezilya ile birlikte inisiyatif aldığını belirten Erdoğan, şunları söyledi:

BM Güvenlik Konseyi dün bir karar aldı. Biz en başından itibaren meselenin diploması yoluyla çözümünü savunduk ve dün de olumsuz oy verdik. Biz Tahran anlaşmasına giderken, bu anlaşmanın adımlarını atarken, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin hepsiyle de bu işin müzakerelerini yaparak aslında bu adımı attık. Bizim buradaki hedefimiz; her şeyi masada çözmek. Silahla, ambargolarla, dışlamayla bir neticeye gidilmiyor. Dünya bunun örneklerini bugüne kadar gördü ve bedelini ağır ödedi (...) (haberfx, 2010)

AK Parti iktidarının ikinci döneminin sonlarına yaklaşırken Ortadoğu coğrafyasında önemli gelişmeler yaşanır. 18 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayıp süratle pek çok Arap ülkesine yayılan Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketleri ve eylemler Türk-İran ilişkileri açısından da önem taşır. Arap baharı ile başlayan toplumsal ve siyasal değişim süreci Ortadoğu'da egemen olan siyasal rejimlerin kimi ülkede devrilmesine, kimi ülkede de sarsılmasına neden olmuştur. Halk isyanları zaman içerisinde Suriye'ye kadar yayılmış ve iktidarda olan Baas Rejimini rahatsız etmiştir. Arap Baharı ile yayılan ve Suriye'ye sıçrayan halk hareketini Baas rejimi şiddet kullanarak susturma yoluna gider ve bu yolda en büyük siyasi desteği de halen İran'dan almaktadır. İranlı yetkililer zaman zaman medyaya verdiği demeçlerde de bu desteği ifade etmektedirler.

SANA Suriye Arap Haber Ajansının haberine göre İran'ın Dinî Lideri Seyyid Ali Hamaney Kuveyt Emiri ile Tahran'da bir araya geldiği toplantıda; İran'ın; Suriye Halkının Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde alacağı her karara ilişkin onayını ilan edeceğini dile getirdi. Bölgede kimi devletlerin, Suriye'de tekkirici terör gruplarına

yardım sunduğunu ve katliamlarını desteklediklerini ifade eden Hamaney; bu tutumların söz konusu devletlere çok pahalıya patlayacağını ve vebalinin ağır olacağını belirtti. Öte yandan İran Şura Meclisi Başkanı Ali Laricani; ülkesinin Suriye’de yaşanan olayların siyasi yöntemlerle çözülmesinden yana ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini destekleyen tutumunu yineledi.(haberhabere, 2014)

İran, Arap Baharının ilk günlerinde halk isyanlarını “İslami uyanış” olarak addetmiş ve Arap Baharını desteklemiştir. Ancak isyanlar Suriye’ye sıçrayıp Baas Rejimini tehdit etmeye başlayınca İran farklı bir duruş sergilemeye başlamıştır. Zira İran’ın çıkarlarına hizmet eden Suriye rejiminde olası bir değişim İran’ın jeopolitik çıkarları içinde tehdit unsuru olacaktır. Bu nedenle İran kendi çıkarlarını koruma adına, Arap baharı Suriye halkını etkilediğinde farklı bir tavır takınmaya başlamıştır. (Sinkaya, 2012: 3) Özellikle Suriye’deki Baas Rejiminin de Şii İslam inancında olması İran’ın Suriye ve Esad’ a olan desteğinin bir başka nedeni olarak söylenebilir. Bu bağlamda Arap Baharının Suriye’ye tesir etmesi Türkiye-İran ilişkilerini de etkilemiştir. Türkiye’nin Suriye yönetimini eleştirmeye başlaması ve Suriyeli rejim muhaliflerinin yanında yer alması Türkiye ile İran’ın karşı karşıya kalmasına yol açmıştır.

Türkiye’nin 2011 yılında Suriye’de yaşanan gelişmelere bağlı politika değişikliği ve Suriye’deki Baas Rejimi uygulamalarına sert tepkisi, Türkiye-İran ilişkilerinde de gerilimli bir döneme girilmesine neden olur. 2003 yılından başlayarak gelişme gösteren iki ülke arasındaki işbirliği ve ticaret alanındaki gelişmelerin seyrinde ve iki ülke arasındaki ilişkilerde soğuk rüzgârların esmesine neden olur.

Türkiye-İran ilişkileri Suriye ile düşülen görüş ayrılığı ve politikalara bağlı gerilirken, yaşanan yeni bir gelişme ilişkileri oldukça gerginleştirir. NATO’nun savunma projesi kapsamında Türkiye’ye bir füze savunma ve radar sistemi kurma çalışmaları ve projenin Türk Hükümeti tarafından onaylanması İran tarafından eleştirilir. Özellikle füzelerin yönünün Suriye’ye döndürülerek konuşlandırılması gerilimin tırmanmasına neden olur. 2011 yılında başlayan iki ülke arasındaki

ilişkilerin gerilimi ve gerilimin tırmanmasını Bilge Adamlar Araştırma Merkezi (BİLGESAM) raporunda şu şekilde tanımlamaktadır: (BİLGESAM, 2013)

Türk-İran ilişkilerinin bugün ilginç bir safhaya ulaştığı görülmektedir. İran'ın nükleer programı ve Suriye hududuna yerleştirilen Patriot füzelerine tepkisi dışında halen Türkiye ile İran arasında 3 ana konuda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İran'ın Suriye'de Esad rejimine askeri dâhil her türlü yardımı yaparken Türkiye'nin muhalif güçlere verdiği destekten kaynaklanmaktadır. İkinci konu Irak'ı bir arka bahçe ve Başbakan Maliki'yi de kendisine yakın bir yardımcı ortak olarak gören İran'ın Türkiye'nin Irak'ta ülkenin siyasi bütünlüğünü sağlamak amacıyla Irak'taki bütün etnik ve dini kesimlerle yürüttüğü yakın ilişkilerden duyduğu hassasiyettir. Üçüncü görüş ayrılığı ise NATO'nun ülkemizde (Kürecik) konuşlu erken uyarı radarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye ile İran arasındaki gerilim tırmanırken, iki ülke arasındaki ticaret hacmi krizin başladığı yıl olan 2011'de 16 milyar dolara ve 2012 yılının ilk altı ayında 13 milyar dolara ulaşır. Görüldüğü gibi siyaseten gerilen ilişkiler ticari ilişkilere doğrudan yansımamıştır. Ancak daha öncede değindiğimiz gibi, ticari ilişkilerin ve işbirliğinin artarak gelişmesi iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin düzeyine bağlıdır.

İran yasaları gereği ülke sınırları içerisinde başka bir ülkenin eğitim alanında faaliyette bulunmasına izin vermemektedir. Özellikle bu ülkede görev yapan Büyükelçilik görevlilerinin çocuklarının eğitimi, Fransız elçilik okulunda veya İran Eğitim Bakanlığı'na bağlı International Scool'da yapılabilir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle birlikte, İran'da yaşayan Türklerin eğitimi amacıyla Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği bünyesinde 2012 yılı başında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun açılışını gerçekleştirdiği bir okul hizmete girmiştir. Bu okul ilköğretimden başlayıp lise düzeyi de dâhil olmak üzere eğitim verecektir. (aa, 2012) Bunun yanı sıra, İranlı öğrenciler her yıl düzenlenen ÖSYM sınavlarına girerek Türkiye'de lisan, lisan üstü ve doktora eğitimi alabilmektedir. Ayrıca İran hükümeti ile Türkiye arasında imzalanan Eğitim Anlaşması ile öğretmen, uzman ve

öğrenci değişiminin yanı sıra müfredat ve ders kitabı geliştirme konularını da kapsamaktadır.

Milli Eğitim eski Bakanı Ömer Dinçer döneminde İran ile imzalanan 'Eğitim Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı' 2013 Ocak ayından itibaren yürürlüğe girmiştir. Her yıl kendini otomatik yenileyecek anlaşma, öğretmen, uzman, öğrenci değişimlerini öngörmektedir. 19 Haziran 2012'de İran'ın başkenti Tahran'da imzalanan anlaşma, geniş kapsamı ve okul dışı eğitim faaliyetleri kapsamıyla dikkat çekmekte, anaokulu seviyesine uzanan faaliyetler yer almaktadır (aktif haber, 2013).

AKP liderliği, bu kişisel bağlantıların, en önemli nokta olan rejim yumuşaması konusunda siyasi fayda getirmediğini gördükçe, daha önce birçok bölge uzmanının, bu kişisel bağlantılar hakkında yaptığı analizlerin belirttiği noktaya geldi: Şam ve Tahran'ın en hayati ve her şeyin üzerinde duran çıkarları, her durumda mezhepsel etki alanlarının korunması ve özellikle Sünni etkisinin genişlemesini engellemektir. (Yacoubian, 2007) Bu noktada ise Türkiye, Suriye ve İran'dan gördüğü mezhepsel çatışma siyasetini, daha şiddetli ve ayrıştırıcı bir biçimde modelledi; Ocak 2012'de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Irak Başbakanı Nuri el-Maliki'yi, bölgedeki mezhep gerilimlerini artırmak ile suçlarken, kendisini bölgede - bir anlamda 'kavgada söylenmeyecek' bir şekilde- 'Yezid' olarak tanımlayıp, İslam tarihinin en ihtilafli halifesi üzerinden 680 senesindeki Kerbela örneksesini gündeme taşıdı.

Bu denli şiddetli bir tarihsel örneksese, Türkiye'nin bölgesel birliği pekiştirme siyasetinden, yeni bir mezhepsel ayrıştırıcılık siyasetine kaymasına sebep olmuştur. Esad rejiminin Suriyeli muhaliflere dönük şiddeti artarken, Erdoğan sadece Suriye rejimini 'terörist devlet' olarak tanımlamamış, (Financial Times, 2012), bunun yanında uzun süredir güvenlik gündeminden çıkardığı İran'ın nükleer programı müzakerelerini de eleştirmeye başlamıştı. (Jerusalem Post, 2012). Bu siyasi pozisyonun uzantısı olarak hükümete yakın basın kuruluşları -örneğin Sabah Gazetesi- İran'ın nükleer programını birdenbire eleştirmeye başlamış, Tahran'ın

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ile işbirliği yapmamasını gündeme taşımıştı. (Sabah, 2012). Belki de daha ilginç bir pozisyon değişikliği ise 2001'den beri Türk basınından İran yanlısı tutumu sergileyen İslamcı Vakit gazetesinin (2010'dan sonra Yeni Akit adını almıştır) aniden İran karşıtı yayınlar yapmaya başlamasıdır. Örneğin Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin Bağımsızlar Hareketi toplantısında İran'ı sert eleştirmesi, Yeni Akit tarafından büyük bir heyecan ile "Mursi, İran'a 'one minute' dedi" şeklinde manşete taşınmıştır (Haber vaktim, 2012.)

Türkiye'nin Suriye'deki siyasi etkisi, Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) Hatay'da kurulup buradaki kamplardan sınır-ötesi harbe başlamasıyla hukuki olarak 'muharip devlet' statüsünü almaya başlamasıyla birlikte Türkiye, kendisini Suriye ve İran'ın, sistemik rolleri olan PKK'yı desteklemesinden kaynaklanan bir vekâlet savaşı içerisinde bulmuştur (Taştekin, 2012). İran ve Suriye'nin PKK'yı tekrardan desteklemeye başlamasına dönük istihbaratı yayınlayan ilk gazete Zaman olmuş, PKK unsurlarının kuzey İran'daki Şehidan kampında eğitim gördüğünü belirtmiştir (Zaman, 2012). Bu haber sonrasında da Zaman, İran istihbaratı ile PKK arasındaki ilişkiye dair birçok makale ve haber yayınlamış, kamuoyundaki dış siyaset tartışmalarının tonunu İran aleyhine odaklamayı hedeflemiştir. Hükümete yakın Sabah gazetesi ise PKK saldırılarının batının PKK'ya Türk karakollarının koordinatlarını verdiğini öne sürmüştür (Sabah, 2012), Yeni Akit gazetesinde daha detaylı bir şekilde "2000 kadar" PKK unsurunun Suriye'de İran desteği ile eğitildiğini gündeme taşımıştır (Haber vaktim, 2012). Bu tip bilgiler sonrasında AKP'nin daha üst seviye liderleri tarafından da dile getirilmiştir. Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç örneğin, İran'ı kamuoyu önünde direkt olarak kınamış, aldıkları istihbaratın, PKK şiddetinin artmasında İran'ı gösterdiğini belirtmiştir (Today's Zaman, 2012); sonrasında da Başbakan Erdoğan, söylemini daha da keskinleştirerek Şiiliğin teolojik temellerini eleştirerek İran ve Suriye'yi Kerbela'yı tekrarlamak ile suçlamıştır (CNN-Türk, 2012). İran'ın Türk Siyasal İslamcılığı nezdinde itibarını kaybetmesi, son on yılın en önemli bölgesel sistemik kaymasıdır. Bu kayma bir istisnadan ziyade, çok önemli bir kaide değişikliği yaratmıştır.

2003 yılında ABD ordusunun Irak ı işgali ile ABD'nin İran konusundaki emellerini iyi değerlendiren PKK kendi yapısını bu emellerle uyumlu hale getirerek PJAK'ı ön plana çıkarmıştır. PJAK Amerikan çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde 2003-2011 yılları arasında İran'ın istikrarını tehdit etmiştir. ABD askerinin bölgeden çekilmeye başlamasına paralel olarak Arap baharının da etkisi ile Türkiye karşıtı eksende yeniden İran-Şii etkisindeki Irak Suriye aksı oluşmaya başlayınca PKK kendi yapısını derhal yeni durumla ve yeni bölgesel müttefiklerinin çıkarlarıyla uyumlu hale getirme arayışına girmiştir. Esas hedefi Türkiye olan örgüt kendi yapısını yeni müttefikleri için kullanışlı hale getirmek için göstermelik ve kontrollü bir çatışmalı süreçten sonra PJAK İran PKK uzlaşması kapsamında derhal tasfiye edilmiştir. (Keneş, 2012: 301)

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın 2. Dönem yürüttüğü görev süresinin 2013 yılında dolması ile yerine seçilen Ruhani'nin dış politikada daha ılımlı olması ve yönünü Batıya çevirmesi, İran'ın uluslararası arenada imajını olumlu etkilemiştir. Özellikle BM Genel Kurulu toplantısında ılımlı söylem ve tavırlarıyla ABD ve Batı'dan pozitif eleştiriler alır. BM Genel Kurul toplantısı adeta Ruhani-Obama jetleşmesi yaşanır. ABD Başkanı Obama'nın da Ruhani gibi diyalog söylemi önümüzdeki süreçte yeni bir döneme girileceğinin işaretlerini vermektedir (turkish.cri, 2013).

Yine Türkiye ile İran arasında spor alanında da ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda;

13 Şubat 2013 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Hükümeti Arasında Gençlik ve Spor Alanında İşbirliği Uygulama Programı'nın onaylanması, Dışişleri Bakanlığının yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırıldı. Karar Resmi Gazete'nin bugünkü sayısında yayımlandı. Buna göre iki ülke arasında spor alanındaki ilişkilerin geliştirilmesi teşvik edilecek. Bu amaçla spor konularında uzman ve yetkililerden oluşan temsilciler karşılıklı ziyaretler için görevlendirilecek. İki anlaşmalara dayanarak milli takımların karşılıklı hazırlık maçlarında rekabet etmelerini ve ortak spor kampları düzenlemelerini

sağlanmanın yanı sıra, başta yüzme, atletizm, jimnastik gibi temel dallar olmak üzere basketbol, futbol, güreş, halter, okçuluk, karate, boks gibi bireysel ve takım grupları halinde dostane/resmi müsabakalara katılım sağlanacak. İki ülke ayrıca gençlik alanındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesini de teşvik edecek (gazetea24, 2013).

Türkiye-İran ilişkileri özellikle son bir yıl içerisinde Suriye kaynaklı anlaşmazlık ile giderek kriz boyutuna tırmanmaktadır. Suriye’de yaşanan iç savaşa bağlı Türkiye-Suriye sınırın PKK’nın Suriye uzantısı PYD’ ye bırakılması ve bölgede Kürt akımlarının aktif varlığı giderek önemli bir sorun haline gelmektedir. Bu sorunun büyümesinde özellikle İran’ın Suriye ve PKK’ya verdiği destek etken rol oynamaktadır. Yine bu süreçte İran İstihbarat Servisi ajanlarının Türkiye’de faaliyetlerde bulunması ve bu durumun Türk İstihbarat Örgütü tarafından deşifre edilmesi, İran’ın teröre verdiği desteğin ve Türkiye ile ilişkilerindeki ikiyüzlülüğünün bir göstergesidir diyebiliriz. Ortadoğu uzmanı Mahmut Akpınar aktifhaber.com bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir;

“PKK’ya somut desteği, ülkemizde operasyon yapan ajanları yeni değil aslında. Şimdi ortaya çıkmış oldu. Üstüne son bir yılda belki 10 defa üst düzey makamları Türkiye’yi açıktan tehdit etti. Türkiye’nin her bölgesinde dernek, STK adı altında ‘Şiileştirme’ faaliyetleri var. Eğitim anlaşmasıyla okullarımıza kadar el uzattı. Caferilerimize, Alevilerimize el uzatıyor, yanına çekmeye çalışıyor. Bu insanları İran’a götürüyor, eğitiyor. Buna karşın Türk unsurlarının ülkesine girişine zorluk çıkarıyor. Ancak Türkiye gereken tepkiyi göstermedi. Yeri geldiğinde ABD’yi, BM’yi kınayan, eleştiren Türkiye aleni İran tehdidi karşısında sessiz kalıyor. Bana İkinci Beyazıt dönemini hatırlatıyor” (aktif haber, 2013).

Mahmut Akpınar’ın da dediği gibi, İran tarihsel süreç içerisinde pek çok kere yaptığı gibi yine Türkiye üzerinde oyunlar oynamaya devam etmektedir.

Türkiye-İran ilişkilerinde son yıllarda ortaya çıkan bir sorunda İran’ın Şii yayımlı politikası ve politika doğrultusunda kullandığı Mut’a nikâhı olaylarıdır. Son birkaç yıla kadar kamuoyunun hakkında pek bilgi sahibi olmadığı Mut’a

kavramı son yıllarda Türkiye’de sık sık duyulmaya başlandı. Hatta bununla ilgili diyanetten çok çeşitli fetvalar sorulmaya başlandı. Örneğin hayat kadınlarının sorunlarıyla ilgilenen İnsanca Yaşamı Destekleme Derneği, Diyanet İşleri Başkanlığı’na mail yoluyla başvuruda bulunarak, genelevlerde çalışan kadınların birlikte olduğu erkeklerle "muta nikâhı" kısılması yönünde görüş bildirip fetva vermesini istedi (Milliyet, 2011). Halkın pek duymadığı bu kavram cahiliye döneminde ortaya çıkmış olan ve İslamiyet’in ilk yıllarında yasaklanan bir nikâh türüdür. Özellikle İran’da uygulanan mut ‘anın, günümüzde farklı amaçlar doğrultusunda kullanıldığı ve bölgede Şii yayılcılığına hizmet eden politik bir malzemeye dönüştürüldüğü ifade edilmektedir. Son yıllarda da ülkemizde muta olayının arttığı çeşitli kesimler tarafından ifade edilmektedir. İlahiyatçı yazar İhsan Eliaçık Cumhuriyet gazetesine verdiği bir röportajda ülkemizdeki bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

Bir de “başka” evler var tabii. Muta nikâhı için kiralanan, dahası bir saatliğine, bir haftalığına kiralanan evler (...). Eğer toplumsal ahlaktan söz ediyorsak, asıl tehlike bu tür muta nikâhı için kiralanan evlerdedir. Son dönemde sayıları da artıyor, evet. Bu evler, metres tutmanın dini kılıfa sokulduğu bir hayatı barındırıyor ve gayrimeşrudur elbette. Adam evli örneğin, ikinci veya üçüncü bir kadınla muta nikâhı yaparak birlikte oluyor. Bu çok yanlış, çünkü ailelerin parçalanmasına neden oluyor (Milliyet, 2013).

İran Mut’a nikâhını, bir yumuşak güç ve nüfuz unsuru olarak kullanmaktadır. Mut’a, İran’ın Şiileştirme politikasının bir aracı olarak Sünnileri etkilemek için kullanıldığı bir enstrüman halini almıştır. Abdullah Bozkurt’un 26 Nisan 2013 tarihinde Today’s Zaman’da kaleme aldığı yazı da benzer şeyler ifade edilmektedir. Bozkurt, yazısında, İran istihbaratının Mut’a nikâhını Ortadoğu’daki insanları İran-yanlısı yapmak adına kullandığından bahsetmektedir. Bu doğrultuda, görünürde konferansa katılmak ve tedavi maksatlı İran ziyaretlerine katılan birçok kişinin aslında büyük bir seks endüstrisinin müşterileri haline geldiği iddia edilmektedir. Bu şekilde İran, özellikle, birçok din görevlisini ve aşiret liderlerini İran’a yaptıkları sık ziyaretler sırasında etkisi altına almaya çalışmaktadır.

2009 yılında, Wikileaks'te yayınlanan bir takım belgeler bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yayınlanan belgelerde, Irak'taki önemli aşiret liderlerinden Abu Cheffat'ın Amerikalı bir diplomata, Tahran'ın, görünürde İran'ı medikal sebeplerden dolayı ziyaret eden Iraklı siyasetçiler üzerinde, İranlı kadınlarla Mut'a evlilikleri gibi teşvikler kullanarak ciddi bir nüfuz oluşturduğunu söylemektedir (Foreign Policy, 2012).

Aynı Wikileaks belgelerinde, aşiret lideri İran'ın mut 'ayı yaygınlaştırmaya çalıştığı, Irak'taki etkisini güçlendirme amacıyla Arap aşiret şeyhlerine mut'ayla kadın temin ettiğini söylemekte ve şunları eklemektedir: İran'ı ilk ziyaretimizin ardından bu ülkeyi ziyaret eden tüm aşiret önderlerinin mut 'adan istifade ettiklerinin farkına vardım!. İran'a her gittiğimde akrabalarımıza tedavi için oraya gittiğimizi söylüyorduk. İran'da bizler İranlı yetkililerin sağladığı imkânları kullanıyor, mut'anın keyfini çıkarıyorduk (irantehlikesi, 2013).

İran'ın Mut'a üzerinden yürüttüğü faaliyetleri ülkemizde de hayata geçirdiği sık sık yazılı ve görsel basına yansımıştır. Aynı bir yöntem olarak, İran Mut'a üzerinden yürüttüğü nüfuz ve istihbarat faaliyetlerini sadece İran ile sınırlı tutmamakta, komşu ülkelere gönderdiği farklı gruplar ile bu çalışmalarını yurt dışında da yürütmektedir. Bu yöntemin, medyaya yansımış en belirgin örneklerinden birisi de Türkiye'dir. İhtimal bu faaliyetlerin birçoğu diğer Ortadoğu ülkelerinde de yürütülmektedir ancak Türkiye'yi farklı kılan böyle bir şebekenin geçen Mayıs (2013) ayında yapılan operasyonlar sonucu açığa çıkartılmış olmasıdır. Hürriyet gazetesi ve diğer birçok gazeteğe yansıyan habere göre; Türk askeri, polisi ve devlet görevlileri ile Mut'a nikâhı yaptıran İranlı kadınlar, devlet güvenliğini tehdit edecek birçok bilgiyi İran istihbaratına teslim etmekle suçlanmıştır. İranlı kadınların İran istihbaratı tarafından Türkiye'ye yollandığı ve İran adına casusluk yapmaya zorlandığı belirtilmiştir. Operasyonda tutuklananlar arasında bulunan Zehra Y'nin telefonunda askerlere, polislere ve devlet görevlilerine ait çıplak fotoğraflar bulunmuştur. Tutuklananlar arasında bulunan bir diğer isim Elvina A. ise Mut'a nikâhı yaptıklarını kabul etmiş ve grup seks yaptıklarını da itiraf etmiştir (Today's

Zaman, 2013). Gültekin Avcı, bu konuda özellikle İranlı Basij kadınlarının yoğun bir faaliyet içinde olduğunu dile getirmektedir (Bugün, 2013).

Bal Tuzağı adlı kitabın yazarı Cevheri Güven ise Zaman'a verdiği röportajda bu konu ile alakalı şu önemli açıklamaları yapmaktadır:

Türkiye'nin bu anlamda hedef olduğunu ilişkilerimiz ters gitmeye başlayınca fark ettik. Zaten son birkaç aydır İran istihbaratı adına faaliyet gösteren ve 'Mut'a çetesi' olarak anılan gruplara operasyonlar yaptı emniyet. İran'ın, Türkiye'deki temel istihbarat operasyonu, Sünni kesimi provoke edip devletle karşı karşıya getirmektir. Böylece Türkiye'de muhafazakârların yükselişini engelleyip yanı başındaki Türkiye gibi bir devri kısır çekişmelerin içinde bırakmak. Kritik zamanlarda muhafazakâr kesimin içinden çıkıp 'Anıtkabir'i yıkacağız, Kemalistleri keseceğiz' gibi açıklamalar yapıp vesayet rejiminin eline koz verenlerin Mut'a kasetleri olduğundan şüphem yok. Suriye krizinden sonra İran istihbaratı taktik değiştirdi. Artık Türkiye'den bilgi sızdırma daha önemli hale geldi. Bal Tuzağı ise en kolay yöntem oldu. Mut'a nikâhını kullanmaya başladı. Mut'a Çetesi'ne yapılan son operasyonda ele geçirilen İranlı bir kadınla Türk vatandaşının Mut'a nikâhı görüntüleri çok şeyi izah ediyor (Zaman, 2013).

Aslında, İran'ın Mut'a yoluyla yaptığı casusluk çalışmaları sadece Mayıs 2013'te yapılan operasyonla gün yüzüne çıkmamıştır. 12 Ağustos 2012'de de Iğdır Cumhuriyet Savcısı'nın başlattığı başka bir soruşturmada da İran Ulusal İstihbarat ve Güvenlik Organizasyonu VEVAK için çalıştığı belirlenen bir casusluk çetesinin, yerel yöneticilere, uygunsuz çekilmiş videolarıyla şantaj yaptığı belirlenmişti. Yapılan operasyonda, askeriyede, poliste ve yerel mahkemelerde çalışan birçok devlet görevlisi ile alakalı CD ve belgeye ulaşılrken, kamu binaları, askeri konvoy geçiş güzergâhları ve askeri karakollara ait dokümanlar bulunmuştu. Ayrıca PKK'nın da İranlı ajanların yaptığı bu faaliyetlere, bu kişilerin sınırdan geçişini kolaylaştırarak yardım ettiği de belirlenmişti (Today's Zaman, 2012).

İran'ın aynı zamanda değişim (Exchange) programlarından yararlanarak birçok akademisyen ve din adamını, Mut'a nikâhını yaymak için Türkiye'ye gönderdiği de iddialar arasındadır. Raporlara yansıdığı kadarıyla, Siirt, Erzurum ve diğer şehirlerdeki üniversitelerde bulunan İranlı akademisyenlerin Mut'a nikâhı hakkında açık açık konuştukları ve bunun yerel halkın büyük tepkisini çektiği belirtilmektedir (Today's Zaman 2013). Hatırlanacağı üzere, Mısır'da da İran yayılcılığına benzer bir tepki oluşmuş, özellikle Selefî gruplar İranlıların Mısır'ı turist kabileleri şeklinde ziyaret etmelerine, İranlıların bu şekilde Mısır'a sızacakları, Şii doktrinini ve Mut'a'yı yayacakları endişesiyle karşı çıkmışlardı (Al Akhbar, 2013).

Son günlerde yaşanan bir gelişme ise Türk Hükümet ile İran ilişkilerinin henüz tam anlamıyla kopmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye içerisindeki operasyon sorumlusu İsrail İstihbarat Teşkilatı MOSSAD ajanları ile görüşen 10 İranlı'nın kimliklerinin İran İstihbaratına açık edilmesidir. Bu bağlamda Türk Hükümetinin bölgesel güvenlik ve ilişkilerin geleceği açısından İran ile ilişkilerin bozulmamasına verdiği önem olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak 10 yıllık AK Parti iktidarının ilk sekiz yıllık döneminde gelişen ve güçlenen Türkiye-İran ilişkilerinin, özellikle 2011 yılından günümüze kadar değişken ve gerilen bir grafik çizdiğini söyleyebiliriz. Özellikle her iki ülkenin Suriye politikalarının farklı olması aralarındaki ilişkinin seyrini de belirlemekte ve olumsuz etkilemektedir. Ancak, aynı coğrafya üzerinde yer aldığımız İran ile tarihsel, kültürel ve sosyal bağlarımız ile ekonomik ilişkilerimiz dikkate alındığında gelecek açısından ilişkilerin tekrar rayına oturmasının muhtemel olduğunu söylememiz mümkündür

3.2. PARTİ İÇİNDEKİ İSLAMCI UNSURLAR VE AK PARTİ’NİN İRAN POLİTİKASINA ETKİLERİ

AK Partinin İran politikasının belirlenmesinde önemli unsurlardan birisi de, partinin kurucuları ve yöneticilerinin siyasal geçmişlerinde yatmaktadır. Bilindiği üzere 2001 yılında AK Parti kurucularının büyük çoğunluğu kapatılan Refah Partisi ve Fazilet Partisi’nin siyasi aktörleridir. AK Parti; 28 Şubat sürecinde Erbakan’ın uygulamalarını eleştiren Milli Görüş çizgisindeki siyasetçilerin oluşturduğu siyasi bir parti olarak kurulmuştur. Her iki partinin de siyasal ideoloji bazında İslami unsurları ve felsefeyi benimsemiş olmaları ve bu ideolojiyi bir rehber edinmeleri, siyasal politikaların belirlenmesinde de etken olmuştur. İslami kesimin önde gelen isimlerinden Ümit Aktaş AK Partinin siyasal yapısını şu şekilde tanımlamaktadır:

“İktidar partisinde üç ana damar var: Muhafazakâr, Doğucu ve İslamcılar (...)” Yine Aktaş bu grupların parti içindeki etkinliğini şu şekilde ifade etmektedir; “AK Parti içindeki üç dindar grup arasında parti yönetiminde en etkin olan İslamcılar. Değişimci olanlar da İslamcılar zaten. Batıcılığa tepkili Doğucu eğilim ise demokrasiyi sevmez. Muhafazakârlar da bir ölçüde demokrasiye soğuk (internethaber, 2011).

Dolayısıyla AK Parti yönetiminde etkili olan İslamcı grup ve unsurların, partinin dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında da oldukça etkili olduklarını söylememiz mümkündür.

Özellikle AK Parti kurucularının geçmişte Refah Partisinin İsrail politikalarına getirdikleri eleştiriler, iktidara gelmeleri ile birlikte dış politikada da kendini gösterir. AK Parti yöneticileri İsrail ile yakınlaşmanın Türkiye’nin İslam dünyasından uzaklaşmasını hızlandıracağını ve Türk dış politikasının tek yönlü bir şekilde Batı’ya doğru evrileceğini, dolayısıyla bu durumun da Türkiye’nin ulusal çıkarları ile örtüşmeyeceğini, diğer taraftan İsrail eksenli bir dış politika içeride askeri komuta kademesinin dış politika yapım sürecindeki ayrıcalıklı konumunun devamını kolaylaştıracağı düşüncesini taşımaktadırlar (Arı, 2011: 78). AK Parti yönetim kadrosunun dış politikası bu düşünce üzerinde şekillenirken İsrail ile

ilişkiler gerilmeye, buna karşılık İslam Ülkeleri ve özellikle de İran ile gelişmeye başlar.

İran İslam Devrimi'nden sonra Türkiye'nin bakış açısıyla İran her zaman şeriatın kaynağı olarak görülmüş ve iki ülke arasındaki ilişkiler her dönemde gergin ve kopuk olmuştur. Ancak Refah Partisi döneminde başlayan ve 28 Şubat süreci ile gelişmeye başlayan Türkiye İran ilişkileri tekrar kopma noktasına gelir. 2002 yılında AK Partinin iktidara gelmesi ve ardından 2003 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olması ile iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden gelişme yönünde seyir gösterir. Özellikle AK Partinin iktidara gelmesi İran tarafından sempati ile karşılanmıştır. İran'ın düşüncesine göre, AKP'nin iktidara gelmesi ile yönetimdeki 'laik ve Kemalist' çevreler iktidardan uzaklaşmış ve Milli Görüş ekolünden gelen uzlaşmacı ve yapıcı siyasi kadrolar iktidara gelmiştir.

AK Partinin iktidara gelirken arkasındaki büyük halk desteği ve politikaları, partinin giderek güçlenmesine etken olur. Her ne kadar AK Parti kuruluş aşamasında, RP ve FP orijinli siyasilerin ve Milli Görüş çizgisinin ağırlıklı olduğu bir parti görünümünde olsa da, partinin demografik yapısına bakıldığında liberal-muhafazakâr bir yapının varlığı görülmektedir. Ancak bu demografik yapının içerisinde muhafazakârların yani diğer bir ifadeyle İslami aktörlerin ağırlığı fazladır. Yine AK Partinin seçmen tabanına bakıldığında muhafazakâr seçmenlerin varlığı önemli bir unsurdur. Bu bağlamda AK Partinin dış politikalarında ve İran ilişkilerinde partinin seçmen ve siyasi profili içerisinde önemli bir yeri ve ağırlığı olan İslami unsurların etkinliği ve rolü yadsınamaz (Karacasulu, 2010: 198). Ancak tüm bu unsurlara rağmen AKP reformcu bir İslami kanadın girişimi sonucunda kurulmuş bir partidir. Klasik İslamcı ideolojiden arınıp daha çok toplumsal muhafazakârlığa ve neoliberal politikalara ağırlık ve önem vermektedir. Partinin Milli Görüş kanadından gelen siyasileri, Batı yanlısı politikalara karşı duruşları ile dış politika üzerinde etkin duruş sergileyerek belirleyici unsur olmuşlardır. İran'ın siyasal İslam yönetim modeli, parti içerisindeki İslamcı grupların bu ülkeye bakışını ve yaklaşımını giderek sempatiye dönüştürür. Parti içerisindeki bu unsurların da etkisiyle, AK Parti iktidarı ile Türkiye-İran ilişkileri farklı bir çizgiye taşınır.

AK Parti içerisindeki muhafazakâr ve İslamcı unsurlar, partinin dış politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında etken bir role sahiptir diyebiliriz. Özellikle 2002 yılından başlayıp 2011 yılına kadar geçen süreçte Türkiye-İran ilişkilerinin gelişmesinde, parti içerisindeki İslamcı unsurların, Türkiye'nin yönünü Batı'dan ziyade Müslüman Ülkelere dönmesini ve bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesini istedikleri ve desteklediklerini söyleyebiliriz. Her ne kadar Sünni Türk, Şii İran paradoksu olsa da sonuçta iki ülkenin temelde Müslüman ülkeler olmaları ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli bir etken olarak görülmüştür. Konunun başında da bahsettiğimiz gibi, AK Partinin iktidara geldiği dönemde parti içerisinde etkinliği olan İslamcı unsurların dış politika tercihleri Batı ve İsrail yönlülükten Ortadoğu ve İslam Ülkeleri yönünde olmuştur.

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde kökleri M.Ö. 3000'li yıllara dayanan ve Pers'ler olarak adlandırılan uygarlık ile başlayan İran M.S. 637 yılında İslamiyet ile tanışarak atalarının dini olan Zerdüştlük dininden Müslümanlığa geçerler. Yaklaşık 300 yıl kadar Emevi ve Abbasi egemenliği altında kalan İran toprakları, 990 yılında Gazneliler ile Türklerin egemenliği altına girerler. 1925 yılında İran'da Pehlevi Hanedanı'nın yönetime gelmesine kadar çeşitli Türk Devlet ve Hanedanlıkları tarafından yönetilen İran ile Türk-Osmanlı ilişkileri sürekli inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. Özellikle sınır anlaşmazlıklarının ağırlıklı olduğu İran Türk-Osmanlı ilişkileri, aynı zamanda İran'ın Şia inancı nedeniyle anlaşmazlıkların bir diğer boyutunu ve nedenini oluşturmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Kurtuluş Savaşı sürecinde Türk-İran ilişkileri gelişmeye başlamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve ardından İran'da Pehlevi Hanedanının yönetime gelmesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler düzelme yoluna girmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si ile İran arasında 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar yapısal anlamda çok fazla anlaşmazlık ve sorun yaşanmamıştır. Ancak İran İslam Devrimi sonrası İran'da yönetimin mollalar eline geçmesi ile Türkiye ve İran arasındaki yakınlaşma yerini gerginlik ve uzaklaşmaya bırakmıştır. Her ne kadar İran İslam Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri olsa da; Türkiye İran' karşı sürekli bir endişe ve tehdit algısı ile yaklaşmıştır. İran'ın siyasal rejimi laiklik ve rejime karşı tehdit olarak algılanmış ve Türkiye'nin bir NATO ülkesi ve Batıya yakınlığı İran yönetimi tarafından sürekli eleştirilmiştir.

İran; etnik yapısı içerisinde Türk nüfusunun varlığı ve sınır komşumuz olması nedeniyle tarihsel süreçten de gelen ortak değerler neticesinde ilişkilerimizin geliştirilmesi gereken önemli bir ülkedir. Diğer yandan İran'ın sahip olduğu zengin

petrol ve doğalgaz kaynakları, ülkemizin ihtiyaç duyduğu bu enerji kaynaklarının temini açısından da ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye-İran ilişkileri 2002 yılına kadar genel anlamda durgun ve her iki ülkenin de birbirini tehdit olarak algılaması şeklinde yürümüştür. Bu tarihe kadar İran, Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eden PKK terör örgütünü topraklarında konuşlandıran ve destekleyen bir ülke durumundadır. Özellikle Kuzey Irak içerisinde yuvalanan PKK terör örgütü, Türkiye'ye giriş çıkışlarda sorun yaşanması halinde İran topraklarını geçiş üssü olarak kullanmışlardır. Ancak 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen AK Partinin gerek siyasal tabanı gerek parti kurucularının Milli Görüş çizgisinden gelen İslamcı kişilerden oluşması ve gerekse dış politika bağlamında komşu ülkelerle sıfır sorun hedefi hem İran hem de diğer komşularımızla olan ilişkilerin gelişmesi yönünde yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur.

AK Parti 2002 yılında iktidara geldiğinde, dış politikada Batı ve Doğu dengesini güderek, hem Batılı ülkelerle hem de Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştirme ve sürdürme politikasını uygulamaya başlamıştır. 2003 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olması ile Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül'ün Tahran ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi yönünde önemli bir adım olarak görülebilir. AK Partinin iktidara geldiği dönemde iki ülke arasındaki ticaret hacmi oldukça düşük seviyede ve daha çok Türkiye'nin ithalatının ağırlıklı olduğu bir yapıdadır. 2003 yılında Türkiye'nin İran'a 534 milyon dolarlık ihracatı bulunmakta bunun karşılığında ise 1.861 milyon dolarlık ithalatı bulunmaktadır. İki ülke liderlerinin karşılıklı ziyaretleri ve işbirliğini geliştirme yönündeki gayretleri kısa sürede etkilerini gösterir. 2003 yılında 2.4 milyar dolarlık ticaret hacmi, iktidarın ilk dört yıllık sürecinin sonunda 2007 yılında 8 milyar dolara çıkar. Dış ticaret hacmi karşılıklı işbirliği ve güven ortamının sağlanması ile çok geçmeden 2008 yılında 10 milyar, 2011 yılında ise 15 milyar dolara ulaşır. Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği ürünlerin başında petrol ve doğalgaz gelmektedir. Türkiye'nin yıllık petrol ihtiyacının %35'i İran'dan tedarik edilmektedir. Bu bağlamda ithalat rakamının ihracat rakamlarından fazla olmasının doğal bir sonuç olduğunu söylememiz

mümkündür. Yine Türkiye İran'a makine-teçhizat ve sanayi ürünleri ihracatı ile İran'ın ihracat pazarından önemli bir pay almaktadır.

İki ülke arasında tarihten gelen ortak değerler ve kültür bulunmaktadır. Bunların dışında iki ülke arasında daha güçlü ortak bir payda ise Müslümanlıktır. Dolayısı ile geçmişte ihmale edilmiş ve geliştirilmesi yönünde çaba sarf edilmemiş dostluk ve ilişkilerin geliştirilmesi, AK Partinin iktidara gelmesi ile hızlanmaya başlamıştır. Bu sürecin hızlanmasında en önemli faktörün daha öncede ifade ettiğimiz gibi, AK Parti içerisinde yer alan İslamcı unsurların gerek parti içerisindeki etkinliği ve gerekse bu unsurların dış politika oluşturulmasında Müslüman ülkelere verdikleri önemden kaynaklanmaktadır dememiz mümkündür.

Türkiye ve İran arasında hızla gelişen ve büyüyen ilişkiler, 2011 yılında Suriye'de hüküm süren Baas Rejiminin yanlış ve zalim politikalarına Türkiye'nin sert tepkisi ile bir müddet yavaşlar. Özellikle Suriye'de Şiiliğe yakın iktidarın yönetimde olması ve İran'ın resmi mezhebinin Şiilik olması her iki ülkenin birbirleriyle ortak dış politika izlemelerinde etkili olur. Suriye'deki rejimin haksız ve zalim uygulamalarına İran rejiminin destek vermesi Türkiye-İran ilişkilerinde bir gerileme dönemi yaşamasına neden olacağını söylememiz mümkündür. Ancak, AK Parti içerisindeki İslamcı unsurların iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasını istemediğini, Türkiye'nin Müslüman ülkeler ile ilişkilerini zayıflatılmasından hoşnut olmadığını söyleyebiliriz.

İki ülke arasındaki ekonomik ve siyasal faaliyetlerin artması bölgede barış ve istikrarın sağlanması ve güvenlik ortamını oluşması açısından olumlu sonuçlar doğuracağı açıktır. Ayrıca Türkiye'nin İran ile normal ilişkilerinin olması ve İran için yaptığı arabuluculuk faaliyetlerinin ülkemize de farklı kazançlar getirmesi mümkündür. İki ülke arasındaki ilişkilerin artması tarihi güvensizlik problemi içinde çözüm olabilir.

İran ile iyi ilişkiler Türkiye'nin çıkarları için önemli fırsatlar içerebilir. Bununla birlikte iyi komşuluk ilişkilerinin belirli bir mesafe korunarak sürdürülmesi

gerektiğinin daha doğru olacağını düşünmekteyim. Çünkü İran son yıllarda Ortadoğu’da ve ülkemizde nüfuzunu yayma politikasına hız vermektedir. Ülkemizde de Şii yayılcılığı tarihimiz boyunca hiç olmadığı kadar topluma nüfuz etme çabası içindedir. İran kültürü ve İran etkisi son yıllarda toplumsal katmanlara çok fazla nüfuz etmiştir. Bunun normal bir toplumsal etkileşimden ziyade, bilinçli ve planlı bir şekilde yürütülen bir nüfuz yayma faaliyeti olduğunu düşünüyorum.

Ayrıca eskiden çok fazla bilmediğimiz İran ve Şiilik menşeiili Mut’a nikâhı denen kavramı da son birkaç yıldır çok fazla duymaya başladık ve bu olayında son yıllarda ülkemizde artış gösterdiği ifade edilmektedir. İran’ın Mut’a nikâhını Ortadoğu da insanları İran yanlısı yapmak adına bir yumuşak güç ve nüfuz unsuru olmak için kullandığıyla ilgili ciddi iddialar ve deliller mevcuttur. Ülkemizde Mayıs 2013 tarihinde yapılan operasyonlar sonucunda böyle bir şebekenin faaliyetleri deşifre edilmiştir. Gazetelere yansıyan haberlere göre devlet görevlileriyle Mut’a nikâhı yaptıran İranlı kadınlar birçok gizli belgeyi İran istihbaratına sızdırmış ve bu kadınlar İran istihbaratı tarafından Türkiye’ye yollandığı ifade edilmiştir.

İran’ın bu faaliyetlerine rağmen Türkiye İran’a çok fazla destek çıkmış, bütün dünyada neredeyse İran’ın avukatlığını yapmıştır. Bunun bir tehdit olduğunu ve bu tehdidin sinsi ve gizli bir tehdit olduğunu düşünüyorum. Bu tehdide karşı ülkemizde teyakkuza geçmeme durumu var. Bunun bir nedeninin şu an hükümet içerisinde aktif olan insanların seksenli yıllardaki İran etkisiyle yetişmiş olmalarına bağlamaktayım. Ayrıca bir diğer neden olarak Gevheri Güven’in “Bal Tuzağı” diye isimlendirdiği Mut’a olayı olma ihtimalini de önemli bir iddia olarak düşünüyorum. Çünkü bir dönem basına yansıdığı üzere önemli mevkideki devlet adamlarının çok fazla İran’a giriş çıkış yaptıkları bilinmektedir. Bu bilgide bu iddiayı güçlendirmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Türkiye-İran ilişkilerinin iyi olması ülkemizin ve bölgemizin menfaati ve huzuru içinde önemli ve gereklidir. Ancak tarihi tecrübeler de hiçbir zaman gözden kaçırılmamalı ve bu tecrübeler ışığında İran ile ilişkiler geliştirilmeli ve İran ile tek taraflı ve kontrolsüz bir şekilde yakınlaşmanın ülkemiz

menfaatleri açısından uygun olmadığını ve dış politikada ülkemiz menfaatlerine zarar verebileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ABRAMIAN, Ervand, (1980) *The Guerilla Movement in Iran: 1963-1977*, MERIP Reports 86 March- April p: 3-21.
- AFRASIABİ Kaveh, L.; MALEKİ Abbas, (2003) 'Iran's Foreign Policy after 11 September', *The Brown Journal of World Affairs*, Volume 9/2, Winter/Spring, p.1-11.
- AKPINAR, Mahmut, (2013) *Arap Baharı Mı İran Ateşi Mi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AKYOL, Taha, (2006) *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Doğan Kitapçılık, 7.Baskı, İstanbul.
- ALGAR, Hamid, (1981) *Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini 1941-1980*, Berkeley: Mazin Pres ,London.
- ARAS, Bülent; POLAT Rabia Karakaya, (2008) *From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran, Security Dialogue*, 39(5), 475-495.
- ARI, Tayyar, (2004) *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş, Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARI, Tayyar (2010) "yükselen güç: Türkiye – ABD ilişkileri ve Ortadoğu", Bursa, MKM yayıncılık, s. 255-256.
- ARI, Tayyar, (2011) *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Güncellenmiş 9. Baskı, Mkm Yayıncılık, Bursa.
- AYHAN, Veysel, (2006) *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

- BAĞCI, Hüseyin; Bayram, Sinkaya (2006) *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi, Akademik Orta Doğu, cilt 1, sayı 1, s.21-37.*
- BAKKASH, Shaul, (1984) *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic revolution*, New York, Basic Books Pres.
- BARKEY, Henri, J. (1989) *The Silent Factor: Turkey's Role in the Gulf War*, KARSH Efraim.(ed.), *The Iran-Iraq War: Impact and Implications*, London: Macmillian,
- BLAGA, Rafael (1997) *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul.
- BOROVALI, Fuat, REZUN, Miron (ed.), (1996) *Iran and Turkey: Permanent Revolution or Islamism in One Country Iran at the Crossroads Global Relations in a Tubulant Decade*, Westview Specied Studies on the Middle East, Westview Pres, US.
- BOZAN, Metin, (2009) *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- CAŞIN, Mesut, Hakkı (1999) "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları", *Avrasya Dosyası, İran Özel, Cilt 5, Sayı 3.*
- CORBİN, Henry, (1994) *İslam Felsefesi Tarihi I*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CORBİN, Henry, (2000) *İslam Felsefesi Tarihi II*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CÜRCANİ, Seyyid eş-Şerif, (1997) *Şerhu'l-Mevakif'*, tah. Abdurrrahman Umeyra, Beyrut, III.
- ÇAMURCU, Kenan, (2000) *Firuze Köprüsünde Üçüncü Cumhuriyet, Velayet Demokrasisinden Demokratik Cumhuriyete İran*, Şehir Yayınları, İstanbul.
- ÇETİNKAYA, Gökhan, (2003) "Essantial Friends and Naturel Enemies : The Historic Roots ofTurkish- Iranian Relations", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 7, No: 3,September, s.116-132.

- ÇETİNKAYA, Gökhan ve Sönmezoğlu Faruk (ed.), (1998) *Türk-İran İlişkileri 1945-1997 Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul.
- DAĞI, İhsan, D., (1998) *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, İstanbul, Boyut Yayınları.
- DAĞI, Zeynep, (2006) 'Ortadoğu Perspektifinden Türkiye'nin Avrupa Entegrasyonu: Ötekileştirme Aşılıyor Mu?' Zeynep Dağı (der.), *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Orion, Ankara.
- DEDEOĞLU, Beril, (2002) *Orta Doğu Üzerine Notlar*, Derin Yayınları, İstanbul.
- EKİNCİ, Arzu, Celalifer, (2008) "İran Türkiye Enerji İşbirliği", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Bilgi Notu*.
- ENAYAT, Hamid ve PISCATORI, James (Ed), (1983) *Iran: Khomeini's Concept of the Guardianship of the Jurisconsult, Islam in The Political Process*, Cambridge.
- ERİM, Nihat, (1952) "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.9, S.1-2, s.1-26.
- GÖKA, Erol, (1999) "Velayet'i Fakih İnancının Toplumsal Psikolojisi" *Avrasya Dosyası, İran Özel*, 5.3, s.373-382.
- GÜN, Ö. R. (2003) *Uluslar Arası Çatışma ve Çatışma Çözümü Temelinde Türk İran İlişkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, s. 76-84.
- GÜNDOĞAN, Ünal, (2003) "Islamic Iran and Turkey, 1979-1989 State Pragmatism and Ideological Influences", *MERIA*, Vol 7, No 1.
- Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, (1994) *Türk-İran İlişkileri'nin Dünü, Bugünü Yarını*, 1. Baskı, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.
- HERZIG, Edmund, (1995) *Iran and the Former Soviet South*, The Royal Institute of International Affairs, Great Britian.

- HOOGLUND, Eric, (1980) "Rural Participation in the Revolution", *MERIP Reports* 87, s.3.
- HUNTER, Shireen, HUMA, Malik, (2003) Avrupa ve Amerika Müslümanları: Karşılaştırmalı Perspektif, Cem Demirkan, Deniz Öktem (çev.), 46. Cilt, İstanbul, Gelenek Yayıncılık.
- İNAT, Kemal, TELCİ, İsmail, Numan, (2009) *Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009, SETA Türk Dış Politikası Yıllığı*.
- İNŞAFPUR, G., Revendi *Nehzatha-yı Milli ve İslami der İran, Sazman-ı İntişarat ve Amuzeş-i İnkılab-ı İslami, Tahran 1359, s. 112. TABERİ, Tarih, VII, 371-373.*
- İZZETİ, İzzetullah, (2005) *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Küre yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, Emel, (2013) *2000'li Yıllarda Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- KAMRAVA, Mehran ve HOUCANG Hassan- Yari, (2004) *Suspended Equilibrium in Iran's Political System*, California, California State University Northridge.
- KARACASULU, Zehra, Nilüfer, (2010) *Türk Dış Politikasında İran*, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Osman B. Dinçer ve diğ. (Ed.), Ankara, USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Şubat, ss. 203-219.
- KATZMAN, Kenneth, (2000) *Iran: U.S. Policy and Options*, CRS Report for Congress.
- KEDİDE, Nikki, R., (2003) *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, London, Yale University Pres.
- KENEŞ, Bülent, (2012) *İran: tehdit mi, fırsat mı?*, İstanbul, Timaş yayınları.

- KILIÇ, Remzi, (2001) *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Tez Yayınları.
- KULEYİNİ, Ebu Cafer Muhammed B., Yakub b. İshak, (329/940) *Usul-i Kafi, Vahdettin İnce (çev.), Daru'l-Hikem, İstanbul 2002, I, 225 vd., 242-244; Tabatabai, İslam'da Şia.*
- LEDEEN, Antony, LEWIS, William, (1980) *Carter and the Fall of the Shah: The Inside History, Washington Quarterly vol: 3/2, New York, s.3-40.*
- MALEKI, Abbas, (1989) "Iran's Foreign Policy: From Idealism to Realism", *The Journal of Foreign Policy, Vol. 10, No. 3, p.348-378.*
- MALEKI, Abbas, (2002) "Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach", *Journal of Social Affairs; Vol. 19, No. 73, Spring, p.39-59.*
- MARTIN, Vanessa, (2001) *Creating an Islamic State: Khomeini and The Making of a New Iran*, London, Tauris Publishers.
- MIRBAGHARI, Farid, (2004) "Shi'ism and Iran's Foreign Policy", *The Muslim World*, *October, Vol.94 Issue 4, p.555-563.*
- MİLANİ, Mohsen, (1994) *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*, London, Westview Press.
- MOSHAVER, Ziba, (2003) "Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations", *The Review of International Affairs, Winter, Vol3.No.2, p.174-196.*
- OĞUZ, Sami ve ÇAKIR Ruşen, (2000) *Hatemi'nin İran'ı*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- OLSON, Robert, (2004) *Turkey-Iran Relations 1979-2004*, USA, Mazda Publishers.
- ONAT, Hasan, (1992) *Şii imamet Nazariyesi*, Ankara, AÜİFD.

- ÖZİPEK, Bekir, Berat ve AKTAY, Yasin (Ed.), (2004) *28 Şubat ve İslamcılar; Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt:6 (İslamcılık), İstanbul, İletişim Yayınları.*
- ÖZİPEK, Bekir, Berat, (2012) “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, *Ortadoğu Etütleri, Cilt 3, No 2, Ocak, s. 183-215.*
- POYRAZ, F. (2010) “*Milli Nizam Partisinden AK Parti’ye İslami Hareketin Partileri ve Değişim*”, Turgay Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler, Ankara, Orion Kitabevi..*
- RAJEE, Bahram, (2004) “Deciphering Iran: The Political Evolution of the Islamic Republic and US Foreign Policy after September 11”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, 24:1, p.159-172.*
- ROSHANDEL, Jalil, (2000) “How the Decision-Making Process evolved, Security Dialog”, *Iran’s Foreign and Security Policies, March, Vol. 31 no. 1, p.105-117.*
- SAMII, A., William, (2000) “The Nation and Its Minorities: Ethnicity, Unity and State Policy in Iran”, *Cooperative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, Vol. XX, No: 1&2, p.128-142.*
- SARAY, Mehmet, (1999) *Türk İnan İlişkileri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- SİLAHÇIOĞLU, Doğu, (2006) *ABD/İsrail-İran Denklemi ve Türkiye*, İstanbul, Günizi Yayıncılık.
- SİNKAYA, Bayram, (2012) “*Arap Baharı Sürecinde İnan’ın Suriye Politikası*”, *SETA Analiz, Sayı 53, Nisan.*
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, (2000) *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları.
- TÜLÜMEN, Turgut, (1999) *İnan Devrimi Hatıraları*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İsmail, Hakkı,(1983) “Osmanlı Tarihi”, C.II, TTK Yayınları, Ankara.

YAVUZ, Celalettin, (2011) ‘Türkiye-İran İlişkileri Stratejik Ortaklıktan Çatışmaya: Füze Kalkanı’ndan PKK ve Karayılan Olayına’, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/64-turkce-makale/3611>. (Erişim Tarihi: 01.11.2013)

ZENGİN, İsmail, (1991) ‘İran Devrimi ve Ortadoğu’ya Etkileri’, İstanbul, Milliyet Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

ABDİGM,(2013), http://abdigm.meb.gov.tr/eski_site/yurtdisigorev/rehber/Rehber_III_iran.html, ,(Erişim Tarihi:01.11.2013).

AK PARTİ ORG, (2012), “Türkiye-İran ticari ilişkileri gelişmeye devam ediyor”, 21 Mayıs 2012, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/turkiye-iran-ticari-iliskileri-gelismeye-devam-ediyor/26264>, (Erişim Tarihi:20.10.2013).

AKTİFHABER, (2013), “AKP’li vekiller İran’la eğitim anlaşmasına destek çıktı” 25 Haziran 2013,<http://www.aktifhaber.com/akpli-vekiller-iranla-egitim-anlasmasina-destek-cikti-810742h.htm> (Erişim Tarih:01.11.2013).

AL AKHBAR, (2013), “egypt: salafis and brotherhood squabble over iranian tourism” Mayıs 27, 2013. <http://english.al-akhbar.com/node/15924>(Erişim Tarihi:02.10. 2013).

ANADOLU AJANSI, (2012), “Tahran’da Türk Okulu açıldı”, 04 Ocak 2012, <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/7931--tahran-da-Türk-okulu-acildi>,(Erişim Tarihi:01.11.2013).

- AVCI, Gültekin, (2013), “istihbaratta Mut’a operasyonları” *Bugün*, 07. 10. 2013, <http://www.bugun.com.tr/pages/marticle.aspx?id=818321> (Erişim Tarihi:28.05.2014).
- BBC TÜRKÇE, (2012), “boru hattında patlama: İran’dan Türkiye’ye gaz akışı kesildi”, 08.10.2012, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012.10.121008_iran_pipeline.shtml, (Erişim Tarihi:09.01.2013).
- BİRESSELİOĞLU, Mehmet Efe, (2010), ‘changing dynamics in the turkey-iran relationship’, <http://www.balkananalysis.com/turkey/2010/11/04/changing-dynamics-in-the-turkey-iran-relationship>, (Erişim Tarih:12.10.2013).
- BOZKURT Abdullah, (2013), “iran’s clandestine operations in turkey”. *today’s zaman*. 26 Nisan, 2013. http://www.todayszaman.com/columnists/abdullah-bozkurt_313785-irans-clandestine-operations-in-turkey.html. (Erişim Tarihi:17.06.2014).
- BP, (2011), “Petrol üreten ülkelerin rezervleri ve yıllık üretimleri” 2011, http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Statistical-Review-2012/statistical_review_of_world_energy_2012.pdf, (Erişim Tarih:25.08.2013).
- BUGUN, (2013), “İstihbaratta Mut’a operasyonları”, 7 Ekim 2013, <http://gundem.bugun.com.tr/diger-yuzu-irandir-haberi/819228>, (Erişim Tarih:25.08.2013).
- CEYLAN Ahmet ve USLU İsa, (2012), “1 Mart tezkeresinin Türk dış politikasına etkisi”, *uluslararası politika akademisi*, 15.06.2012, <http://politikaakademisi.org/?p=1118> (Erişim Tarihi:22.10.2013).
- CNNTÜRK, (2012), “Dini liderlerin İstanbul buluşması”, 7 Eylül 2012, <http://www.cnnturk.com/2012/dunya/09/07/dini.liderler.istanbulda.bulusuyor/675819.0/index.html>, (Erişim Tarih:23.10.2013).
- CRISISGROUP, (2012), “Déjà vu all over again? iraq’s escalating political crisis’ - international crisis group middle east re- portno”. 12.july 30, 2012, .

<http://www.crisisgroup.org/en/publication-type/media-releases/2012/mena/iraq-deja-vu-all-over-again-iraq-s-escalating-political-crisis.aspx>, (Erişim Tarih:23.10.2013).

DEİK,(2010), “İran ÷lke raporu Haziran 2010” ; *Economic Intelligence Unit (EIU), Ağustos-Eyl÷l 2010, Country Report*, <http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/3246> (Erişim Tarihi:25.09.2013).

DUNYABULTENİ, (2013), “İran ABD ilişkilerindeki buzlar erimeye başlıyor”, 25 Eyl÷l 2013, <http://media.dunyabulteni.net/file/2013/abd-iran-iliskileri>. (Erişim Tarihi:03.11.2013).

DÜNYA, (2013), “Zencani'nin malvarlığı devlete geçiyor” 07.05.2013. <http://www.dunya.com/> (Erişim Tarihi:10.06.2014).

EİA,(2013), 'İran Ülke Kısa Analizi', <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR> , (Erişim Tarihi:24.08.2013).

EPDK, (2012), “T.C. Enerji Piyasası Denetlene Kurumu, petrol piyasası sektörü raporu”,(2012),tablo,http://www.epdk.gov.tr/documents/lpg/rapor_yayin/Lpg_YayinRapor_Nisan_2014.pdf.(Erişim Tarihi:02.11.2013)

FİNANCİAL TİMES, (2012), “Erdoğan brands syria a 'terrorist state”,5.10.2012.<http://www.ft.com>,(Erişim Tarihi:02.10.2013).

FOREİGNPOLİCY, (2012), “the_ayatollah_under_thebedsheets”,23.4.2012,http://www.foreignpolicy.com/articles/2012.04.23/the_ayatollah_under_the_bedsheets. (Erişim Tarihi:10.06.2014).

GAZETEA24, (2013), “AKP 'İran sevdasından vazgeçemiyor!’ ,01 ağustos 2013, <http://www.gazetea24.com> (Erişim Tarih:01.11.2013).

GAZETEA24, (2013), “Türkiye ile İran arasında gençlik ve spor alanında işbirliği-milli takımlar karşılaşacak”, <http://www.gazetea24.com/sondakikahaber>

/turkiye -ile-iran-arasinda-genclik-ve-spor-alaninda-isbirligi--milli-takimlar-karsilasacak_458649.html.(Erişim Tarihi:10.06.2014).

GOOGLE, (2013), “İran Etnik Haritası”, <https://www.google.com.tr/search?q=iran+etnik+haritası&tbm=i sch&tbo=u> (Erişim Tarih:22.08.2013).

GOOGLE, (2013), “İran Eyaletler Haritası”,<https://www.google.com.tr/search?q=iran+eyaletleri+haritası&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=I6J>,(Erişim Tarihi:23.08.2013).

GÜVEN, Cevheri, (2013), “muhafazakâr biri aniden ulusalcı oluyorsa orada bal tuzacı vardır” , 9 Haziran 2013,http://www.zaman.com.tr/pazar_muhafazakâr-biri-aniden-ulusalci-oluyorsa-orada-bal-tuzagi-vardir_2098502.html, (Erişim Tarihi:19.04.2014).

HABER7, (2013), “ İran’da Ahmedinejad dönemi resmen sona erdi”, 03 ağustos 2013, <http://www.haber7.com/asya/haber/1058491-iranda-ahmedinejad-dönemi-resmen-sona-erdi>, (Erişim Tarih:04.09.2013).

HABERHABERE, (2014), “İran’dan Suriye’ye destek Türkiye’ye uyarı’ <Http://www.Haberhabere.Com/Dunya/İrandan-Suriyeye-Destek-Turkiyeye-Uyari-H1847.Html> .(Erişim Tarihi:10.06.2014).

HABERVAKTİM, (2012), “İkibin PKK’lı Suriye’ye eğitime gitti”, 01.09.2012 (Erişim Tarihi:25.03.2014).

HABERVAKTİM, (2012), “mursi iran’a one minute dedi” 30.08. 2012. (Erişim Tarihi:18. 03,2013).

HABERX, (2013), “başbakan Erdoğan tahran anlaşmasının masada kalması için gayret göstereceğiz’,<http://www.haberfx.net/basbakan-erdogan-tahran-anlasmasinin-masada-kalmasi-icin-yine-gayret-gosterecegiz-haber-217285> .(Erişim Tarihi:10.06,2014).

- İNTERNETHABER*, (2011), “İşte ak parti içindeki İslamcı isimler”, 11 Ocak 2010, <http://www.internethaber.com/iste-ak-parti-icindeki-islamci-isimler--227119h.htm> (Erişim Tarih:01.11.2013).
- İRANTEHLİKESİ*, (2013), “şantaj aracı Mut’a” İran tehlikesi <http://www.irantehlikesi.com/?p=480>.(Erişim Tarihi:10.06.2014).
- JERUSALEM POST*, (2012), “Erdoğan: iran ipe un seriyor” , 06.04. 2012. <http://www.jpost.com>, (Erişim Tarihi:01.11.2013).
- KESKİN*, Arif (2011). “ABD – İran gerginliği çerçevesinde İran’da etnik milliyetçilik”, <http://turkish.iranbriefing.net/abd-iran-gerginligi-cercevesinde-iranda-etnik-milliyetcil/> (Erişim Tarih:22.08.2013).
- KIRDAR*, Seda, (2013), “ABD’nin İran’a uyguladığı altın yaptırımı ve olası sonuçları”, tepav Türkiye ekonomi politikaları araştırma vakfı, değerlendirme notu, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1365166675-6.abd_nin_iran_a_uyguladigi_altin_yaptirimi_ve_olasi_sonuc_lari, (Erişim Tarih:28.05.2014).
- M.HABER5*, (2009), “Türkiye ve İran’dan çok korkuyorlar”, 8 Kasım 2009,<http://m.haber5.com/haber/112818> (Erişim Tarihi:18.03.2013).
- MEMLEKET*, (2011), “İran’la ticaret hedefi 30 milyar dolar”, 2011,[http://www.memleket.com.tr/iran'la+ticaret+hedefi+30 milyardolar](http://www.memleket.com.tr/iran'la+ticaret+hedefi+30+milyar+dolar).(Erişim Tarih:24.10.2013).
- MFA*, (2010), ” T.C. Dışişleri Bakanlığı, “17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya dışişleri bakanları ortak deklarasyonu”, http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 10.01.2013).
- MİLLİCUMHURİYET*,(2013), ‘İran etnik yapısı’ <http://millicumhuriyet.wordpress.com/2013/01/22/iran-etnik-yapisi-sunni-siine-kadar/>,(Erişim Tarihi:02.08.2013).

- MİLLİYET*, (2009), “İran’la gaz anlaşması yine ertelendi”, 29.10. 2009, <http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/haberdetay.aspx?atype=haberdetay&articleid=1155713>, (Erişim Tarihi:20.11.2012).
- MİLLİYET*, (2013), ‘öğrencileri bırak asıl mutaya bak’,08.11.2013, <http://www.milliyet.com.tr/-ogrencileri-birak-asil-mutaya/gundem/detay/1789048/default.htm>,(Erişim Tarihi:10.04.2014).
- MUMSEMA*, (2012), ‘Zerdüştlük nedir,kimdir’ <http://www.mumsema.com/merak-ettigimiz-konular/172830-zerdustluk-nedir-kimdir-ve-hala-zerdust-varmidir.html>,(Erişim Tarihi: 14.09.2013).
- NTVMSNBC*, (2011), “Erdoğan: İsrail yalnızlığa mahkûmdur” 25.10.2011. <http://www.ntvmsnbc.com/id/25282548> (Erişim Tarihi: 02.11.2013).
- NTVMSNBC*, (2012), “ABD’den İran’a yeni yaptırımlar”,01.12.2012,(<http://www.ntvmsnbc.com/id/25402653/>), (Erişim Tarihi:03.01.2013).
- ORSAM*, (2013), ‘İran Coğrafi Haritası’, [http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Haritalar/Images/iran_co%25C4%259Frafti%](http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Haritalar/Images/iran_co%25C4%259Frafti%259F), (Erişim Tarih:08.08.2013).
- ORSAM*, (2013), “İran siyasi haritası”, <http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Haritalar/Images/111.jpeg>, (Erişim Tarih:02.08.2013).
- PERSİANİRAN*, (2013), <http://www.persianiran.com/history/achaemenian.asp>, (Erişim Tarihi:14.09.2013).
- PERSİANİRAN*, (2013), <http://www.persianiran.com/history/pahlavi.asp>, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/iran.htm>, (Erişim Tarihi:14.09.2013).
- PERSİANİRAN*, (2013), <http://www.persianiran.com/history/safavid.asp>, *Persianiran*, (2013), <http://www.persianiran.com/history/afshar.asp>, (Erişim Tarihi:14.09.2013).

SABAH, (2012), 'Pekinden irana nukler uyari', <http://www.sabah.com.tr/dunya/2012/02/13/pekinden-tahrana-nukleer-uyari>, (Erişim Tarihi:18.03.2013).

SABAH, (2012), "İran ajanlarından PKK'ya koordinat", 31.08.2012. <http://www.sabah.com.tr/gundem/2012.08.31/iran-ajanlarindan-pkkyakoordinat>, (Erişim Tarihi:18.03.2013).

SADJADPOUR, Karim (2012), "the ayatollah under the bed(sheets)", *foreign policy*, Nisan23,2012, https://www.foreignpolicy.com/articles/2012/04/23/the_ayatollah_under_the_bedsheets, (Erişim Tarihi:18.03.2013).

SİNKAYA, Bayram, (2010), "turkey and the iranian nuclear issue: from a passive stance to the actual contributor tho the peaceful solution?," *orsam dış politika analizleri*, 03.12.2010, <http://www.orsam.org.tr/en/showarticle.aspx?id=323>, (Erişim Tarihi: 15.01.2013).

TAHRAN BE, (2013), "İran profile", <http://tahran.be.mfa.gov.tr/> (Erişim Tarih:01.08.2013).

TAHRAN BE, (2013), "İran Tarihi", 08 Eylül 2013, <http://tahran.be.mfa.gov.tr/> (Erişim Tarih:14.09.2013).

TAHRAN BE, (2013), "İran ÷lke kısa analizi", <http://tahran.be.mfa.gov.tr/Comments.aspx> (Erişim Tarih:24.08.2013).

TARİH.GEN, (2012), 'ahamenis imparatorluğu antik iranda kurulan ilk pers devletidir' <http://www.tarih.gen.tr/forum/persler/5745-ahamenis-imparatorlugu-antik-iranda-kurulan-ilk-pers-devletidirahamenis-hanedani.html>, (Erişim Tarihi:02.08.2013).

TAŞTEKİN, Fehim, (2012), "Suriye'de vekalet savaşı veriliyor" 26 Eylül 2012 <http://www.bolsevik.org/suriyede-vekâlet-savasi-veriliyor>. (Erişim Tarihi:02.11.2013).

- THEGUARDIAN*, (2009), “*Turkey, Syria’s new best friend/ charlie philips*”, october 1 2009, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/oct/01/turkey-syria-friendship>.(Erişim Tarihi:01.11.2013).
- TİM*, (2013), “*İhracat 2012 yılını da tarihi rekorla tamamladı*”, 2013, <http://www.tim.org.tr/tr/tim-gundem-ihracat-2012-yilini-da-tarihi-rekorla-tamamladi-1518-milyar-dolar-buyukeksi-ihracatciya-guvenin-turk-mali-damgasini-tum-dunyaya-vuralim.html>, (Erişim Tarihi:07.01.2013).
- TİMES*, (2007), “*turkey will invest \$3.5bn to develop iran’s south pars’gulf*, july 7, 2007. (Erişim Tarihi:10.01.2013).
- TİMETÜRK*, (2013), “*ABD, İran’a bilerek alan açıyor*”, 3 Ekim 2013, <http://www.timeturk.com/tr/2013/10/03/abd-iran-a-bilerek-alan-aciyor.html#.VH8ywx9wv8Y> (Erişim Tarihi:02.11.2013.)
- TODAY’S ZAMAN*, (2013), “*iranian spies involved in prostitution in turkey, report says*”. 24 Mayıs 2013, <http://www.todayszaman.com/blogs> (Erişim Tarihi:15.05.2014).
- TODAY’S ZAMAN*, (2009), “*sign strategic deal to carry gas to europe*”, 30.09. 2009. <http://www.todayszaman.com.tr>, (Erişim Tarihi:10.01.2013).
- TODAY’S ZAMAN*, (2011), “*pm rules out nato intervention in Libya*” 28.02. 2011,<http://www.todayszaman.com.tr>, (Erişim Tarihi:18.03.2013).
- TODAY’S ZAMAN*, (2012), “*iranian spy gang blackmailed turkish bureaucrats using sex-tapes*” Aralık 14, 2012. <http://www.todayszaman.com/blogs> (Erişim Tarihi:10.06.2014).
- TODAY’S ZAMAN*, (2012), “*turkey says it will do ‘whatever is required’ against iran*”, august 10, 2012. (Erişim Tarihi:18.03.2013).

TREND AZ, (2010), “Iranian nuclear programme ‘solely civilian’ – turkish pm’ - bbc news, march 16, 2010. <http://en.trend.az/iran/1655253.html>, (Erişim Tarihi:10.01.2013).

TUİK, (2012), “T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı, “altın ihracatı ile ilgili kamuoyu açıklaması”, 31/07/2012,<http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi:02.11.2013).

TURKISH.CRI, (2013), “Ruhani: İran-ABD ilişkilerindeki “buzlar erimeye başlıyor”, 25 Eylül 2013, <http://turkish.cri.cn/781/2013/09/25/1s152336.htm>, (Erişim Tarihi:03.11.2013).

UNSTATS UN, (2010), “International merchandise trade statistics: concepts and definitions”, 2010, s. 1.12, <http://unstats.un.org/unsd/econstatkb/attachment508.aspx>, (Erişim Tarihi:12.12.2012).

WORDPRESS, (2012), “Erdoğan:iran making excuses to stall talks”.may 4, 2012. <http://istihbaratalani.files.wordpress.com/2013/04/slamc-sylemde-deien-ran-als-ve-trk-ran-likilerinin-gelecei>. (Erişim Tarih:23.10.2013).

YACOUBIAN, Mona, (2007), “syria’s alliance with iran” - united states institute of peace brief, May 2007, <http://www.usip.org/publications/syria-s-alliance-iran> (Erişim Tarihi: 18.03.2013).

ZAMAN, (2011) “turist var rehber yok” , 7 Kasım 2011. <http://www.zaman.com.tr>; (Erişim Tarihi:01.11.2013).

ZAMAN, (2012), “PKK yöneticileri İran’daki şehidan kampına yerleşti” 10.08.2012. http://www.zaman.com.tr/gundem_pkk-yoneticileri-irandaki-sehidan-kampina-yerlesti_1331070.html (Erişim Tarihi:18.03.2013).

